

Экономикалық шолу

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

№3, 2015

Мазмұны

Ақша-кредит саясаты

Шаяхмет Д.Ш. Ағымдағы даму жағдайында Қазақстандағы ақша ұсынысы мен инфляция.....	3
Мұқанов Н.С., Қалымбетов А.С. Ақша нарығының мөлшерлемелерін реттеу мақсатында өтімділікті болжау.....	8
Кеңес И.Қ. Мұнайды экспорттаушы елдердегі ұлттық валюталардың айырбастау бағамы.....	14

Проблемалар мен пайымдаулар

Құлқаева А.М. Тәуелсіз әл-ауқат қорлары	20
Тукенов Д.М. Төлем карточкаларын қолдану арқылы қолма-қол жасалмайтын төлемдердің дамуы.....	26
Нисинбаев Д.Е. Кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін банктің кредит саясатын іске асыруда стратегиялық міндеттерді айқындау үшін пайдалану	31
Ахметова Ф.С. Экономиканың нақты секторының мониторинг нәтижелері бойынша экономиканың нақты секторының дамуы мен проблемалары.....	36
Токкожиева А.М. Электрондық сандық қолтаңбаны қолданудың маңыздылығы.....	41

Әдістеме

Жұмабекова А.Ж. Экономикалық саясат саласындағы өзгеріп жатқан талаптарға жауап ретінде сыртқы экономикалық статистиканы жетілдіру.....	46
Кенжеғалиев І.М. Қолма-қол ақша үшін оңтайлы номиналды қатарды айқындаудың теориялық мәселелері	51

Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер

Габдушев А.Н. Батыс Қазақстан облысының кредит және депозит нарықтарының ағымдағы жағдайы.....	57
Чеботарева Н.Н. Қарағанды облысы бойынша шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүзеге асыру жолындағы уәкілетті ұйымдардың қызметі.....	62
Әзімханов Е.Ж. Жамбыл облысында қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша атқарылған жұмыстар туралы.....	68

Мақалалар авторларының ой-пікірлері Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің ұстанымымен бір-біріне сай келмеуі мүмкін

Ағымдағы даму жағдайында Қазақстандағы ақша ұсынысы мен инфляция

Шаяхмет Д.Ш. – Зерттеулер және стратегиялық талдау департаментінің экономикалық зерттеулер басқармасының бас маман-талдаушысы

Монетаристтік тәсілге сәйкес инфляция әрқашан және қайда болса да ақша құбылысы болып табылады. Сандық ақша теориясы бойынша инфляцияны экономикадағы ақшаның саны айқындайды. Іс жүзінде экономиканың жалпы даму деңгейіне, қаржы мен ақша нарығының дамуына қарай осы теория негізсіз болуы және практикалық сипатта болмауы да мүмкін

Бұл мақалада монетарлық агрегаттардың инфляцияға әсерін талдауды зерттеу қорытындылары келтірілген. Ақша факторлары мен инфляцияның өзара байланысы туралы ақпаратты алу жағдайды дұрыс бағалауға және ақша-кредит саясаты саласында шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Инфляцияға көптеген факторлар әсер етуі мүмкін. Бұл ретте, оларды сұраныс инфляциясы және шығасылар инфляциясы сияқты шартты топтарға жатқызуға, сондай-ақ импортталатын инфляцияны бөліп көрсетуге болады.

Іс жүзіндегі толық жұмыспен қамтылу жағдайында артық жиынтық шығыстар байқалған кезде сұраныс инфляциясы басым болады. Өте жоғары сұраныс шығарылатын өнімнің тұрақты көлемі бағасының аса жоғары, кей кезде негізсіз өсуіне ықпал етеді. Экономика барлық қажетті шикізат пен еңбек ресурстарын пайдалана отырып, толық қуатымен жұмыс істеген кезде өндірістік сектор экономиканы ұлғайтып отыратын жиынтық сұранысқа пропорционалды тауарлар шығарумен қанағаттандыра алмайды. Қысқамерзімді кезеңде ақша ұсынысының ұлғаюы сұранысты ұлғайта түсуі және бағалардың өсуіне апаруы мүмкін.

Тауарлар өндірісінде шығасылардың ұлғаюы және жиынтық ұсыныстың төмендеуі шығасылар инфляциясын туындатады. Шығасылардың көбеюі, әдеттегідей, компанияның пайдасын төмендетеді, бұл тауар өндірісінің, және салдары ретінде жиынтық ұсыныстың төмендеуіне (ынталандырмайды) әсер етеді. Нәтижесінде шығасылардың өсуі тұрақты жиынтық сұранысы жағдайында бағалардың өсуіне ықпал етеді.

Шығасылар инфляциясы өндірушілердің өнімнің бір бірлігін шығаруға арналған шығындарының (шығыстарының) көлемі ұлғайған кезде туындауы мүмкін. Бұл еңбек өнімділігі деңгейіне сәйкес келмейтін еңбекақыны көтерген, коммуналдық қызметтерге тарифтер өскен, сондай-ақ салық ауыртпалығы ұлғайған кезде тән болады.

Шетелден әкелінетін тауарлардың қомақты көлемі (яғни ішкі өндірістік сектор жеткіліксіз) және салыстырмалы құбылмалы (әлсіреу) айырбастау бағамы импортталатын инфляцияға себепші болады. Тиісінше, тұрақты айырбастау бағамы немесе оның нығаюы инфляцияның өсу қарқынын шектеуі мүмкін.

Жеке-жеке сұраныс инфляциясы мен шығасылар инфляциясы инфляцияның деңгейін ұзақ уақыт көтеріп тұра алмайды. Ал олардың үйлесуі, әдеттегідей, инфляциялық спиральді құрайды, онда халықтың үдемелі инфляциялық күтулері беріліс тетігінің рөлін атқаруы мүмкін. Осы тұрғыдан инфляциялық күтулерді шектеу баға тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

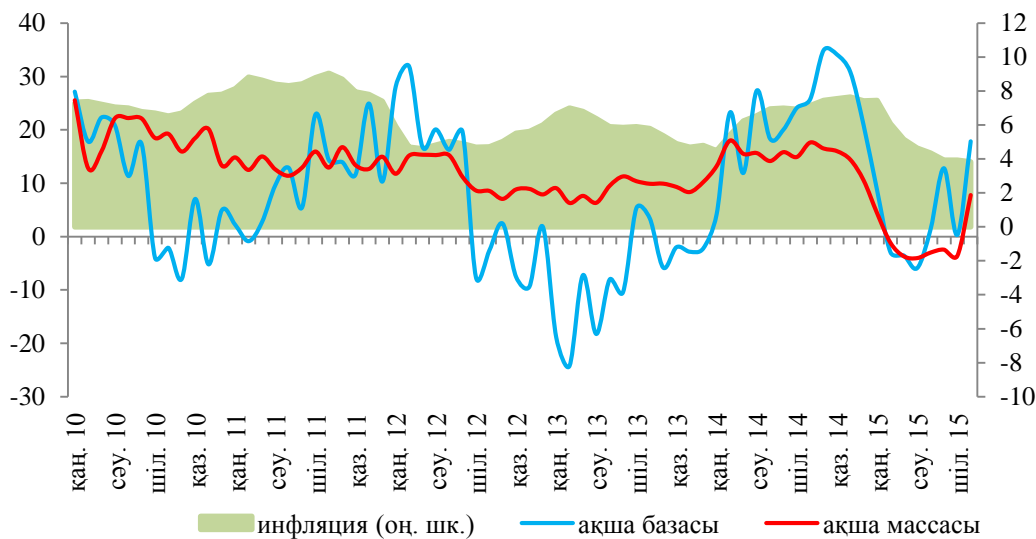
Ақша агрегаттарының инфляцияға әсер етуін бағалау бойынша жүргізілген зерттеудің негізгі мақсаты шеңберінде Қазақстандағы ақша сұранысы инфляциясы ақша ұсынысы тұрғысынан талданды. Шығасылар инфляциясы және импортталатын инфляция жеке зерттеу жұмыстарын жүргізуді талап етеді. Алайда, ішкі өндірістік сектордың ағымдағы деңгейінде, шығасылардағы кәсіпорындардың қызметтеріне арналған шығыстардың – табиғи монополиялар мен тауарлар импортының маңыздылығын ескере отырып, Қазақстанда ағымдағы даму кезеңінде инфляцияның сипаты сұраныс инфляциясына жатпайды деп пайымдауға болады.

Соңғы жылдары ақша ұсынысының негізгі көрсеткіші ретінде ақша массасының өсуі 2015 жылдың басын есептемегенде, тұрақты деңгейде сақталып отырды (1-сурет). 2015 жылғы қаңтардан бастап шілдеге дейін ақша массасының төмендеуі байқалды. Бұл

ретте, төмендеудің ең төменгі мәні 2015 жылғы сәуірде болды, онда ақша массасы 4,0%-ға азайды. Тамыздағы ақша массасының күрт өсуі теңгенің айырбастау бағамының өзгеруіне байланысты валюталық депозиттерді теңгемен қайта бағалауға байланысты болды.

1-сурет

Ақша базасының, ақша массасының және инфляцияның өзгеруі, ж/ж, %

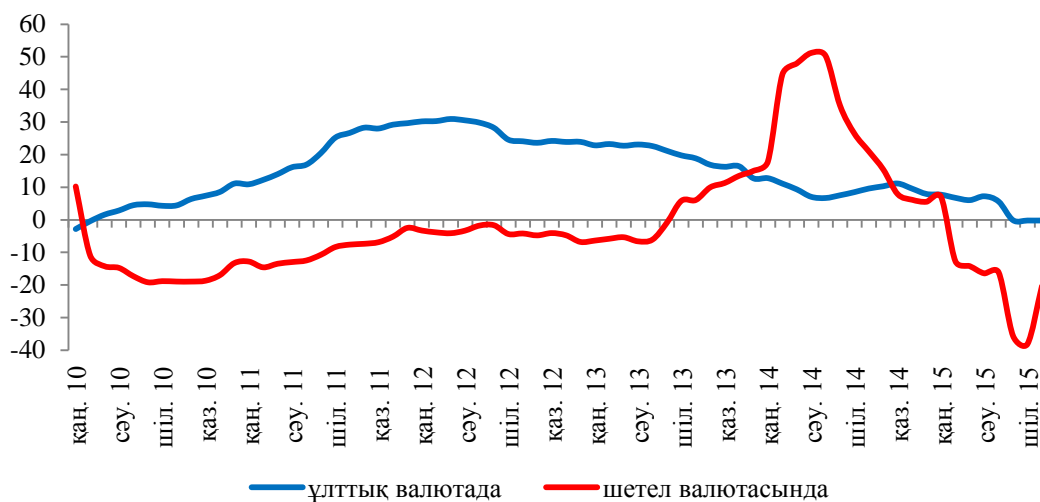
Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті

2014 жылдың басынан бастап ақша массасының құрылымында мұнайдың әлемдік бағасының төмендеуі және халықтың теңгенің айырбастау бағамы бойынша күтулерінің аясында қолма-қол ақшаның азаюы (M0) байқалады. Айырбастау бағамы бойынша күтуде халық өзінің теңгедегі қолма-қол қаражатының бір бөлігін шетел валютасына айырбастады. Мәселен, айырбастау пункттерінің қолма-қол шетел валютасын таза сатуы күрт өсті. Нәтижесінде бұл теңгедегі қолма-қол ақшаның азаюына және көлемін нақты есептеуге мүмкін болмайтын қолма-қол шетел валютасының ұлғаюына апарды.

Оның үстіне, осы болжам ақша массасының депозиттік бөлігінің шамалы ұлғаюымен расталады. Депозиттердің құрамында шетел валютасындағы салымдар көлемінің өсуі байқалды, бұл экономика долларлануының ұлғаюын білдіреді. Алайда депозиттердің өсу қарқыны қолма-қол ақшаның азаюы қарқынынан төмен болды.

Ақша базасының жоғары құбылмалылығы Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкіндегі банктердің корреспонденттік шоттарындағы өзгерістерге байланысты болды. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің банктермен жасалған ұзақмерзімді валюталық своп операциялары шеңберінде 2014 жылғы шілде-тамыздағы валюталарды айырбастау ақша базасының айтарлықтай кеңеюіне апарды. Ақша базасының ақша массасына тікелей ықпал ететінін ескере отырып, ақша базасының кеңеюі ақша массасының өсу қарқынын 2014 жылдың аяғына дейін жоғары деңгейде ұстап тұрды. Теңгенің айырбастау бағамының белгілі әлсізденуін халық та, жалпы қажы нарығы, сондай-ақ, атап айтқанда, банк секторы да күтті. Елдегі банктер өзінің валюталық тәуекелдерін хеджирлей отырып, экономиканы шетел валютасында кредиттеуге басымдық берді. Банктер кредиттерді ұлттық валютада беруді шағын көлемде ғана жүзеге асырды. Бұл жағдайда банктердің кредиттік эмиссиясы шектеулі болып қалады (2-сурет). 2014 жылғы ақпандағы шетел валютасындағы кредиттеудің күрт өсуіне теңгенің айырбастау бағамының айтарлықтай өзгеруі аясында валюталық кредиттерді қайта бағалау себепші болды. Одан кейінгі айларда шетел валютасындағы кредиттеудің ай сайынғы өсу қарқыны теріс болды. Бұл ретте ең төмен түскен халыққа кредит беру болды. Сондай-ақ, кредиттеу қарқынына Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және коммерциялық банктердің кредиттік портфельді сауықтыру және тұтынушылық кредиттеуді шектеу бойынша шаралары ықпал етті.

Валюталардың түрлері бойынша Қазақстан экономикасына кредит беру, ж/ж, %

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Халықтың кредиттерді шетел валютасында алғысы келмейтіндігі де экономиканы кредиттеудің төмендеуіне ықпал етті. Ұлттық валютадағы кредиттердің өсу қарқыны көбінесе тұтынушылық кредиттермен көрсетіледі. Бұл ретте, теңгенің айырбастау бағамының әлсіреуі талаптарында кірістерін ұлттық валютада алатын халық белгісіз уақытқа кредиттерді алуын, оның ішінде ірі тұрмыстық техника мен жиһаз сатып алуға берілетін тұтынушылық қарыздарды алуын тоқтата тұрады. Осылайша, кредит нарығының ағымдағы дамуы бағалардың өсу қарқынының тежелуіне әсер етуі мүмкін.

Ақша агрегаттарының инфляцияға ықпал етуін бағалау эконометрикалық әдістердің көмегімен талданған болатын. Ақша агрегаттарынан бөлек теңдеу құру кезінде айырбастау бағамы инфляцияның қосымша монетарлық факторы ретінде пайдаланылды. Жоғарыда атап көрсетілгендей, валюталық депозиттердің жоғары үлесі талаптарында айырбастау бағамының өзгеруі ақшалай ұсыныстарға елеулі түрде ықпал етеді.

Грейнджердің себеп-салдарлық байланысына жүргізілген тест не ақша массасы, не ақша базасы маңыздылықтың 10% деңгейінде инфляцияның факторларына жатпайтынын көрсетті. Эконометрикалық бағалауға сәйкес аталған факторлардың ішінде тек теңгенің айырбастау бағамы ғана инфляцияның маңызды себебі болып табылады. Айырбастау бағамының инфляцияға тигізетін ықпалы екі арна арқылы: ақшалай ұсыныс арқылы (шетел валютасындағы депозиттердің теңгемен көрсетілудегі өсімі) және айырбастау бағамын инфляцияға ауыстыру әсері арқылы орын алуы мүмкін. Тұтынушылық тауарлар импортының айтарлықтай көлемін ескерсек, ауыстыру әсерінің мәселесі Қазақстанның экономикасы үшін маңызды болып табылады. Бұл мәселе осы мақаланың аясына сыймайды және жеке тақырып ретінде зерделеуді талап етеді.

Грейнджер тестінің нәтижелерін ескере отырып, ақшалай ұсынысымен (M3) және айырбастау бағамымен (NER) инфляцияның теңдеуі (CPI) құрылды. Ақшалай базасы бар теңдеу статистикалық жағынан құрылмаған болып табылады.

$$CPI = 0,548 * CPI(-1) + 0,573 * M3(-1) + 0,832 * NER - 0,008$$

(0,00) (0,089) (0,036)

Теңдеу 10%-шы маңыздылық шегінде барлық негізгі статистикалық тестілерді орындайды. Автотүзету және гетероскедастілік процестері болмайды.

Алынған теңдеуге сәйкес инфляция алдыңғы айдағы жылдық инфляцияға, ақша массасына және теңгенің номиналдық айырбастау бағамына тәуелді болады. Бұл ретте, айырбастау бағамының факторы инфляцияны қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Ауыстырудың жеткілікті түрдегі жедел әсерін ескерсек, айырбастау бағамы мен инфляция арасындағы лагтың болмауы орынды болып табылады және айырбастау бағамының өзгеруі іс жүзінде бірден бағалардың өсуіне ықпал етеді. Ақша массасы инфляцияға 1 айдан кейін әсер етеді. Ақша массасының тигізетін ықпалының қысқа лагы көбінесе ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетігінің валюталық арнасының маңыздылығына негізделеді.

Қолма-қол ақша және халықтың кірістеріне және тұтынушылық сұранысқа байланысты халықтың меншікті жинақ ақшасын басқарудағы іс-әрекеті маусымдық сипатқа ие болып табылады. Әдетте, жылдың басында қолма-қол ақша мен халықтың депозиттері жылдың соңына таман ақырындап ұлғая отырып төмендейді. Бұл ретте, жылдың соңында қызметкерлерге берілетін төлемдер ұлғаяды және тиісінше тұтынушылық сұраныс артады. Қолма-қол ақшаның маусымдылығы және халықтың депозиттер бойынша іс-әрекеті ақша массасына әсер етеді. Ақша ұсынысының жыл ішінде өзгеруі де маусымдық әрекет болып табылады. Осыған байланысты ақша массасы эконометрикалық құралдардың көмегімен маусымдылығына қарай түзетілген болатын.

Маусымдық-түзетілген ақша массасымен (M3_SA) құрылған теңдеуді қайта бағалау нәтижесінде инфляцияның төмендегі теңдеуі алынды:

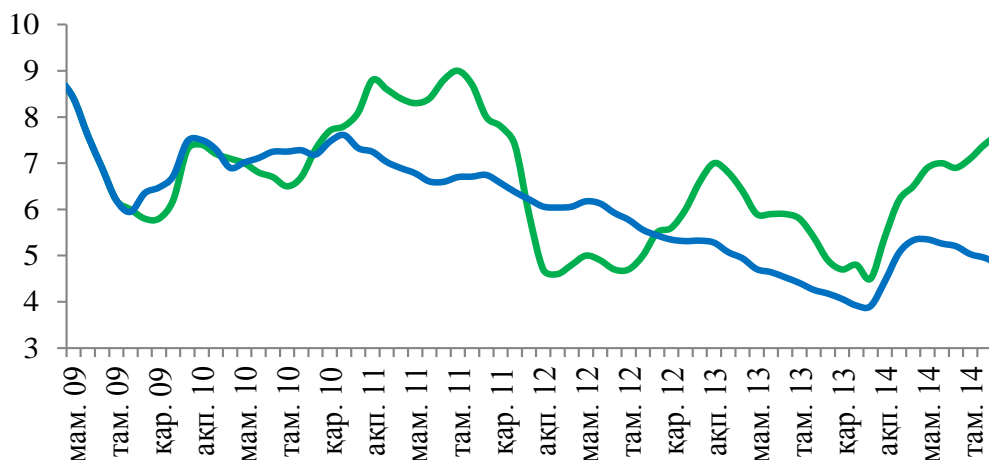
$$\begin{aligned} \text{CPI} = & 0.515 * \text{CPI}(-1) + 1.386 * \text{M3_SA}(-1) + 0.724 * \text{M3_SA}(-10) + \\ & (0,00) \qquad \qquad \qquad (0,006) \qquad \qquad \qquad (0,038) \\ & + 0.746 * \text{M3_SA}(-11) + 0.826 * \text{NER} - 0.02 \\ & (0,031) \qquad \qquad \qquad (0,026) \end{aligned}$$

Бұл теңдеу ақша массасының инфляцияның факторы ретінде дәлелденгенін растайды. Теңдеу статистикалық тестілердің критерийлеріне сәйкес келеді. Ақша массасының 1 айда инфляцияға жасаған ықпалы арасындағы уақытша лаг теңгенің айырбастау бағамының әлсіреуіне байланысты ақша массасы көлемінің тез өсуімен түсіндіріледі. 10 және 11 айдағы уақытша лагтар ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетігінің ықпалын ескере отырып, ақша ұсынысының өзгеруі инфляцияға 10 айдан кейін әсер ететінін, бұл ағымдағы макроэкономикалық алғышарттарға сәйкес келетінін көрсетеді.

Сонымен қоса, инфляция алынған инфляцияға (In-sample forecast) сәйкес қайта саналды (3-сурет).

3-сурет

Инфляция фактісі және оны түсіндіретін ауыспалы мәндермен бағалау

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің есептері

Басқа да тең талаптар кезінде ақша массасының және теңгенің айырбастау бағамының ықпалымен жасалған бағалау қорытындысы 3-суретте келтірілген инфляцияның серпінін көрсетеді. Бағаланған инфляцияның серпіні нақты инфляциядан төмен болғаны көрініп тұр. Бұл ақша факторларының инфляцияға тигізетін әсері жеткілікті түрде шектеулі болғанын көрсетеді.

Қысқамерзімді перспективада ақша массасының өсу қарқындарының айтарлықтай төмендеуін ескерсек, 2015 жылғы тамыздағы қайта бағалауға қарамастан, ақша агрегаттарының инфляцияға ықпал етуі ең төменгі деңгейде қалатынын болжауға болады.

Ақша факторлары мен инфляцияның өзара байланысына қатысты жүйелі түрде жүргізілген зерттеулер ақша ұсынысының инфляцияға ықпал ету дәрежесінің ақырындап төмендегенін көрсетеді. Экономиканы кредиттеудің баяулауына және шетел валютасындағы депозиттердің ұлғаюына, сондай-ақ тұтынушылық сұраныстың қысқаруына қарай инфляциялық процестерге деген қысымның төмендеуі байқалады. Осыған ұқсас үрдіс ақша ұсынысына да қатысты орын алып отыр. Бұл ретте, қысқамерзімді перспективада ақша ұсынысының инфляцияға ықпал етуі өте шектеулі болып табылады.

Инфляциялық таргеттеу шеңберінде ақша-кредит саясатының шаралары ақша ұсынысын таргеттеуге бағытталған жоқ. Ортамерзімді кезеңде инфляцияны ұстап тұру қысқамерзімді нарықтық мөлшерлемелерді таргеттеуге бағытталған базалық мөлшерлемені белгілеу жолымен жүзеге асырылады. Бұл Ұлттық Банкке ақша-кредит саясатының пайыздық арнасын дамытуға және ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетігінің валюталық арнасын тарылтуға мүмкіндік береді.

Ақша нарығының мөлшерлемелерін реттеу мақсатында өтімділікті болжау

Мұқанов Н.С. – Зерттеулер және стратегиялық талдау департаментінің экономикалық зерттеулер басқармасының бас маман-талдаушысы.

Қалымбетов А.С. – Зерттеулер және стратегиялық талдау департаментінің экономикалық зерттеулер басқармасының жетекші маман-талдаушысы.

Инфляциялық таргеттеу шеңберінде ақша-кредиттік саясатты іске асыру инфляцияның тапсырылған қарқынына қол жеткізу және қолдау мақсатымен трансмиссиялық тетіктің сипаттамаларын ескере отырып орталық банктің базалық (негізгі) мөлшерлемесін белгілеуден басталады. Бұл банк секторының өтімділігін басқарумен орталық банктің операциялары бойынша мөлшерleme деңгейінің инфляция бойынша мақсатқа жетумен келісілетін ақша нарығының мөлшерлемелерін қолдауды болжайды.

Жүктелген міндеттемелерге сәйкес Ұлттық Банк ақша-кредиттік саясат немесе қаржылық тұрақтылық мақсаттарына қол жеткізуді қамтамасыз етуге міндетті.

Ұлттық Банкті қоса, көптеген орталық банктер үшін ақша-кредиттік саясаттың түпкілікті мақсаты бағалар тұрақтылығына қол жеткізу болып табылады. «Инфляциялық таргеттеу» шеңберінде бұл орташа мерзімді кезеңде инфляцияның белгілі бір деңгейіне қол жеткізумен ұсынылған. Қысқа мерзімді перспективада орталық банк инфляцияның деңгейіне әлсіз әсер етеді, осыған байланысты орталық банктер операциялық мақсатқа қосымша анықтайды.

Операциялық мақсат орталық банк күнделікті негізде бақылай алатын экономикалық ауыспалы. Осы ауыспалы трансмиссиялық тетіктің негізгі бөлігі болып табылады және оны орталық банк шешім қабылдау және ақша-кредиттік саясаттың ағымдағы позициясын ақпараттандыру үшін пайдаланылады. Қазақстан Ұлттық Банк үшін операциялық мақсатта ақша нарығында қысқа мерзімді мөлшерлемелері болады.

Ішкі ақша нарығында пайыздық мөлшерлемені пайыздық реттеу тікелей, сондай-ақ жанама әдістермен жүзеге асырылады.

Ақша-кредиттік саясаттың тікелей құралдары негізінен коммерциялық банктердің баланстарын шектеу арқылы банктер тартқан немесе берілген ақшалар санын немесе құнын басқару бойынша орталық банктің директивалары. Мысалы, сандық бақылау банктік кредиттеу өсуін немесе қаражатты тарту қарқынына шектеулерден тұрады. Құнын бақылау қаражатты кредиттеу немесе тартудың ең жоғары мөлшерлемесінен шектеулерден тұрады. Бұл ретте ақша-кредиттік саясаттың тікелей құралдарын пайдалану бойынша бірқатар даулы мәселелер бар:

1. экономикалық негізделген мәмілелердің жүзеге асырылуына кедергі етеді;
2. бәсекелестікті басады;
3. нарықты бұрмалайды және шектеулерден айналып өту үшін экономикалық пайдасыз әрекеттерді көтермелейді;
4. уақты өткен сайын тиімділігі төмендейді.

Тікелей бақылаулардың нұсқалары қазіргі кезде макропруденциалды саясаттың құралы ретінде пайдаланылады.

Жанама құралдар бұл кезде артықшылықты болып табылады, өйткені ол экономикадағы жинақтаулар мен кредиттердің тиімді бөлінуін қамтамасыз ететін жүйенің дамуын шектемейді. Реттеудің жанама әдісінде орталық банк баға мен өтімділік көлемін (коммерциялық банктердің резервтері) бақылайды, ол өз кезегінде ақша нарығының және банк жүйесінің кредиттерінің пайыздық мөлшерлемесіне немесе айырбастау бағамына ықпал етуі мүмкін. Орталық банктер ақша-кредиттік саясат құралдарының мынадай түрлерін пайдаланады:

1. тұрақты қол жеткізу операциялары;
2. ашық нарық операциялары;
3. резервтік талаптар.

Ауқымды операциялық әдістің үлкен бөлігі болып табылатын осындай құралдарың көмегімен, орталық банк өтімділікті ұсыну талаптары және олардың ақша нарығында айналысын анықтай алады. Операцияның құрылымы ақша нарығының мөлшерлемесін басқару жүйесімен, атап айтқанда Ұлттық Банк ақша-кредиттік саясатты пайыздық дәліз жүйесі шеңберінде жүзеге асырады (2015 жылғы 7 қазандағы жағдай бойынша).

1-кесте

Ұлттық Банктің пайыздық дәліз жүйесі

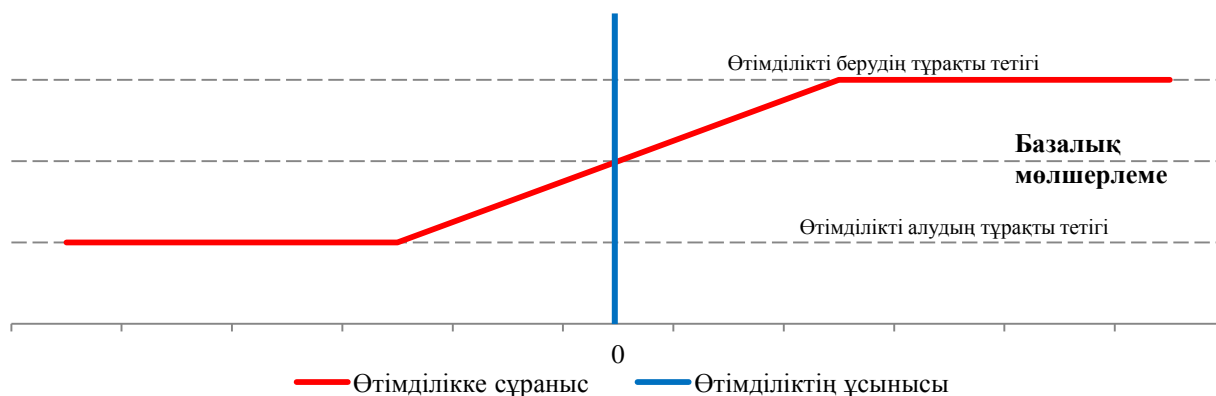
Атауы	Құралдың түрі	Құрал	Кепілдік қамтамасыз ету	Жүргізудің кезеңділігі	Беру/алу мерзімі	Мөлшерлемелер (%)
Өтімділікті беру	тұрақты қол жеткізу операциялары	ҚҚБ кері РЕПОға	МБҚ	банктердің сауалы бойынша	1 күн	17
		Кері РЕПО	МБҚ	күнделікті	1 күн	16
Өтімділікті алу	ашық нарық операциялары	прямое РЕПО на КФБ	ГЦБ	күнделікті	1 день	16
		ҚРҰБ ноттары	-	Аптасына 1 рет	1 ай	17
	тұрақты қол жеткізу операциялары	ҚРҰБ депозиттері	-	банктердің сауалы бойынша	7 күн	15
		ҚҚБ тікелей РЕПО на КФБ	МБҚ	банктердің сауалы бойынша	1 ай	15

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі.

Пайыздық мөлшерлемелер дәлізі жүйесінің шеңберінде өтімділікке сұраныс пен ұсыныстың арасындағы айырма пайыздық дәліздің ортасындағы мөлшерлеме бойынша жүргізілетін ашық нарық операциялары өтеледі (Ұлттық Банк жағдайында - базалық мөлшерлеме бойынша). Теорияда тұрақты іс-қимыл операциялары орын алуы ықтималдығын азайтуды қамтамасыз етеді және пайыздық дәліздің ортасында ақша нарығы мөлшерлемелері болуына ықпал етеді (1-сурет).

1-сурет

Ақша нарығы мөлшерлемелері үшін теоретикалық модель

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банк.і

Өтімділікті беру тұрақты қол жеткізу операциясы және ашық нарық операциясы арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Тұрақты қол жеткізу операциясы банк жүйесінен өтімділікті ұсыну үшін немесе алу үшін коммерциялық банктердің сұратуы бойынша жүзеге асырылады, оларды банктің пассивті операцияларына жатқызуға болады. Өтімділікті берудің тұрақты тегігімен салыстырғанда өтімділікті алудың тұрақты тегігінің қандай да бір түрін Ұлттық Банк ұзақ уақыт қолданады. Ұлттық Банктің тұрақты қол жеткізу операциясы пайыздық дәлізді қалыптастыру кезінде ақша-кредиттік саясаттың басты рөлін атқарады.

Ашық нарық операциясы банк жүйесінен өтімділікті ұсыну үшін немесе алу үшін коммерциялық банктердің сұратуы бойынша жүзеге асырылады, нәтижесінде оларды орталық банктің белсенді операцияларына жатқызуға болады. Өтімділікті ұсыну/алудың негізгі көлемі ашық нарық операциясын жүргізу арқылы өтеді деп саналады, өйткені ол өтімділікке қажеттілікті қанағаттандырудың ең айқын және әділ әдісі болып табылады. Орталық банктің қалауына байланысты бұл операциялар «outright» мәмілелері немесе РЕПО мәмілелері негізінде жүргізіледі. Ашық нарық операциялары орталық банктің кірістілігіне, ақша нарығына қатысушылардың өтімділікті бағалауына және тәуекеліне кеңінен, сондай-ақ ауқымды экономикалық ықпал етеді.

Резервтік талаптар.

Экономикалық теориядан тұрақты ақша негізін сақтағанда резервтік талаптарды ұлғайту ақша мультипликаторын төмендету арқылы инфляцияның тұрақтануына ықпал етуі мүмкін екендігі белгілі болып отыр. Алайда, бүгінгі таңда көптеген мемлекеттер пайыздық мөлшерлеме немесе айырбастау бағамы бойынша мақсатты көрсеткіштерді пайдалануда, нәтижесінде ақша негізі автоматты түрде түзетіледі. Мұндай әдісте резервтік талаптар саясатының инфляцияға әсерін сәйкестендіру қиындайды, ол резервтік талаптар мен макроэкономикалық белсенділік пен инфляциясының арасындағы өзара байланыстан айрылуды куәландыратын түрлі эмпирикалық бағалаулармен расталады.[1]

Дегенмен, ақша-кредиттік саясаттың мақсаттары үшін резервтік талаптарды белсенді пайдаланудың бірнеше себебі бар. Мысалы, дамушы елдер жиі капитал ағынымен қаржыландырылған кредиттік дүрлікпеге жауап ретінде пайыздық мөлшерлемелерді арттырғысы келмейді, себебі жоғары пайыздық мөлшерлемелер капиталдың бұдан үлкен ағынын туындатып, айырбастау бағамын өсірді деп санайды. [2]

Бұл жағдайда резервтік талаптар резервтерге сыйақы есептелсе немесе ақша нарығының мөлшерлемелерінен төмен мөлшерлеме бойынша есептелетін болса ақша-кредиттік саясаттың құралы ретінде пайдалы болады. Резервтік талаптарды жоғарылату мөлшерлемелерді қарыздар есебінен ұлғайту және салымдар бойынша мөлшерлемелерді төмендету есебінен депозиттер мен кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелер арасындағы спрэдтің кеңеюіне әкеп соғатын банктік секторға салық деп түсіндіріледі.

Жоғары спрэд шетелдік инвесторлар үшін тартымдылықтан айрылу салдарынан банктердің шетелдік қорландыруын төмендетеді, ол экономика салаларының банктерден қарыз алу құнының төмендеуіне әкеп соғады. Резервтік талаптарды арттырудың нәтижесінде капитал ағынын тарту және айырбастау бағамы нығаюынсыз кредиттеудің қысқаруына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Резервтік активтерді орташалаңдыру банктердің меншікті өтімділігін басқаруда иілгіштікті қамтамасыз етеді, ол ол өтімділіктің қажетті көлемін ұсынғанда банкаралық ақша нарығында пайыздық мөлшерлемелердің өзгермелілігін төмендетуге мүмкіндік береді.

Жоғарыда сипатталған құралдарды қарсыагенттерге және кепілдік қамтамасыз етуге қатысты саясатпен бірлестіру орталық банктің операциялық әдісін айқындайды. «Пайыздық мөлшерлемелерді таргеттеу» сонымен қатар «дәліз» жүйесі деп аталатын операциялық әдісінде осы мақсатты көрсеткіш ретінде орталық банк базалық мөлшерлемені белгілейді. Осы әдісті пайдалану шеңберінде бар операцияларды пайдалана отырып орталық банк ақша нарығының таңдалған пайыздық мөлшерлемелерін базалық мөлшерлеменің мақсатты деңгейіне қатысты келтіреді. Банк жүйесінде өтімділіктің оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету үшін ашық нарық операциялары қолданылады, бұл ретте орталық банк базалық мөлшерлемеден ауытқу кезінде шығасыларды жасау үшін айыппұл мөлшерлемесі бойынша өтімділікті беру/алу жөніндегі тұрақты қол жеткізу операцияларына сүйенеді. Әлемдік тәжірибеде бұл әдіс Англия Банкінде, Канада Банкінде, Австралияның резервтік банкінде пайдаланылған.

Банк жүйесінің өтімділігін болжау орталық банк ашық нарық операциясы арқылы ұсынатын өтімділіктің оңтайлы деңгейін анықтау үшін қажет.

Өтімділікті болжаудың халықаралық тәжірибесі орталық банктің балансына және резервтік активтердің орташалаңдыру тетігіне негізделеді. Банк жүйесіндегі барлық ақша ағындары нәтижесінде орталық банктің балансында көрініс табады, сондықтан ол орталық банктің жұмысын және ақша-кредиттік саясаттың мақсаттарына қол жеткізудегі табыстарды талдау үшін ақпараттың үздік көзі болып табылады.

Өтімділікті баланстың негізінде болжау өтімділікке сұраныс пен ұсынысының тепе-теңдігінде болып табылады. Өтімділікке сұраныс ең кіші резервтік талаптардан және ұлттық валютадағы корреспонденттік шоттардағы артық резервтерден тұрады. Өтімділікті ұсыну орталық банктің операцияларынан және өтімділікті қалыптастырудың автономды факторларынан тұрады¹ Өтімділікті қалыптастырудың автономды факторларына мыналар: таза сыртқы активтер, Үкіметке таза талаптар, баланстың таза басқа баптары, айналымдағы қолма-қол ақшалар жатады. [3]

Өтімділікке сұраныс салыстырмалы түрде тұрақты және орталық банктің бақылауында болады, ал дисбаланс өтімділік ұсынысы тарапынан, атап айтқанда өтімділікті автономды факторларынан туындайды.

2-кесте

Орталық банк балансының компоненттері

Активтер	Пассивтер
Таза сыртқы активтер	Айналыстағы қолма-қол ақша
Үкіметке қойылатын таза талаптар	Резервтік талаптар
Ашық нарық операциялары	Артық резервтер
Баланстың таза басқа баптары	

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

¹Орталық банкке тікелей байланысты емес өтімділік факторлары

Таза сыртқы активтер – активтер негізінен валюта нарығындағы интервенция жүргізуге немесе міндеттемелерді шетел валютасында жабуға арналған. Жиі өтімділігі жоғары және қауіпсіз активтерде негізінен әлемдік валюталар түрінде ұсталады. Осы резервтердің мөлшері мен өзгергіштігі интервенция ауқымы мен жиілігіне байланысты.

Үкіметке таза талаптар - Үкіметке талаптар (екінші нарықта сатып алынған МБҚ) Үкімет алдындағы міндеттемелерді шегергенде (бюджеттік есептеулерді орындау үшін орталық банктің шоттарындағы Үкіметтің қаражаты).

Баланстың басқа таза баптары орталық банк балансының барлық пайдаланылмаған компоненттерінен тұрады.

Айналыстағы қолма-қол ақша – мәмілелерді жасау құралдары (және жинақтар) ретінде пайдаланылатын орталық банктен тыс банкноталар). Қысқа мерзімді кезеңде айналыстағы қолма-қол ақшаларға сұраныс кезеңдік факторлар үшін өзгермелі, ұзақ мерзімді кезеңде сұраныс номиналды өсумен және технологиялық факторлармен байланысты болады.

Резервтік талаптар ақша кредиттік саясат және өтімділікті басқару мақсаттары үшін орталық банктегі коммерциялық банктердің депозиттік міндеттемелерінің талап етілетін бөлігі. Сыйақымен және сыйақысыз болуы мүмкін. Кейбір орталық банктер резервтердің көлемін белгілейді, басқа коммерциялық банктерге басқалар олардың резервтік мақсаттарын өздері анықтауына рұқсат етеді.

Артық резервтер резервтік талаптардың көлемін ұлғайтатын резервтер ретінде анықталады. Коммерциялық банктер төлем жүйесінің өтімділігін қолдау және ескерту үшін немесе салымның басқа баламалы қаражаттар болмағанда ерікті түрде резервтердің белгілі бір сомасын ұстағысы келетін болар. Орталық банк саясатының шаралары ерікті резервтердің шамадан тыс болуына әкеп соғуы мүмкін, ол өз кезегінде ақша-кредит саясаттың іске асырылуына ықпал етеді.

Ашық нарықтың операциялары орталық банктің нарықтық операциялардың бүкіл спектрін жабады. Кредиттеу, депонирлеу бойынша ашық нарықтың операцияларынан тұруы мүмкін, олар өз кезегінде коммерциялық банктердің резервтеріне ықпал етеді. Орталық банк әдетте төлемдерге кепілдік беру және резервтік талаптар сәйкестігі үшін қажетті резервтерді қамтамасыз етуді бақылайды.

Компоненттердің деректерін өзгерту өтімділікке сұраныс пен ұсыныстың арасындағы айырмаға әкеп соғады, ол банктердің ең кіші резервтік талаптарды орындауына жәрдемдесу мақсатында ашық нарықтың операциялар сәйкес көлемдерімен жабылады. Ашық нарық операциясы арқылы белгілі мерзімге өтімділікті алдын ала ұсыну нарыққа қатысушыларды өтімділікке қажеттілік туралы алдын ала ойлануға ынталандырады, сөйтіп өтімділікті болжаудың ішкі жүйесін бұдан әрі дамытуға ынталандырады, ол қосымша нарықта өтімділікке сұраныс пен ұсыныстағы бұдан кейінгі дисбалансты реттеуге мүмкіндік береді.

Коммерциялық банктер жалпы тең дәрежеде олардың корреспонденттік шоттардағы өтімділігі профицитін, сондай-ақ дефицитін күтеді деп болжасақ, онда орталық банк жүргізіп отырған ашық нарық операциялары тиімді болады, ол пайыздық дәліз орталығы жанындағы банкаралық операцияларды жүргізуге әкеп соғады.

Нәтижесінде орталық банктің ақша-кредиттік операцияға қатысты бірнеше маңызды қорытындыларды жасауға болады.

1. ашық нарық операциялары автономды факторлар өзгерістерін орнын толтыруға арналған;

2. базалық мөлшерлемені, тиісті ақша нарығына мөлшерлемені өзгерту коммерциялық банктердің корреспонденттік шоттардағы резервтердің көлеміне ықпал етпейді өйткені олардың құнын ғана анықтайды;

3.Базалық мөлшерлемені өзгерту үшін орталық банкке тұрақты қол жеткізу операциялары бойынша мөлшерлеме бір мезгілде өзгерту қажет.

Орталық банк балансының құрамы саясаттың және негізгі операциялық ерекшеліктер туралы көптеген ақпаратты ашуы мүмкін. Инфляциялық таргеттеу кезінде орталық банктің негізгі мақсаты инфляция, ал негізгі операциялық мақсаты

қысқа мерзімді пайыздық мөлшерлеме болып табылады. Орталық банк балансының құрылымы өтімділікті болжаудың жүйесін және пайыздық мөлшерлемені реттеу қолдайды. Осылайша, еркін құбылмалы айырбастау бағамында және орталық банк бюджетін қаржыландырмаған жағдайда, тиісті компоненттер ең кіші болады. Тұрақты инфляция кезінде орталық банктің баласындағы активтер мен міндеттемелер төмен болуы мүмкін.

Кейбір орталық банктер ішкі инфляцияны пайыздық мөлшерлеме арқылы таргеттеудің орнына айырбастау бағамы арқылы ақшаның сыртқы құнын таргеттейді, ол ұлттық валютаны шетел валютасына белгіленген айырбастау бағамы бойынша айырбастауға кепілдік беретін валюталық басқаруды жасауын талап етіледі (Гонконг) [4]. Кейбір елдер, әсіресе экономикасы 1990 жылдары Азиялық дағдарыстан зардап шеккендер резервтерді жинақтауды өзінің негізгі мақсатына айналдырды (Тайланд). Мұндай саясат орталық банктің балансына маңызды ықпал етеді, өйткені активтер тарапынан өсу ұлттық валютадағы ішкі міндеттемелер өсуімен бірге болады. Қалыпты кезеңдерде ақша-кредиттік саясаттарға қол жеткізу жолы орталық банктің балансы бола отырып, орталық банк қаржы нарығының ауытқуына ден қоятын арна болып табылады және әдеттегіден тыс ақша-кредиттік саясатты жүзеге асырады.

Өтімділіктің банкаралық нарықта маңызды төмендеуі жуырдағы жаһандық қаржы дағдарысының ерекше белгісі болды. Орталық банктер қаржылық жүйені қолдау құралдары ретінде кредиттеуді арттыру, мерзімдерді, кепілдік қамтамасыз ету және қарыз валютасын өзгерту арқылы шиеленісті төмендетуге талданды. Одан басқа, қаржы нарықтарын тұрақтандыру үшін дағдарыс көптеген елдерде ынталандыру бойынша қосымша шараларды талап етті. Нөлдік пайыздық мөлшерлемелер жағдайында ынталандырудың қосымша шаралары қаржы активтерін сатып алу (Англия, АҚШ) және тиісінше «резервтеудің нөлдік деңгейі» жүйесін енгізу арқылы жүзеге асырылды [5].

Алайда, ағымдағы сәтте дамыған елдерде экономикалық қалпына келу және ақша-кредиттік саясаттың дәстүрлі құралдарына қайтып келу күтілуде.

Әдебиеттер тізімі:

1. Christian Glocker & Pascal Towbin «The macroeconomic effects of reserve requirements», Banque de France Working Paper № 374, November 2011;
2. Calvo and Reinhart (2002), Calvo et al. (1994) and others discuss the reasons why emerging countries may display a “fear of floating” and are wary of large capital inflows;
3. Andrea Schaechter «Liquidity Forecasting», IMF (MAE OP/00/7), November 2000;
4. Kim Hung Li «Currency Board Operations in Hong Kong», CCBS seminars, January 2015;
5. «The Framework for the Bank of England’s Operations in the Sterling Money Markets», Bank of England, 2012.

Мұнайды экспорттаушы елдердегі ұлттық валюталардың айырбастау бағамы

Кеңес И.Қ – Зерттеулер және стратегиялық талдау департаментінің Экономикалық зерттеулер басқармасының бас маман-талдаушысы

Мұнайдың экспортына тәуелді шағын ашық экономика үшін айырбастау бағамы саясаты инфляцияның төмен қарқынын сақтап қалу және экономиканың нақты секторын одан әрі дамыту үшін маңызды элемент болып табылады. Осыған байланысты әлем нарықтарындағы шикізаттың бағаларына тәуелді елдердегі ұлттық валютаның айырбастау бағамы саясаты мен серпінің талдау оңтайлы саясатты таңдауға ықпал етуі мүмкін. Талдау 2015 жылғы шілдені қоса алғанда тарихи деректер негізінде мұнайды экспорттаушы елдер бойынша жүргізілді.

Әлемде Сауд Арабиясы, Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ), Иран, Ирак, Катар, Кувейт, Ливия, Норвегия, Ресей, Ұлыбритания, Канада, Мексика, Венесуэла, Нигерия, Ангола, Алжир, Колумбия, Оман сияқты елдер ең ірі мұнай экспорттаушы елдер болып табылады.

Валюталардың серпінің бастапқы талдау Сауд Арабиясы, Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ), Катар, Оман сияқты елдерді таңдалған елдер қатарынан алып тастауға апарды, себебі бұл елдердің валюталары АҚШ долларына қатысты белгіленген болып табылады және 20 жыл бойы тік горизонталь сызығын көрсетті. Сондай-ақ, Венесуэла валютасы айтарлықтай реттелетін валюта болып табылады. Сонымен бірге таңдалған елдер қатарынан Иран, Ирак, Ангола, Ливия сияқты елдер алынып тасталды, себебі олардың валюталары саяси және геосаяси факторларының атарлықтай ықпал етуі салдарынан өте тұрақсыз.

Осылайша, Норвегия, Канада, Колумбия, Ұлыбритания (1-топ); Мексика, Ресей, Алжир (2-топ); Нигерия, Қазақстан (3-топ); Кувейт (4-топ) сияқты елдер қаралды. Елдер айырбастау бағамдарының құбылмалылығы дәрежесі бойынша және олардың мұнай бағасына байланысты болуына қарай ранжирленді.

Норвегияның, Канада мен Колумбияның валюталары мұнай бағасына айтарлықтай байланысты болып табылады (1-сурет)². Норвегия кронасының мұнай бағасына қатысты корреляция коэффициенті 0,84-ке тең, Канада долларының – 0,92, колумбиялық песоның – 0,80-ге тең болды. Бұл ретте, егер уақыт қатарларын Ходрика-Прескот фильтрін пайдаланып трендтік және циклдық құрамдас бөліктеріне бөлсе, жоғарыда аталған трендтердің корреляция коэффициенті ұлғаяды, бірақ шамалы ғана.

Бұл ретте осы үш ел де өз тәжірибесінде ұлттық валютаның неғұрлым икемді айырбастау бағамын көздейтін толыққанды инфляциялық таргеттеу режимін қолданатынын атап өткен жөн. Канада инфляция бойынша нысаналы көрсеткіштерді белгілеуге 1991 жылы, Колумбия – 2000 жылы, Норвегия – 2001 жылы көшті.

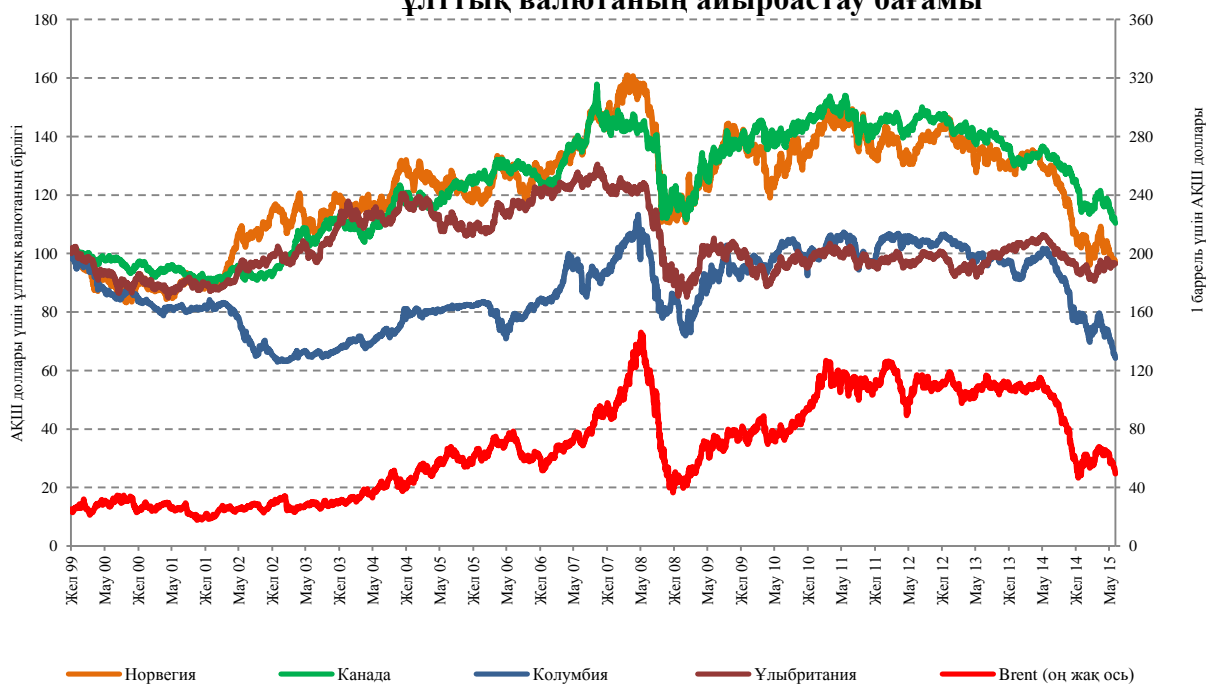
Мысалы, Канада айырбастау бағамының өзгермелі режимін қолданады. Канада Банкі инфляция бойынша Канада долларының ішкі құнын сақтауға бағытталған нысанасын белгілейтіндіктен, бір мезгілде оның сыртқы құны бойынша нысанасы белгіленбейді. Осылайша, Канада валютасының басқа кез келген валютаға қатысты белгіленген құны болмайды. Канада долларының АҚШ долларына, сондай-ақ кез келген басқа валютаға қатысты айырбастау бағамы өзгеріп отырады және валюта нарығындағы канадалық долларларға сұраныс пен ұсыныстың арақатынастары нәтижесінде айқындалады. Канаданың сыртқы саудасының қомақты бөлігі (экспорт плюс импорт) АҚШ-пен жүзеге асырылатындықтан, әрине, Канада долларының АҚШ долларына қатысты бағамына басты назар аударылады. Бірақ, экспортқа келген кезде Канада АҚШ

² Осы жерде және бұдан әрі, өзгесі көрсетілмесе, айырбастау бағамдарының өзгеру тереңдігі мен олардың құбылмалылығын салыстыруға арналған барлық графиктер үшін бірлей шкалалар пайдаланылады. Серпіндерді салыстыруға оңай болу үшін айырбастау бағамдары нормаланған (1999 жылғы желтоқсан = 100)

нарығындағы үлес үшін басқа көптеген елдермен бәсекелес болады. Осыған байланысты канадалық долларға қатысты басқа елдердің валюта бағамдарының маңызы зор.

1-сурет

Норвегиядағы, Канададағы, Ұлыбританиядағы және Колумбиядағы ұлттық валютаның айырбастау бағамы

Дереккөзі: Bloomberg

Жалпы алғанда, канадалық доллар бағамындағы өзгерістер әртүрлі уақыт кезеңінде басты рөл атқаруы мүмкін әртүрлі ішкі және сыртқы факторлардың ықпалын көрсетеді. Шикізат тауарларының әлемдік бағалары негізгі фактор болып табылады, себебі Канада шикізаттың нетто-экспортері болып табылады. Салыстыру үшін, АҚШ та шикізаттың қомақты көлемдерін экспорттайды, бірақ бұл ретте нетто-импортер болып табылады. Шикізат өнімдері бағасының өсуі АҚШ долларына қатысты канадалық доллардың нығаюына апарды. Салыстырмалы экономикалық тиімділік (канадалық өнімдерге деген ішкі, сондай-ақ сыртқы сұраныстың өсуі валютаның нығаюына ықпал етеді) және салыстырмалы инфляция қарқыны (егер инфляция АҚШ-қа қарағанда Канадада жоғары болса, онда басқа жағдайы тең болған кезде, АҚШ нарықтарында экспорттың бәсеке қабілеттілігін сақтау үшін канадалық валюта бағамының төмендеуі үрдісі байқалатын болады) басқа факторлар болып табылады [1].

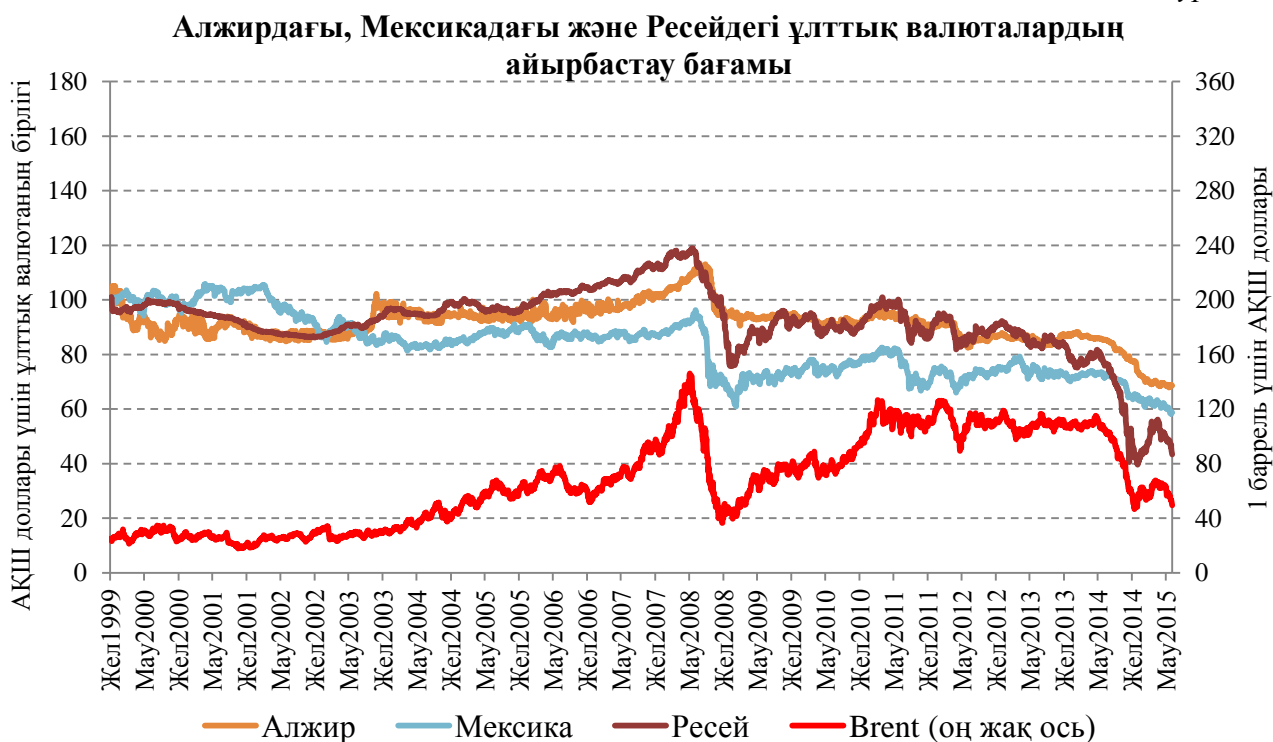
Норвегияның Орталық банкі ұлттық валютаның өзгермелі айырбастау бағамын ұстанады. Сондықтан, норвегиялық кронаның айырбастау бағамы валюта нарығындағы сұраныс пен ұсынысты көрсетеді. Орталық банк валюта нарығындағы жағдайға ықпал ете алады, бірақ әдетте крона бағамына ықпал ету үшін өктемдіктерді пайдаланбайды [2].

Колумбияның ақша-кредит саясаты инфляциялық таргеттеуге негізделген және төмен және тұрақты инфляцияны ұстап тұруға, өндірісті әлеуетті деңгейде тұрақтандыруға және қаржылық тұрақтылықты сақтауға бағытталған. Бұл ретте номиналды немесе нақты айырбастау бағамына қатысты айқын немесе айқын емес мақсаты жоқ, және қажет болған кезде айырбастау бағамы икемділігінің айтарлықтай дәрежесі болуы мүмкін [3].

Ұлыбритания да инфляциялық таргеттеуді пайдаланатын елдерге жатады. 1992 жылдан бастап Ұлыбритания өзгермелі валюта бағамына көшті. Осы арқылы фунт стерлингтің айырбастау бағамының жоғары құбылмалылығын түсіндіруге болады. Бұл ретте, Норвегия, Канада және Колумбия сияқты елдердің валюта бағамдарымен салыстырғанда, фунт стерлингтің айырбастау бағамы мұнай бағасына шамалы ғана

байланысты болады, корреляция коэффициенті 0,2-ге тең. Екі ауыспалы мәннің циклдық құрамдас бөліктері бұдан күштірек байланыстырылған, корреляция коэффициенті 0,3-ке тең. Бұл ретте мұнай бағалары мен фунт стерлинг бағамы серпіндерінің симметриялы екені айқын байқалады. Екінші елдер тобына Алжир, Мексика, Ресей жатады (2-сурет). Осы елдердің валюта бағамдарының және мұнай бағамдарының корреляция коэффициенті 1-топ елдерінен төмен.

2-сурет

Дереккөзі: Bloomberg

Мексика инфляцияның нысаналы көрсеткіштерін таргеттейтін елдерге жатады. 1994-1995 жылдардағы төлем балансы дағдарысының салдарынан мексикалық песоның айырбастау бағамы белсенді саясаттың құралы болуды тоқтатты және Мексика еркін өзгермелі айырбастау бағамы режиміне көшті. Бұл ретте 1998 жылғы дағдарыста және кейіннен де Мексика айырбастау бағамдарының икемді режимдерін пайдаланатын басқа да елдер сияқты қандай да бір күрделі теріс салдарын бастан кешкен жоқ, себебі икемді айырбастау бағамы макроэкономикалық күйзелістерді бейтараптандыруға немесе азайтуға мүмкіндік береді.

Ресей толыққанды инфляциялық таргеттеу режимін пайдаланбаса да өз тәжірибесінде оның негізгі сипаттамалық ерекшеліктерін қолданады. Ресей Банкі бағамдық саясатты басқарылатын өзгермелі валюталық бағамы режимі шеңберінде жүзеге асырады. Бұл Ресей Банкінің іргелі макроэкономикалық факторлардың әсеріне байланысты рубль бағамының серпініндегі үрдістердің қалыптасуына кедергі жасамайды, бірақ сонымен бірге экономикалық агенттіктердің оның өзгеруіне біртіндеп қалыптасуын қамтамасыз ету үшін валюта бағамының күрт өзгеруін басып отырады. Ұлттық валюта бағамының деңгейіне қандай да бір белгіленген шектеулер немесе оның өзгеруінің нысаналы мәндері белгіленбейді [4].

Үшінші топқа Қазақстан мен Нигерия жатады; екі ел де айырбастау бағамдарының икемділігі шамалылау режимдерін пайдаланады, бұл ұлттық валюталардың бағамдары серпініне әсер етеді (3-сурет).

Нигерияның Орталық банкі валюта нарығында стратегиялық араласуды, оның ішінде валюта нарығын тұрақтандыруға көмектесетін голландиялық тәсіл бойынша валюталық аукциондар өткізу арқылы араласуды» жүзеге асырады [5]. Қазіргі кезде Нигерияның Орталық Банкі нигериялық найраның айырбастау бағамын 1 АҚШ доллары

үшін 155 найра +/-3 пайыз ауытқулар дәлізі шегінде ұстап тұру үшін валюталық өктемдіктерді жүргізеді. Мұнай бағалары тұрғысынан қолайлы кезендерде найраның айырбастау бағамының тұрақтылығы байқалады. Сонымен бірге, мұнай бағасының айтарлықтай түсуі кезеңінде нигериялық валюта айтарлықтай девальвацияға ұшырайды.

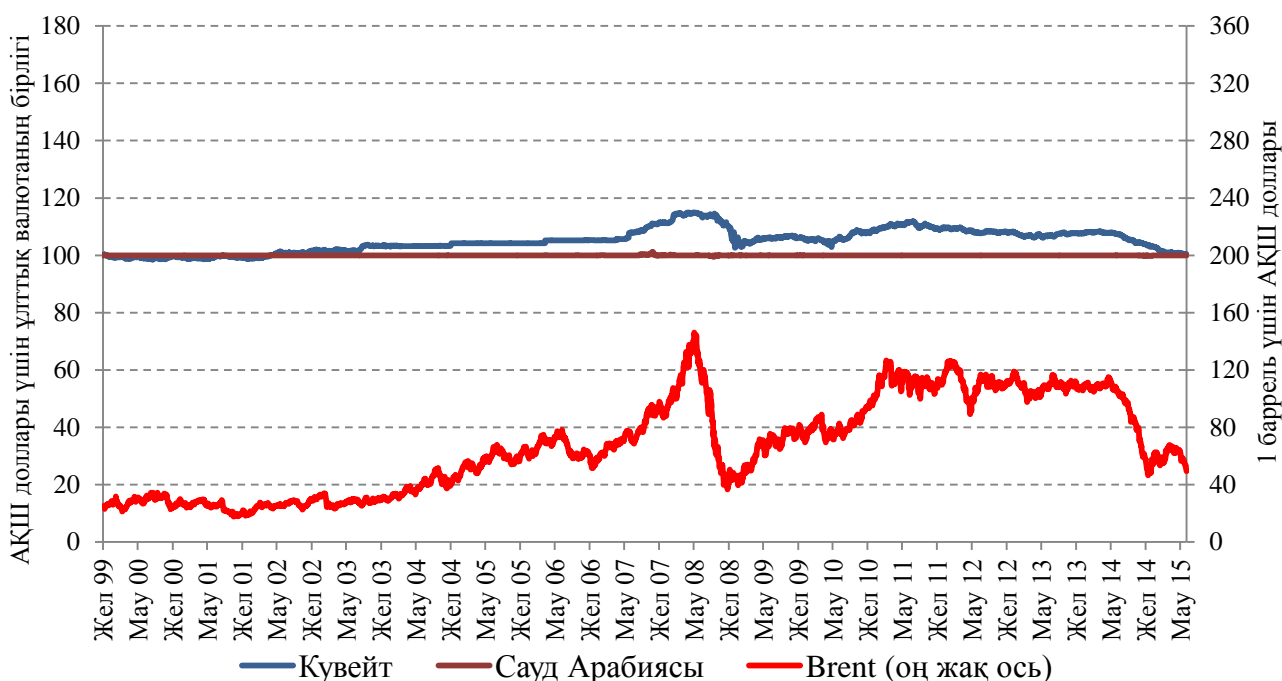
3-сурет

Дереккөзі: Bloomberg

4-топқа тек бір мемлекет – Кувейт кіреді. Сауд Арабиясы, Біріккен Араб Әмірліктері, Катар және Оман сияқты Парсы өңірінің басқа елдерінің ұлттық валюталарының бағамымен салыстырғанда, кувейттік динардың валюталық бағамы АҚШ долларына байланыстырылмаған. 2007 жылғы мамырдан бастап кувейттік динардың айырбастау бағамы Кувейттің негізгі сауда және қаржы әріптестерінің сараланған валюталар қоржынына байланыстырылған (4-сурет). Қоржынның мазмұны ресми түрде жария етілмейді. ХВҚ-ның валюталық режимдер бойынша жіктеуіне сәйкес Кувейттің айырбастау бағамының саясатын белгілендерге жатқызуға болады, бағамның құбылуы шамалы ғана.

Кувейттегі ұлттық валютаның айырбастау бағамы

Дереккөзі: Bloomberg

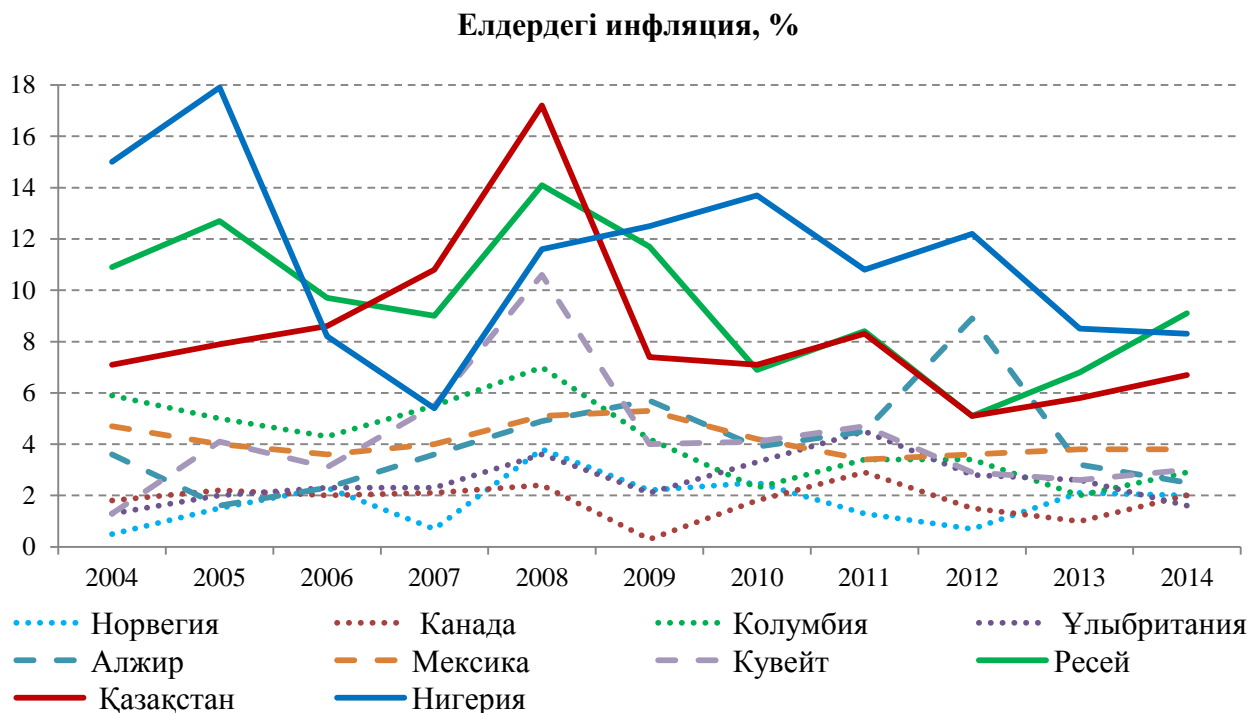
Бұл ретте мынаны атап өтуге болады. Динар бағамының серпінін неғұрлым тар диапозонда қараған кезде, кувейттік динар бағамының мұнай бағасына корреляцияланатынын байқауға болады (5-сурет). Бұны не мұнай бағасының қоржынға енгізілуімен (мұнайвалюталық қоржын деп аталады), не қоржында мұнайды экспорттаушы, айырбастау бағамы саясатының өзгермелі режимі бар елдердің біреуінің валютасының болуымен түсіндіруге болады.

Дереккөзі: Bloomberg

Сол немесе өзге режимді пайдаланудың орындылығы туралы қол жеткізген нәтижелер бойынша, атап айтқанда инфляция бойынша пікір айтуға болады (6-сурет). Айырбастау бағамы неғұрлым икемдірек болса, инфляцияның төмен деңгейіне қол жеткізу бойынша нәтиже жақсырақ болады [6].

6-сурет

Дереккөзі: <http://www.ereport.ru/>

Қорытындылай келе, мұнай экспортына тәуелді шағын ашық экономика үшін инфляцияның төмен деңгейін сақтау және нақты экономика секторын одан әрі дамыту үшін ұлттық валютаның айырбастау бағамының икемді режимін пайдалану орынды болатынын атап өткен жөн. Бұл тәуелсіз ақша-кредит саясатын тиімді жүргізуге мүмкіндік береді, алтын-валюталық резервтерді сақтап қалуға ықпал етеді, экономиканы сыртқы күйзелістерден қорғауды қамтамасыз етеді және сыртқы дағдарыстық құбылыстардың отандық экономикаға әсер етпеуіне жәрдемдеседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Bank of Canada. Exchange rate, http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/11/exchange_rate.pdf;
2. Norges Bank. Exchange rates and foreign exchange reserves, <http://www.norges-bank.no/en/faq/exchange-rates/>;
3. Hernando Vargas. Monetary policy and the exchange rate in Colombia <http://www.bis.org/publ/bppdf/bispap57i.pdf>;
4. Ресей Федерациясының Орталық банкі. Ресей Банкінің валюталық бағам саясаты http://www.cbr.ru/DKP/?PrId=e-r_policy;
5. Central bank of Nigeria. Monetary policy review, <http://www.cbn.gov.ng/Out/2015/MPD/MPR%20FEBRUARY%202014.pdf>;
6. Әлем елдерінің экономикалық көрсеткіштері, <http://www.ereport.ru/>.

Тәуелсіз әл-ауқат қорлары

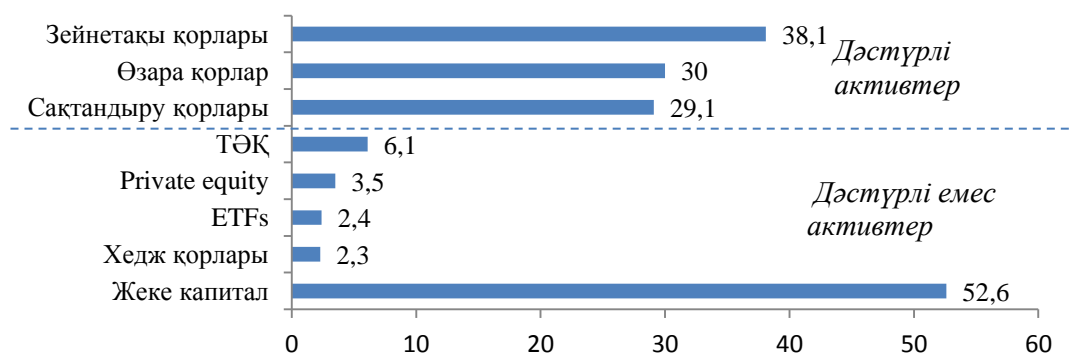
Құлқаева А.М. – Зерттеулер және стратегиялық талдау департаментінің жетекші маманы – талдаушысы

Мақалада тәуелсіз әл-ауқат қорлары қызметінің негізгі аспектілері, оларды ұйымдастыру тәсілдері, қызметінің айқындылығы, сондай-ақ олардың экономикада атқаратын рөлі қарастырылады.

Соңғы он жылдықтың ішінде әлемдік қаржы индустриясы үшін маңызды капитал көзіне айналған тәуелсіз әл-ауқат қорларының (ТӘҚ) рөлі айтарлықтай өсті. ТӘҚ көлемі бойынша біртіндеп хедж-қорларды, биржалық индекстік қорларды (ETFs), private equity (жеке капитал қорлары, тікелей инвестицияларды) басып озып, халықаралық қаржы нарықтарының ірі қатысушыларына айналып келеді [1]. Олардың активтерінің көлемі дәстүрлі инвестициялық активтер көлемінен әзірше қалыс болса да, өсу қарқыны күн сайын артуда (1-сурет).

1-сурет

Қорлар басқаратын активтер, трлн. АҚШ долл. 2013 жыл соңындағы деректер .

Дереккөзі: [1], 8-бет.

Шикізат экспорттаушы елдерде тәуелсіз қорлар құру «голландық аурудың» пайда болуы, мемлекеттік кірістердің шикізат бағасының құбылмалылығына тәуелділігі, табиғи ресурстардың сарқылуы проблемалары себеп болды.

Бастапқыда ТӘҚ табиғи ресурстарға бай елдерде құрылған болатын, алайда соңғы жылдары шикізаттық емес көздер есебінен қалыптасқан қорлар активтерінің өсуі байқалуда. Егер 2000-шы жылдардың басында іс-әрекеттегі барлық қорлардың активтеріндегі шикізаттық емес қорлар активтерінің үлесі 23%-ды құраса, 2014 жылдың басында ол 41%-ға дейін өсті.

Тәуелсіз қор шикізатты экспорттаудан, бюджет профицитінің немесе төлем балансының, алтынвалюта резервтерімен жүргізілетін операциялардан, жекешелендіруден алынатын түсімдер есебінен қалыптаса алады. Жалпы алғанда, тәуелсіз әл-ауқат қорлары меншік иесі үкімет болып табылатын арнайы инвестициялық қорлар. Қорлардың басым бөлігі орталық үкіметке тиесілі, алайда кейбір елдерде олар жергілікті билік органдарының меншігінде бола алады (мысалы, Канадада, АҚШ-та).

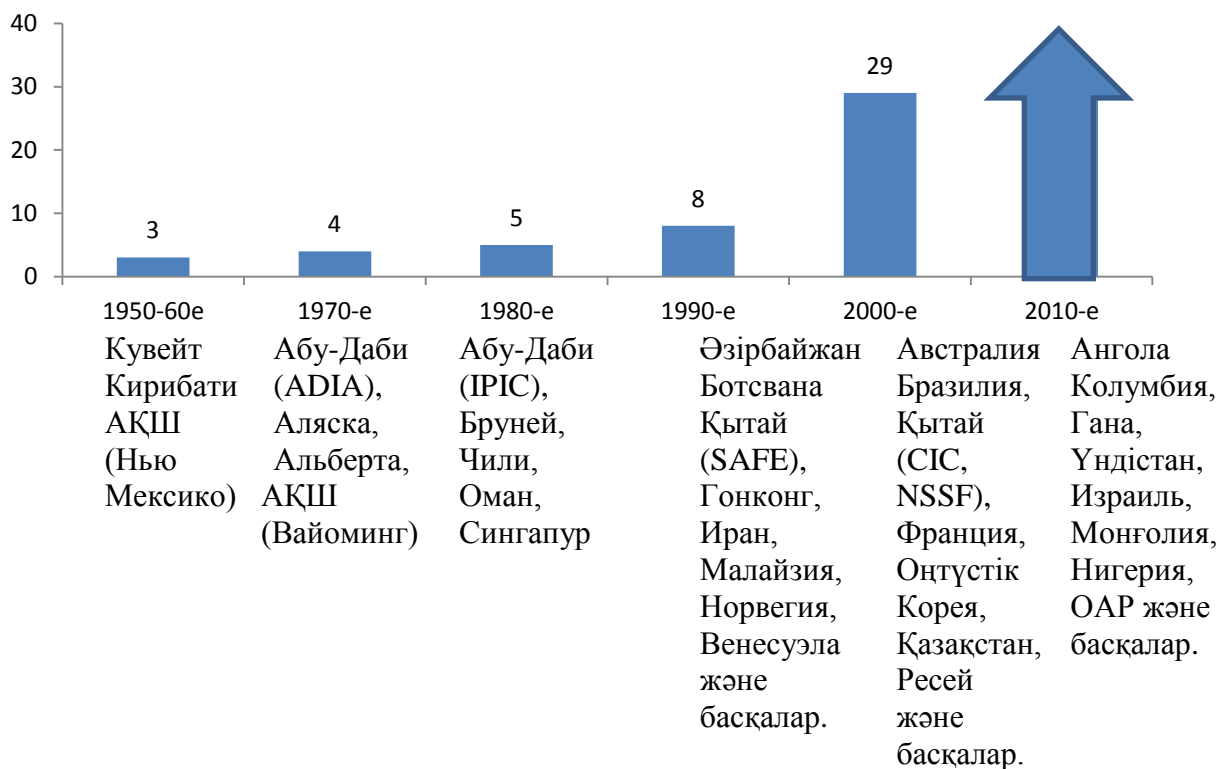
ТӘҚ макроэкономикалық басқаруда маңызды рөл атқарады, сол себепті олардың қызметі басқа мемлекеттік институттармен тығыз үйлесімде болуы тиіс. ТӘҚ-тің активтері және олардың жинақтайтын кірістері мемлекеттік қаржының жағдайына, ақша-кредиттік шарттарға, төлем балансының шоттарына айтарлықтай әсері бар. Атап айтқанда, салық-бюджет саясаты белгілі бір бюджеттік қағидалар орнату арқылы ТӘҚ-тің әсеріне ұшырауы мүмкін. Ақша-кредит саясаты бөлігінде бюджеттің кірістеріндегі айтарлықтай ауытқушылықтар және жиынтық сұраныс үшін цикларалық салдар инфляция мен айырбас бағамына әсер етеді. Валюта бағамының өзгеруі қор қаражатын шет елде инвестициялау жолымен жеңілдеуі мүмкін [2].

Тәуелсіз қорлар құру тарихы ХХ-шы ғасырдың ортасына келеді (2-сүрет). Бірінші тәуелсіз қор 1953 жылы Кувейтте құрылған - Кувейт инвестициялық агенттігі. Қорды құрудың мақсаты – кірістерді әртараптандыру болды, себебі елде мұнайға асыра тәуелділік өсе бастады. Келесі толқын 70-ші жылдары Сингапур, Абу-Даби (БАӘ), Канадада қорлар құрумен сипатталады. Алайда, қорлардың ең көп құрылуы 2000-шы жылдарға келеді [3].

SWF институтының деректері бойынша 2005-2012 жылдар аралығында 32-ден астам қор құрылған, бүгінгі таңда бар қорлардың барлығының 67%-ы 2000-2014 жылдар кезеңінде пайда болған қорлар. 2015 жылы ТӘҚ активтерінің жиынтық көлемі 7367,6 млрд. АҚШ долларына жетті³, ал қорлардың саны 80 жетті [4].

2 -сүрет

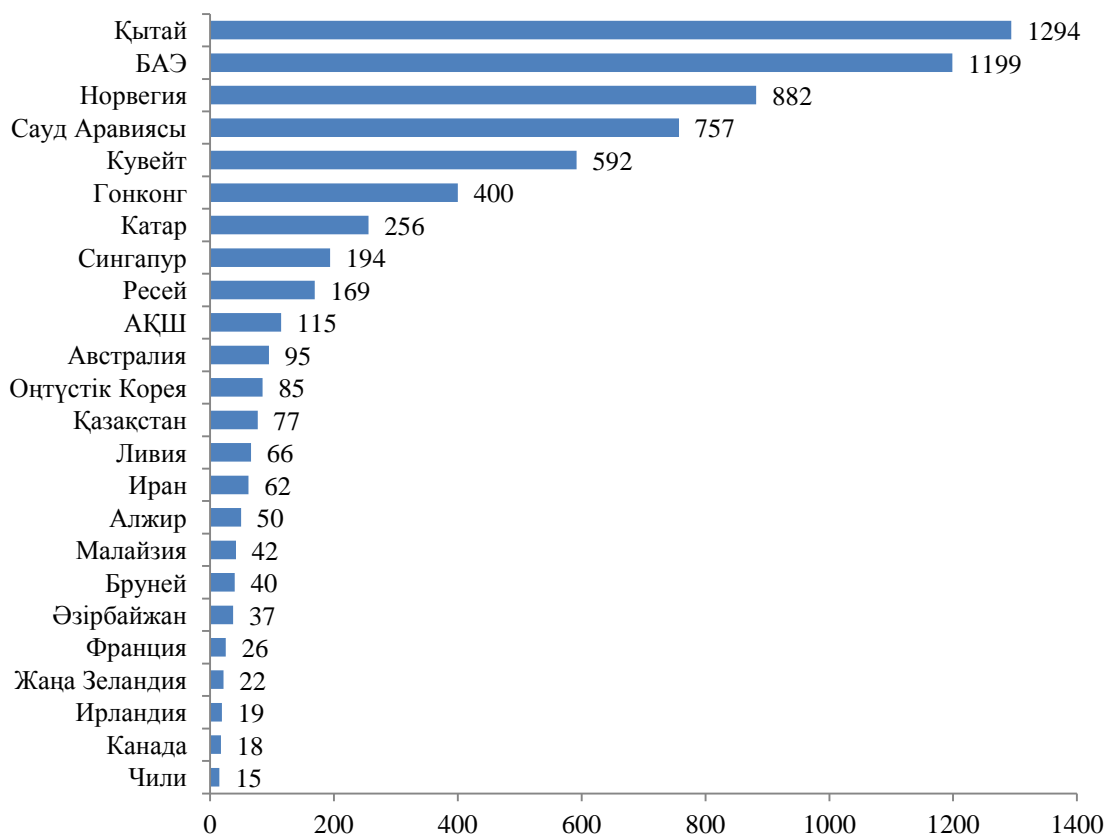
Тәуелсіз әл-ауқат қорлары санының өсуі

Дереккөзі: [3], 4-бет.

Тәуелсіз әл-ауқат қорлары институтының деректеріне сәйкес барлық тәуелсіз әл-ауқат қорлардың 59%-ы шикізаттық болып келеді, олардың активтерінің көлемі 4254 млрд. АҚШ долларын құрайды, 41% - шикізаттық емес, олардың активтерінің көлемі 3113,6 млрд. АҚШ долларын құрайды [4]. Шикізаттық қорлардың арасында активтерінің көлемі бойынша ең ірі және маңыздысы Норвегия зейнетақы қоры, Сауд Арабиясындағы САМА, Абу Даби, Кувейт қорлары. Шикізаттық емес қорлардың арасында ең ірісі Қытай инвестициялық корпорациясы, Гонконг, Сингапур қорлары болып табылады. ТӘҚ-тің басым бөлігі Азияда және Орталық Шығыста шоғырланған (3-сүрет). Сонымен бірге, елдерде бірнеше қорлар құрыла алады (мысалы, БАӘ, АҚШ, Қытайда).

³ 2015 жылғы 1маусымға

ТӘҚ-тің елдер бойынша активтері⁴, млрд.АҚШ долл.

Дереккөзі: [4]

Ұйымдастыру түрлері

Іс жүзінде ТӘҚ-тің қызмет етуі үшін құқықтық негіздің түрлі нұсқалары бар: жеке заңды кәсіпорын, мемлекеттік корпорация, активтеріне мемлекет немесе орталық банк иелік ететін мемлекеттік не болмаса жеке пул ретінде.

Ол нақты бір құрылтайшы заңмен реттелетін жеке заңды кәсіпорын ретінде құрыла алады. Оған мысал ретінде Австралия болашақ қорын, Кувейт инвестициялық агенттігін, Корея инвестициялық компаниясын, Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік мұнай қорын келтіруге болады [5].

ТӘҚ-тің жіктеуі

Тәуелсіз әл-ауқат қорлары институтының жіктеуіне сәйкес ТӘҚ-тің келесі түрлері бар:

- 1) Тұрақтандыру;
- 2) Жинақтау қорлары/ болашақ ұрпақтар қорлары;
- 3) Зейнетақылық резервтік қорлар;
- 4) Резервтік инвестициялық қорлар;
- 5) Стратегиялық даму қорлары.

Тұрақтандыру қорлары елдің бюджетін сыртқы күйзелістер мен баға құбылмалылығынан қорғауға арналған (Чили, Иран, Ресей, Тимор-Леште). Олардың инвестициялық мүмкіндіктері мен мақсаттары өтімділігі бойынша орталық банктің алтынвалюта резервінің стратегияларымен ұқсас болып келеді. Қордың қаражаттары көп жағдайда, өтімділігі жоғары активтерге инвестицияланады, активтер бөлу көп жағдайда, мемлекеттік облигацияларға салынады (80%-ға жуығы).

Жинақтау қорларының мақсаты - жаңартылмайтын активтерді әртараптандырылған қаржы активтеріне қайта құру жолымен ұрпақтар арасында

⁴ 2015 жылғы 1маусымға

байлықты бөлу (Abu Dhabi Investment Authority, Ливия қоры, Ресей (Ұлттық әл-ауқат қоры). Олардың инвестициялық мандаты тәуекелдің жоғарылығын білдіреді, қордың қаражаты негізінен акцияларға салынған (70%-ға жуығы).

Дамыту қорлары басымдылық берілетін әлеуметтік-экономикалық, әдетте инфрақұрылымдық жобалар үшін ресурстар бөлу мақсатында құрылады (БАӘ (Mubadala), Иран (Ұлттық әл-ауқат қоры)).

Зейнетақылық резервтік қорлар елдің болашақ зейнетақылық міндеттемелерін қамтамасыз ету үшін құрылады (Австралия, Ирландия және Жаңа Зеландия). Олар қаражатты зейнетақылық шығыстарды өтеу үшін акциялар мен басқа инвестицияларға салады.

Резервтік инвестициялық корпорациялар алтынвалюта резервтерін сақтаудың жағымсыз әсерлерін қысқартуға немесе неғұрлым жоғары кірістіліктен пайда табуға ниетті, алайда қорлардағы активтер, бұрынғыдай елдің резерві болып саналады (Қытай, Оңтүстік Корея және Сингапур). Жоғары кірістілікке қол жеткізу үшін олар акциялар мен баламалы инвестицияларға салымдардан неғұрлым жоғары пайда түсіруді көздейді – Оңтүстік Кореяда 50%-ға дейін және Сингапурдың үкіметтік инвестициялық корпорациясында 75% [2].

Жалпы тәуелсіз әл-ауқат қорларының мақсаттары елдер бойынша айырықшаланады, ол нақты елдердегі ахуалға байланысты өзгеріп тұруы мүмкін. Табиғи ресурстарға бай елдердегі көптеген қорлар алдарына бірнеше мақсат қояды: тұрақтандыру/жинақтау (Әзірбайжан, Ботсвана, Тринидад және Тобаго, Норвегия), жинақтау/зейнетақы резервтік қоры (Австралия), тұрақтандыру/жинақтау/даму мақсаты (Қазақстан).

Кірістерді қайта бөлу.

Әдетте, ТӘҚ өз кірістерін азаматтарға тікелей бөлмейді, оны олардың мандаттарына сәйкес өз мақсаттарына қол жеткізу үшін пайдаланады. Тек Алясканың Тұрақты қоры ғана ерекшеленеді, ол 1982 жылдан бері пайданы азаматтарға тікелей бөліп, қолма-қол ақша төлейді. 2013 жылы Алясканың әрбір азаматы 900\$ чегін алды, ал 2014 жылы – 1884\$. Сома жалпы жыл сайын өзгеріп тұрады, бірақ көп жағдайда ол 1000\$ - 2000\$ аралығында құбылып тұрады.

Берілген модельдің негізгі жағымды жақтарына айқындылық пен елдің әрбір азаматының қажеттілігін қанағаттандыру жатады. Дегенмен де, түрлі дереккөздерге сүйенсек, қайта бөлудің мұндай схемасын іске асыруда жұмыспен қамтылуға ынтаны төмендету, инфляция деңгейінің өсуі сияқты кейбір кемшіліктер де орын алады [6].

Транспаренттілік.

Тәуелсіз қорлар қызметінің маңызды аспектілерінің бірі жұртшылық алдындағы айқындылық пен ашықтықты қамтамасыз ету. Транспаренттілік Қордың құрылымы мен қызметімен байланысты барлық аспектілерді және мінез-құлықтық бірнеше аспектілерді қамтиды. Іс жүзінде транспаренттіліктің жоғары деңгейі инвестициялар үшін қолайлы жағдайлар құру үшін қажет.

Бүгінгі таңда ТӘҚ-тің айқындылығын өлшеу үшін түрлі үш индекс бар: Линабург-Мадуэлл индексі (Тәуелсіз әл-ауқат қорлары институты), Worldwide индикаторы Governance (Кауфман, Крэй және Мастрucci әзірлеген) және Трумэн-Доусон (Петерсон институты) индексі.

Линабург-Мадуэлл индексі 2008 жылы негіз қалаушы он қағидат бойынша қанағаттанушылықты талдауға негізделіп әзірленген. Linaburg-Maduell-дің әрбір қағидатына 1 балл сәйкес келеді, яғни қорға 0-ден 10-ға дейін рейтинг беріле алады. Айқын қор атағына үміткер болатын қордың ұсынылған ең төменгі рейтингісінің мәні 8 балл құрайды (1-кесте). Көріп отырғанымыздай, неғұрлым транспарентті қорлар Чили, Сингапур, Ирландия, Норвегия, Канада, Әзірбайжанның қорлары болып отыр.

Линабург-Мадзуэлл индексі (2014 ж. 4-тоқ.)

Балл	Ел
10	Чили, ОАӘ (Mubadala), Сингапур (Temases), Австралия (AFF), Ирландия (NRPF), Әзірбайжан, АҚШ (Аляска), Норвегия, Жаңа Зеландия, Бахрейн (Mumtakalat), Канада
9	Бразилия, Нигерия (NSIA), АҚШ (Алабама, Техас, Нью-Мексико, Вайоминг), Оңтүстік Корея (KIC), Малайзия, Франция (SIF)
8	Ангола (FSDEA), Тринидад және Тобаго, Гонконг (HKMA), Тимор-Леште, Қытай (CIC)
6	Ботсвана, Сингапур (GIC), Кувейт (KIA)
5	Ресей, Катар (QIA), Иран, Қытай (SAFE)
4	Сауд Арабиясы (SAMA), Мексика, Оман (SGRF, OIF), Ливия (LIA)
3	Венесуэла (NDF), ОАӘ (EIA)
2	Қазақстан
1	Бруней, Алжир, Венесуэла (FEM)

Дереккөзі: [4]

Кауфман, Крэй және Матруцци индексі алғашқыда бүкіл әлем бойынша 2012-ден астам елдерде басқару жүйелерінің маңызы аспектілерін бағалауды қамтамасыз ету үшін әзірленген болатын. Ол алты суб-индекстерге бөлінген, оның әрбіреуі басқарудың негізгі ерекшеліктерінің біреуінің ретінгісін белгілейді: «дауыстар және есептілік», «саяси тұрақтылық және мәжбүрлеудің жоқтығы», «үкіметтің тиімділігі», «реттеу сапасы», «заңның басымдылығы», «сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес».

Аталған индекс бастапқыда жалпы мемлекеттік басқаруды зерттеу үшін әзірленген болса да, 2007 жылдан бастап бұл көрсеткішке тәуелсіз әл-ауқат қорларын басқаруды талдау мониторингінде пайдалы қолданыс табылды [6].

Трумэн-Доусон индексі 2007 жылы әзірленген. Индекс 33 индикаторды қамтиды, олар келесі төрт санатқа бөлінеді: құрылым, басқару, жауапкершілік және айқындылық.

Үш индекстің нәтижелері бойынша ең транспаренттісі «Global» Норвегия мемлекеттік зейнетақы қоры болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген индекстер ТӘҚ қызметі айқындылығының түрлі аспектілерін көрсетеді, сол себепті оларды кешенді түрде қарастыру қажет.

Тәуелсіз қорларды құру және қызметінің маңызды аспектілерінің бірі - олардың макроэкономикалық теңгерімсіздікті төмендету қабілеті болып табылады.

Ғылыми ортада аталған тақырыпқа көптеген зерттеулер жүргізілген. Мәселен, «Табиғи ресурстарға бай елдердегі тұрақтандыру қорлары» тақырыбына Халықаралық Валюталық Қор экономистерінің зерттеулерінің бірінде елдегі тұрақтандыру қорының болуы мемлекеттік шығыстарды азайтады делінген. 1988-2012 жылдар ішінде 68 елдің деректеріне сүйене келе, зерттеушілер қор болған жағдайда шығыстардың құбылмалығы қор болмаған жағдайға қарағанда 13%-ға төмен деген пікірге келді [7].

Елде тәуелсіз тұрақтандыру қорының болуының жағымды әсері туралы тұжырымды тексеру мақсатында PriceWaterhouseCooper экономистері 1980 жылдан бастап 51 елдің статистикалық деректерін қолдана отырып, эконометрикалық модельдер әзірлеп шығарды. Жұмысты қорыта келе, олар тәуелсіз қорлары бар елдерде мұндай қорлар жоқ елдерге қарағанда инфляция деңгейінің неғұрлым төмен деген басты пікір білдірді. Одан басқа, мұндай әсердің, әсіресе, табиғи ресурстарға бай елдерге тән екені расталып отыр [8]. Бұл ретте, елде мұндай қордың болу фактісін ғана емес, басқа да шарттарды ескеру қажет: экономиканың құрылымы, экспортты әртараптандыру дәрежесі, басқару сапасы, қаржы нарықтарының дамығандығы, саяси институттар.

Тәуелсіз қорлар зейнетақы, сақтандыру және өзара қорлардан кейін әлемдегі төртінші экономикалық билік болып саналады. Әрине, ТӘҚ-тің әлемдік экономикада және халықаралық қаржы нарығында атқаратын рөлі ерекше. Жоғары мұнай бағасы, қаржылық жаһандану, ірі әлемдік теңгерімсіздік шетелдік активтердің тез жиналуына әкеліп соқтырды. Нәтижесінде, тәуелсіз қорлардың саны мен көлемі күрт өсіп, олардың капиталдың халықаралық нарықтарындағы алатын орны айшықтала түсті. Кейбір дереккөздерге сәйкес, ТӘҚ активтерінің көлемі 2020 жылға қарай 12 трлн. АҚШ долларына жетеді деп күтілуде [1].

Сонымен бірге, биржалық тауарларға бағаның төмендеуі, әлемдік экономиканың өсу қарқынының бәсеңдеуі беталысына байланысты, тәуелсіз қорлардың халықаралық қаржы нарықтарының қатысушысы ретіндегі рөлі төмендеуі мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. The City UK, The leading western centre for Sovereign Wealth Funds, June 2015;
2. Sovereign Wealth Funds: Aspects of Governance Structures and Investment Management Abdullah Al-Hassan, Michael Papaioannou, Martin Skancke, and Cheng Chih Sung;
3. Sovereign Wealth Funds: Legitimacy, Governance, and Global Power Gordon L. Clark, Adam D. Dixon & Ashby H. B. Monk;
4. Sovereign Wealth Fund Institute <http://www.swfinstitute.org/>;
5. International Forum of Sovereign Wealth Funds Santiago Principles: 15 Case Studies Published at the IFSWF's 6 th Annual Meeting in Doha November 2014;
6. Sovereign Wealth Funds: an Opportunity for Sustainable Development if Properly Managed? Sovereign Wealth Funds and Sustainability, in a Time of Volatility, Risk and Uncertainty. Celeste Cecilia Lo Turco 2013-2014;
7. IMF Working Paper «From Volatility to Stability in Expenditure: Stabilization Funds in Resource-Rich Countries», March 2014;
8. The impact of Sovereign Wealth Funds on economic success. October 2011, www.pwc.co.uk.

Төлем карточкаларын қолдану арқылы қолма-қол жасалмайтын төлемдердің дамуы

Тукенов Д.М. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Павлодар филиалының қолма-қол ақшамен жұмыс және кассалық операциялар бөлімі бастығының орынбасары.№

Қолма-қол жасалмайтын есеп айырысулар – бұл қолма-қол ақшаны пайдаланбай кредиттік мекемелердегі шоттар бойынша ақша қаражатын аудару және өзара талаптарды есепке алу арқылы жүзеге асырылатын төлемдер.

Бүгінгі күні қолма-қол жасалмайтын төлемдер нарығының дамуы мемлекеттің ең басты міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені ол көлеңкелі экономиканың үлесін төмендетуге көмектеседі.

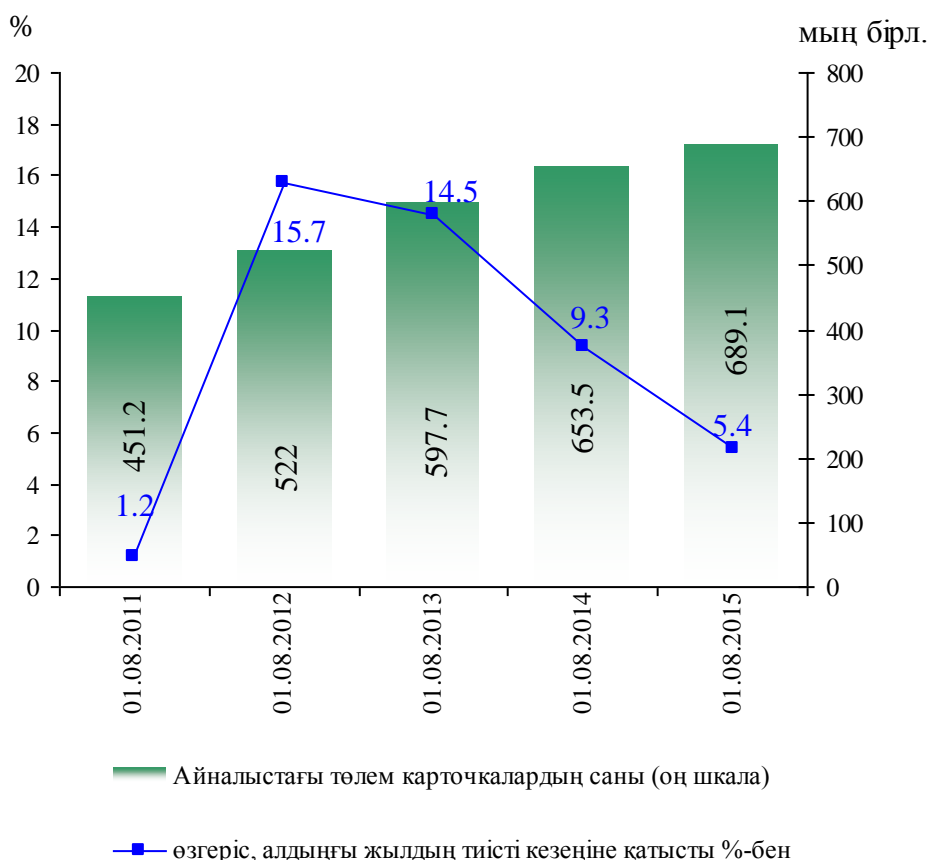
Осы мақаланың мақсаты аймақтың қолма-қол жасалмайтын нарығының негізгі көрсеткіштеріне талдау жасау, қолма-қол жасалмайтын төлемдер нарығының дамуына кедергі жасайтын негізгі проблемаларды анықтау және шетел тәжірибесін пайдалану тұрғысынан әлемдік тәжірибені қарастыру болып табылады.

Соңғы 5 жыл үшін аймақтың қолма-қол жасалмайтын төлемдер нарығының көрсеткіштерін талдау нәтижесінде тұрақты өсу динамикасы байқалады.

Сөйтіп 01.08.2015 жылғы жағдай бойынша (бұдан әрі – есепті кезең) Павлодар облысындағы айналыста болған төлем карточкаларының саны 689,1 мың бірлікті құрады, бұл 2011 жылдың тиісті деңгейінен 52,7%-ға жоғары [1].

1-сурет

Айналыстағы төлем карточкалары санының өзгеру динамикасы

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі.

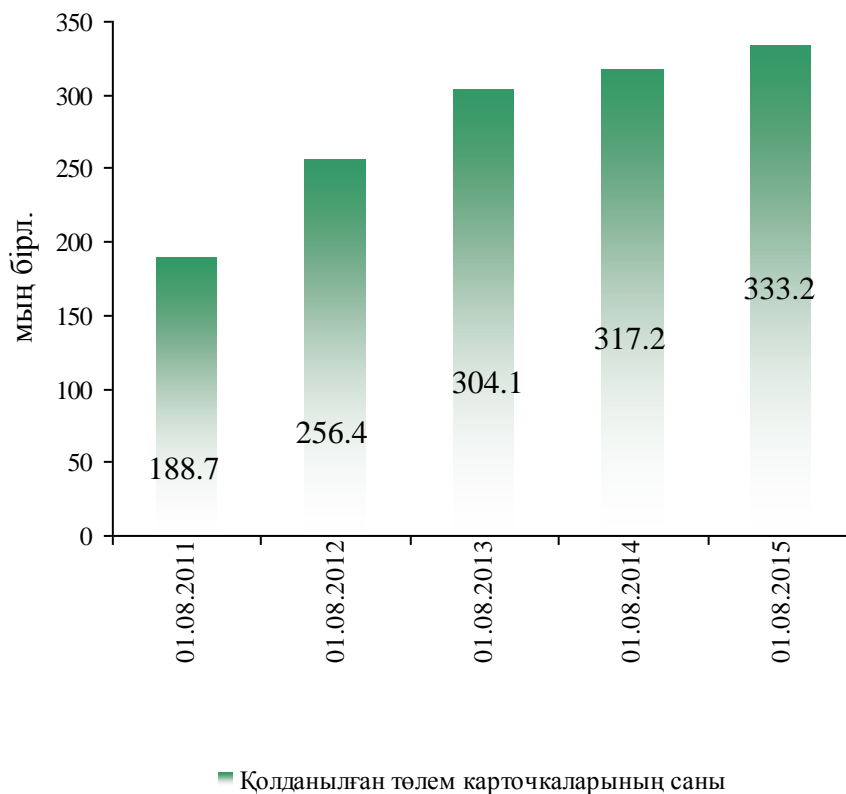
Негізгі үлес салмағы дебеттік карточкаларға келеді. Сөйтіп есепті кезең ішінде осы карточкалардың үлесі айналыстағы төлем карточкаларының жалпы санынан 94,7%-ды құрады (652,6 мың бірлік).

Карточкаларды ұстаушылар саны 2011 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 42,5%-ға немесе 178,9 мың адамға өсіп, есепті кезеңге 599,9 мың адамды құрады.

Қолданылған төлем карточкаларының саны да өсу үрдісіне ие, бұл туралы төменде келтірілген диаграмма куәландырады.

2-сурет

Қолданылған төлем карточкалары санының өзгеру динамикасы

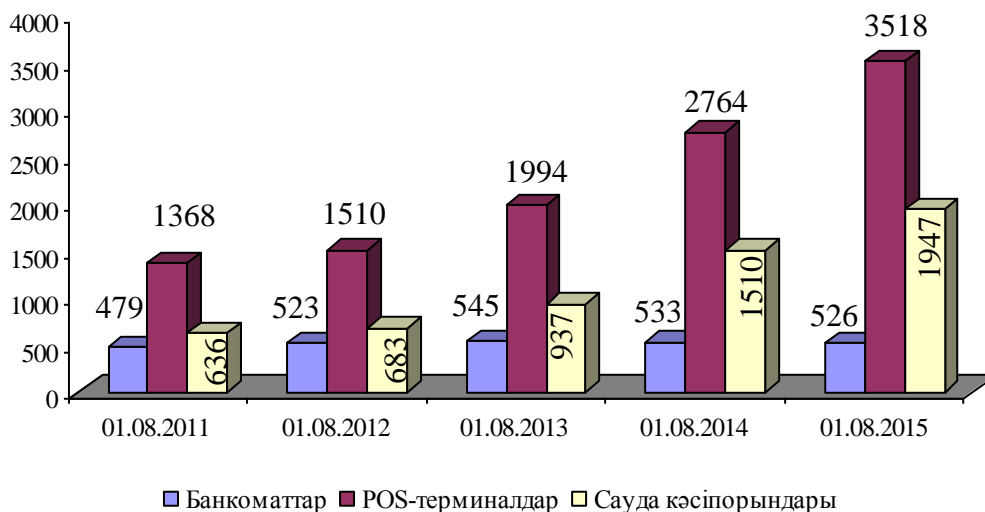
Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Есепті кезеңде қолданылған төлем карточкаларының үлес салмағы айналыстағы карточкалардың жалпы көлемінен 48,4%-ды құрады.

2015 жылғы 1 тамыздағы жағдай бойынша Павлодар облысында электронды банктік терминалдар инфрақұрылымының көрсеткіштері былай қалыптасты:

- 3 518 POS-терминал (2011 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 1,5 еседен артық өсті);
- 526 банкомат (9,8%-ға өсті);
- 1 947 сауда кәсіпорны (2 еседен артық өсті).

Электронды банктік терминалдар инфрақұрылымы көрсеткіштерінің өзгеру динамикасы

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2015 жылғы 1 тамыздағы жағдай бойынша облыста 1 POS-терминалға 215 тұрғын, 1 банкоматқа – 1 440 тұрғын болды. Салыстырып көрсек, жалпы республика бойынша 2015 жылғы 1 тамыздағы жағдай бойынша 1 POS-терминалға 251 тұрғын, бір банкоматқа – 1 973 тұрғын болды.

Орнатылған POS-терминалдар саны бойынша Павлодар облысы Қазақстан Республикасының облыстары арасында (Алматы және Астана қалаларынан басқа) Қарағанды, Шығыс Қазақстан және Қостанай облыстарынан кейін төртінші орынды алады, POS-терминалдарды орнатуға шарттар жасалған сауда кәсіпорындарының саны бойынша да аймақ төртінші орынды алады.

Баяндалғанға байланысты аймақтағы қолма-қол жасалмайтын нарығының инфрақұрылым көрсеткіштері жеткілікті жақсы деңгейде болғаны туралы қорытынды жасауға болады.

Сонымен бірге, Заңның⁵ нормалары ортақ пайдаланылатын телекоммуникациялар желісі жоқ жердегілерді қоспағанда, Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес арнайы салық режимін қолданатын және қызметін Астана, Алматы қалаларында, облыстық маңызы бар қалаларда жүзеге асыратын дара кәсіпкерлерді және (немесе) заңды тұлғаларды төлем карточкаларын пайдалана отырып төлемдерді қабылдауға арналған жабдықты (құрылғыны) 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап орнатуды және қолдануды міндеттейді. Осыған байланысты қолма-қол жасалмайтын нарығының инфрақұрылым көрсеткіштердің одан әрі дамуы күтіледі [2].

Алайда, қолма-қол жасалмайтын төлемдер нарығының инфрақұрылым көрсеткіштерінің тұрақты өсуіне қарамастан, қолма-қол жасалмайтын төлемдердің көлемі қазіргі уақытта әлі де төмен деңгейде қалып отыр. Сөйтіп, Павлодар облысында 2015 жылғы шілде айында қолма-қол ақшаны беру бойынша операциялар саны 26 568,8 млн. теңге сомасына 762,0 мың транзакцияны құрады, ал қолма-қол жасалмайтын төлемдер саны тек 1 310,3 млн. теңге сомасына 131,9 мың транзакцияны құрады.

Филиал қызметкерлері ағымдағы жылы электрондық төлемдерді және аймақ халқының төлем карточкаларын пайдалануды дамыту мәселелері бойынша ақпараттық-

⁵ - «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 10 маусымдағы Заңы

түсіндірме жұмысы шеңберінде төлем карточкалары бар тұрғындар арасында сауалнама өткізді.

Сауалнама нәтижелері мынадай болды:

- пікіртерімге қатысқандардың басым бөлігінде тек бір банктің ғана төлем карточкасы бар – 82%;

- респонденттердің 26%-ы банктерден төлем карточкаларын пайдалану ережелері туралы ақпаратты жеткіліксіз деңгейде алатынын белгіледі (74%-ы ақпаратты жеткілікті деңгейде алады);

- пікіртерімге қатысқан тұрғындардың 84%-ы төлем карточкалары арқылы ақшаны сақтау және алу сенімді деп санайды;

- респонденттердің 90%-ы төлем карточкаларын қолданған кезде проблемалардың болмағанын көрсетті. Сонымен бірге сауалнамаға қатысқан тұрғындардың 10%-ы банкоматтың төлем карточкасын бермей қою, банкоматтарда қолма-қол ақшаның болмауы, төлем карточкасында болған бонустар арқылы тауар үшін төлей алмау сияқты проблемаларды атап өтті;

- сауалнамаға қатысушылардың жартысы (50%-ы) төлем карточкасына ақша қаражаты түскен кезде оны толығымен алады;

- респонденттердің басым бөлігі, яғни 62%-ы, тауарлар мен көрсетілген қызметтер үшін төлем жасаған кезде POS-терминалды пайдалану ұсынылмайды деп атап өтті, бұл арада пікіртерімге қатысқандардың 26%-ы егер оларға осы қызметті ұсынса, POS-терминалдың қызметін пайдаланатынын көрсетті;

- сұралған адамдардың 48%-ы тауарлар мен көрсетілген қызметтер үшін төлем жасаған кезде POS-терминалдардың қызметіне мүлдем жүгінбейтінін айтты, 48%-ы – POS-терминалдар қызметін біржолғы тәртіпте ғана пайдаланады, 4%-ы – POS-терминалдар қызметін тұрақты түрде пайдаланады.

Сөйтіп, респонденттердің басым бөлігі төлем карточкасын қолма-қол ақшаны алу үшін ғана пайдаланады. Олардың аз бөлігі ұялы телефондарын толтыруға, коммуналдық төлемдерді төлеуге, кредитті өтеуге пайдаланады. Біржолғы тәртіппен – аударымдар, азық-түлік тауарларын сатып алу, ЖЖМҚС жанар майды құю және т.б.

Респонденттердің пікірі бойынша тауарлар мен қызметтер үшін төлем жасаған кезде POS-терминалдарды қолдануға кедергі болатын негізгі себептер:

- сауда және қызмет көрсету кәсіпорындарының POS-терминалдармен жеткіліксіз жабдықталуы;

- алаяқтықтан және іркіліс салдарынан ақшаны жоғалтудан қауіптену.

Қолма-қол жасалмайтын төлемдерді жүзеге асыруды ынталандыру үшін лайықты қолдануға болатын белгілі бір шетел тәжірибесі бар. Сөйтіп, Данияда, егер олар белгілі бір сомандан аспайтын болса, қолма-қол ақшамен есеп айырысуларға шектеулер жоқ. Әйткенмен, егер сатушы ҚҚС немесе сатып алу құнынан басқа да салықтарды төлемесе, онда тұтынушы сатушымен бірге ортақ жауапкершілікті артады. Бұл қолма-қол ақшамен төленілетін кез келген тауарлар мен қызметтердің сатып алу құны 10 000 DKK (ҚҚС қоса) – бұл жуықтап алғанда €1340, асқан жағдайларға қатысты болады. Егер тұтынушы сатып алуды электрондық төлем арқылы төлей алмаса, онда ол сатып алу туралы салық органдарына хабарласа ортақ жауапкершіліктен босатылады [3].

Бірлескен корольдікте Англия және Уэльсте £5, £10, £20 және £50 банкноттары кез келген соманы төлеу үшін заңды төлем құралы болып табылады, бірақ Шотландия мен Солтүстік Ирландияда емес. £1, £2, £5 монеталарға қатысты, олар қандай да бір шектеусіз қабылданады, бірақ номиналы 20, 25 және 50 пенс болатын монеталарды қабылдау £10 сомасымен шектелген, ал 5 және 10 пенс монеталары – £5 [3].

Бельгиядағы €3000 мөлшеріндегі шектеу 2014 жылдың қаңтарынан бастап енгізілген. Ол тек тауарларды сатып алуға ғана емес, сонымен бірге жылжымайтын мүлік жөнінде агенттің, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар жөнінде кеңес берушінің және т.б. қызметтеріне қатысты. Бұдан бұрын жылжымайтын мүлік құнынан тек 10% ғана қолма-қол ақшамен төлеуге мүмкін болды. 2014 жылдың қаңтарынан бастап жылжымайтын мүлікті сатып алу үшін қолма-қол ақша арқылы төлемдерге тыйым

салынды. Егер де заң сақталмаса, онда нотариус немесе жылжымайтын мүлік жөніндегі агент және сатушылардың кейбір басқа санаттары билікті хабарландыруға міндетті. Заңды бұзушылар төлеуге тиіс айыппұл €250 бастап €225000 дейін жетуі мүмкін [3].

Жоғарыда келтірілген мысалдар әр ел белгілейтін шаралардың кең әр түрлілігін және олардың көптеген комбинацияларын көрсетеді. Бұл құқықтық реттеудің әртүрлі механизмдердің және де айқын бейнеленген ұлттық ерекшеліктері бар қолма-қол ақша қаражаттары арқылы есеп айырысулар бойынша шектеулерге бақылаудың жұмыс жасауын алдын ала анықтайды [3].

Қалыптасқан жағдайдың, яғни электронды банктік терминалдар желісінің тұрақты кеңеюі байқалып, бірақ қолма-қол жасалмайтын төлемдер деңгейі әлі де төмен деңгейде қалып отырған жағдайда, тағы бір себебі кәсіпкерлерде мүмкін төлемге төлем карточкаларын қабылдауға қызығушылықтың болмауы болып табылады, өйткені өз өнімін қолма-қол есеп айырысу арқылы сату бизнес үшін тиімдірек болып табылады. Сөйтіп, төлемге төлем карточкасын қабылдаған жағдайда банктер кәсіпкерден бір транзакция үшін 1%-дан бастап 3%-ға дейін мөлшерде комиссияны ұстап алады. Соның салдарынан сауда нүктелері карточканы қолданудан шығынға қалмау үшін банктік комиссияның осы пайызын тауардың құнына қосуға мәжбүр. Нәтижесінде соңғы тұтынушылар зардап шегеді.

Сөйтіп, қазіргі уақытта аймақтың қолма-қол жасалмайтын төлемдер нарығы әлі де дамудың бастапқы кезеңінде тұр. Тұрғындар арасында қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуды одан әрі дамыту және көпшілікке тарату үшін мемлекеттің, банктердің және бизнес-қоғамдастығының келісілген іс-әрекеттері қажет. Тек бірлескен жұмыс арқылы ғана керекті нәтижеге жетуге кедергі жасайтын барлық тосқауылдарды тиімді жою мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің интернет ресурсы: www.nationalbank.kz;

2. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2014 жылғы 10 маусымдағы № 206-V Заңы;

3. «Қолма-қол жасалмайтын төлемдер жүйесі дамуының шетелдік тәжірибесі: тәжірибе және нәтиже», К.В. Швандар, А.А. Анисимова, «Финансовый журнал» № 1 (23) қаңтар-ақпан 2015 журналы.

Кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін банктің кредит саясатын іске асыруда стратегиялық міндеттерді айқындау үшін пайдалану

Нисинбаев Дәурен Ертайұлы – Зерттеулер және стратегиялық талдау департаментінің кәсіпорындар мониторингі басқармасының бастығы.

Кредит саясаты Банктің кредиттік операцияларды жүргізу тәртібін айқындайтын негізгі нормативтік құжаты болып табылады. Банкке кредит саясатын жасау кезінде Банктің мүмкіндігін шектейтін не оған бәсекелестік басымдықтарын беретін сыртқы және ішкі факторларға назар аудару қажет. Осы мақала Банктің кредит саясатының негізгі аспектілерін айқындауда ҚР Ұлттық Банкі жүргізетін конъюнктуралық зерттеулердің нәтижелерін пайдалану болашағын сипаттайды.

Банктік қарыз операциялары банктің негізгі қызметі болып табылады. Банктік қарыз операциялары банктің басқару органы бекітетін кредит саясатына сәйкес жүзеге асырылады.

Банктің кредит саясаты макроэкономикалық сыртқы және макроэкономикалық ішкі факторларды ескере отырып айқындалады. Оның макроэкономикалық құрауыштары - бұл елдегі жалпы экономикалық ахуал; саяси тұрақтылық; елдің экономикасында болатын экономикалық цикл сатысы; инфляция және пайыздық мөлшерлеме деңгейі; ұлттық валютаның жай-күйі; банк саласындағы бәсекелестік. Тұтастай алғанда бұл кредиттік ұйым өздігінен ықпал ете алмайтын факторлар.

Кредит саясатына әсер ететін микроэкономикалық факторларға, ең алдымен, ресурстық база, ақша ресурстарын тарту құны, клиенттік база; банктің мамандануы; кредиттік мекеменің өтімділігі жатады.

Банктің кредит саясатын жүргізуінің негізгі мақсаты – ең аз тәуекел деңгейі кезінде анағұрлым ең жоғары пайда алуды қамтамасыз ету болып табылады. Осы құрауыштардың ықтимал арақатынасын, сондай-ақ қолда бар ресурстарды ескере отырып, кредиттік ұйым мынадай ағымдағы міндеттерді айқындайды:

- банктің кредит тәуекелі бойынша тәуекел тәбеті;
- кредиттеудің негізгі бағыттары;
- кредит өнімдері бойынша лимиттер;
- кредиттік операцияларды жүзеге асыру технологиясы;
- кредиттеу барысында бақылау және т.б.

Кредит саясатын жасау кезінде, Банктің тәуекел тәбетінен бастап кредиттік өнімдерге лимиттер қоса ала отырып оның негізгі қағидаттарын айқындау кезінде Банктің кредит саясатын әзірлеуші қызметкерлер экономикалық конъюнктураны айқындайтын экономикалық көрсеткіштер мен экзогендік факторлардың бірқатар мәндеріне назар аударуы қажет. Ел экономикасының жай-күйін сипаттайтын қатаң цифрлардан басқа, тұтыну әлеуетін (қажеттілігін) айқындау мақсатында қаржылық қызметтерді тұтынушылардың көңіл-күйін білу маңызды.

Екінші деңгейдегі банктер кредит саясатын қалыптастыру барысында ұсынылатын кредиттік өнімдерге сұраныстың ағымдағы конъюнктурасына сүйенуі тиіс. Банктердің талдаушыларына болжамды қарыз алушылардың кредиттік қаражатқа деген қажеттілігін бағалау, сондай-ақ халықтың және нақты сектор кәсіпорындарының сұранысынан туындайтын кредиттік өнімдер желісін әзірлеу қажет. Банктің тәуекел тәбетін айқындау, кредиттеудің негізгі өлшемдерін: кредиттердің мерзімдерін, беру шарттарын, мақсатты бағытын, беру лимиттері мен басқаларын белгілеу қажет.

Қазақстанның екінші деңгейдегі банктері жалпы алғанда халықты тұтынушылық және ипотекалық кредиттеу жағдайында бұл міндетті ойдағыдай атқарып отыр. Оған тұтынушылық кредиттеу көлемінің өсуі, халық үшін банктердің кредиттік өнімдері санының ұлғаюы және сату орындарының өзгеруі куә. Атап айтқанда, соңғы жылдары

автомобильдерді сатып алуға кредиттер санының, «тауар кредиттері» деп аталатын кредиттердің – тұрмыстық заттарды: тұрмыстық техниканы, жиһазды, тіпті косметика және аяқ-киім өнімдеріне дейін сатып алуға кредиттердің өсуі байқалады.

Сонымен қатар, нақты секторды кредиттеуде банктер ҚР экономикасының қандай да болмасын саласы кәсіпорындарының қаржылық жағдайы туралы шынайы және жедел мәліметтердің болмау проблемасына тап болады. Бұл банктер үшін банктің кредит саясатының негізгі бағыттарын таңдау кезінде проблема болып табылады, өйткені кредиттеу өнімдерінің түрлерін, кредиттеудің қолайлы мерзімдерін, берілетін кредиттер бойынша сыйақының оңтайлы мөлшерлемесін белгілеу кезінде банктерде нақты сектор кәсіпорындарының қаржылық көрсеткіштері мен күтулері туралы мәліметтер болуға тиіс.

Халықаралық практика экономиканың нақты секторының конъюнктурасын сипаттайтын индикаторларды кеңінен қолданады. Ең көп атап өту БАҚ-да және тиісінше, мынадай индекстер кеңінен қолданылады: британдық Markiteconomics-тен PMI, Жапония Банкінің Tankan және неміс IFO Institute есептеген Ifo Business Climate Index индексі.

PMI индикаторларының көпшілігі есепті айдан кейінгі айдың бірінші жұмыс күні ай сайын жарияланады. Жапондық TANKAN индексі ерекше болып табылады, ол тоқсан сайын жарияланады. Жапондық индекс мемлекеттік орган – Жапония Орталық Банкі жариялауға қатысты ол да ерекше болып табылады және ақша саясатына қатысты шешімдер қабылдауға ресми жарияланған бағдар болып табылады [1].

PMI көрсеткіштері ай сайын және мемлекеттік органдар шығарған деректермен салыстырғанда айтарлықтай бұрын жарияланатын экономиканың жай-күйінің индикаторлары болып табылады, сондай-ақ,

- пікірлерге немесе күтулерге негізделген индикаторларға қарағанда, сенімді, фактілерге негізделген индикаторларды ұсынады;
- ресми деректермен салыстырғанда тезірек және жедел қалыптасады және жарияланады;
- ай сайынғы негізде жарияланады;
- көптеген елдерде іс жүзінде барлық жеке сектордың экономикалық белсенділігін (ең маңызды сервистік секторды қоса алғанда) қамтиды;
- нәтижелер жарияланғаннан кейін қайта қаралмайды;
- деректерді дайындау және шығару кезінде барлық елдер бойынша бірізді әдіснама қолданылады, бұл тікелей халықаралық теңеулерді жүргізуге мүмкіндік береді [2].

ҚР Ұлттық Банкі соңғы бірнеше жылдар бойы нақты сектор кәсіпорындарына конъюнктуралық және қаржылық пікіртерім жүргізу арқылы жедел ақпарат жинау жұмысын жүргізді. Ұлттық Банк мамандары пікіртерім жүргізу және талдау ақпаратын жинау барысында ағымдағы жай-күйді жедел бағалауды және сектора экономиканың нақты секторын дамытуда қысқамерзімді кезеңде күтілетін өзгерістерді мыналарға қатысты қалыптастыруды жүзеге асырады:

- баға индикаторларының және нақты сектордың оларға өзара байланысты көрсеткішінің серпіні және олардың инфляциялық күтулерге ықпалы;
- нақты сектордың кредиттік белсенділігін, кредит қабілеттілігін және қаржы тұрақтылығының тәуекелдерін өзгерту;
- тұтастай алғанда кәсіпорындардың пікіртерімдерінің деректері бойынша басым индикаторлар жүйесін салу негізінде нақты сектордың экономикалық белсенділігінің циклдық өзгеруі.

Бағалау деректері мерзімдік деректер негізінде ҚРҰБ ресми сайтында жарияланады және бәрі үшін қолжетімді. ҚРҰБ тоқсан сайын ел экономикасының нақты сектордың кәсіпорындарына конъюнктуралық пікіртерім, сондай-ақ, салаларға қатысты кәсіпорындарға пікіртерім жүргізеді [3].

Пікіртерімнің кең ауқымын (2800 кәсіпорынға жуық), сондай-ақ сауалнамада қойылған сұрақтардың өзектілігін ескере отырып, ҚРҰБ жариялайтын конъюнктуралық

шолу сол немесе өзге саладағы кәсіпорындардың қаржылық жай-күйі туралы ақпарат, сондай-ақ, кәсіпорындардың кредиттік нарықтағы күтулері ретінде орташамерзімді кредиттік саясатты қалыптастыруға практикалық тұрғыдан қолданылады.

Төменде конъюнктуралық шолуларда келтірілген ақпаратты пайдалану үлгілері келтірілген.

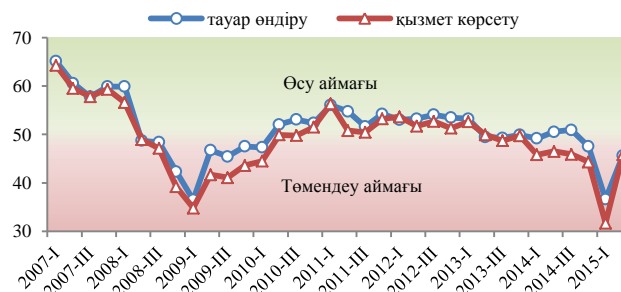
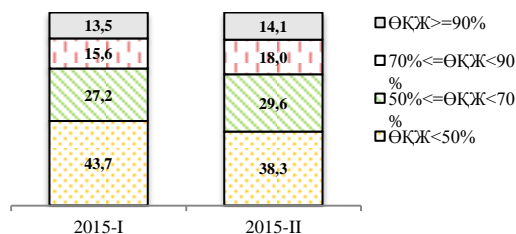
Өндірістік қуат көздерін іске қосуды бағалау

Жиынтығында сұраныс деңгейінің өзгеру үрдісімен сол немесе өзге саладағы кәсіпорындар өндірісін кеңейту қажеттігінің бар болуы туралы пікір айту мүмкіндігі бар.

1-кесте – Өндірістік қуат жүктемесі көрсеткішін түсіндіру

Өндірістік жүктемесі	Сұраныстың өсуі (өндірісті кеңейту қажеттігі)	Сұраныстың төмендеуі (өндірісті қысқарту қажеттігі)
Төмен	Кәсіпорынның ӨҚЖ жүктемесін ұзақмерзімді перспективада ұлғайту арқылы өндірісті кеңейту мүмкіндігі бар	Кәсіпорын қысқамерзімді перспективада ӨҚЖ пайдалану тиімділігінің проблемаларына ұшырауы мүмкін. НҚ сатылуы немесе консервациялануы мүмкін.
Орташа	Кәсіпорынның ӨҚЖ жүктемесін орташамерзімді перспективада ұлғайту арқылы өндірісті кеңейту мүмкіндігі бар	Кәсіпорын қысқамерзімді перспективада ӨҚЖ пайдалану тиімділігінің проблемаларына ұшырауы мүмкін.
Жоғары	Кәсіпорынның өндірісті кеңейту мүмкіндігі жоқ. Кәсіпорындарды ӨҚЖ кеңейтуге шеттен қаржыландыруды қажет етуі ықтимал (НҚ сатып алу).	Кәсіпорын ұзақмерзімді перспективада ӨҚЖ пайдалану тиімділігінің проблемаларына ұшырауы мүмкін.

Сурет 1 - Өндірістік қуат жүктемесінің деңгейі (жауаптар %)

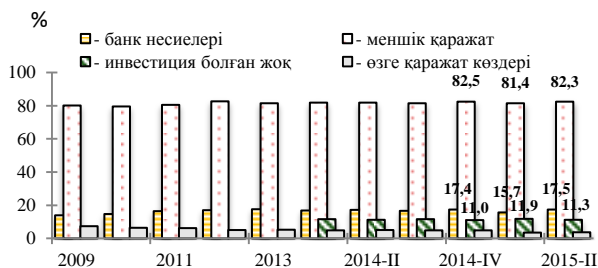

Дереккөзі Экономиканың нақты секторындағы экономикалық конъюктураның, инвестициялық ахуалдың және қаржы-экономикалық жағдайдың өзгерісі (2015 ж. II тоқсан) [3]

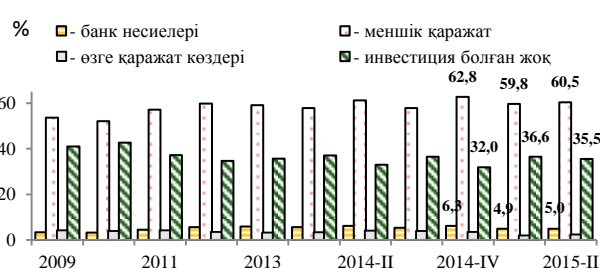
Негізгі және айналым қаражатын қаржыландыру көздерін бағалау.

Қаржыландыру көздерінің құрылымы банктерге кәсіпорындардың кредит алу қажеттігінің дәрежесін болжауға мүмкіндік береді.

Сурет 3 - Айналым қорларын қаржыландыру көздері

Сурет 4 - Негізгі қорларды қаржыландыру көздері

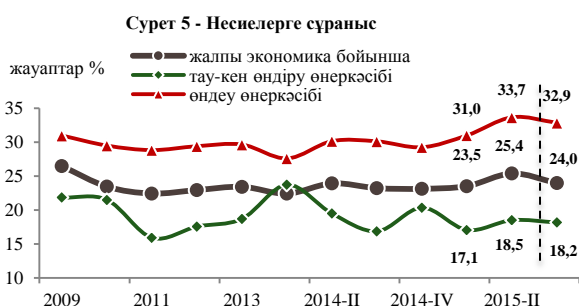

Дереккөзі: Экономиканың нақты секторындағы экономикалық конъюктураның, инвестициялық ахуалдың және қаржы-экономикалық жағдайдың өзгерісі (2015 ж. II тоқсан) [3]

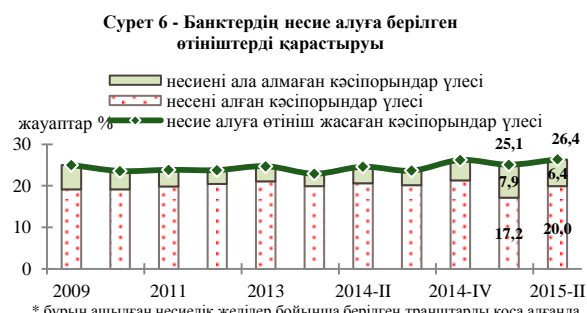
Банк жүйесінің экономиканың нақты секторына әсері

Осы бөлімді талдаған кезде кредит саясатын әзірлеуге және ендіруге жауапты банк қызметкерлері қандай да бір банк қызметтері секторындағы банктің бәсекелестік позициясы бойынша қорытынды жасай алады. Сонымен бірге, кәсіпорындардың кредиттерге деген сұранысын қанағаттандыру мақсатында кредит өнімдерін дамытудың перспективалық бағыттарын айқындауға мүмкіндік бар.

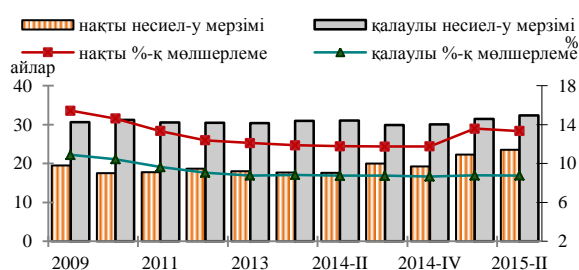
Қандай да бір салада кредиттерге сұраныстың болуы және әлеуеті туралы банктерге шұғыл ақпарат береді. Экономиканың қандай да бір саласында кредиттерге деген сұраныстың төмендеуіне және өсуіне банктердің уақтылы жауап қатуына мүмкіндік береді.

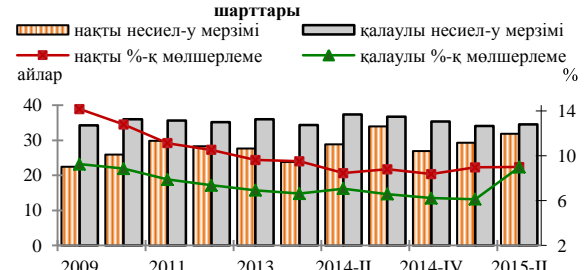
Дереккөзі: Экономиканың нақты секторындағы экономикалық конъюнктураның, инвестициялық ахуалдың және қаржы-экономикалық жағдайдың өзгерісі (2015 ж. II тоқсан) [3]

Сурет 7 - Тенгемен несиелендіру шарттары

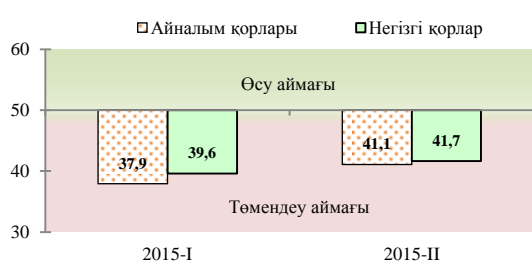

Сурет 8 - Шетел валютасымен несиелендіру шарттары

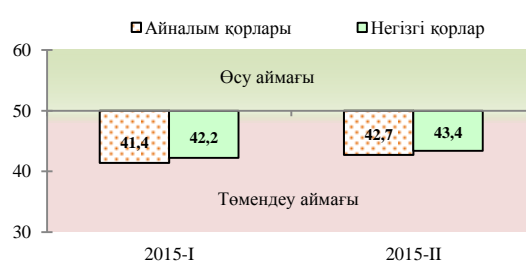

Дереккөзі: Экономиканың нақты секторындағы экономикалық конъюнктураның, инвестициялық ахуалдың және қаржы-экономикалық жағдайдың өзгерісі (2015 ж. II тоқсан) [3]

Сурет 9 - Несиелендірудің баға шарттары

Сурет 10 - Несиелендірудің бағадан тыс шарттары

Дереккөзі: Экономиканың нақты секторындағы экономикалық конъюнктураның, инвестициялық ахуалдың және қаржы-экономикалық жағдайдың өзгерісі (2015 ж. II тоқсан) [3]

Еңбек өнімділігінің және өндіріс көлемінің өзгеру серпіні

Дайын өнімге деген сұраныстың өзгеруіне байланысты жиынтығында еңбек өнімділігі мен өндіріс көлемінің өзгеруі серпіні айналым қаражатын толықтыру мақсатында кәсіпорындардың кредит алуға қажеттігін нақты бағалауға мүмкіндік береді: дайын өнімге деген сұраныс өскен және өндіріс көлемінің бұрынғы деңгейде сақталған кезде көбейген сұранысты қанағаттандыру мақсатында өндіріс көлемдерін ұлғайту үшін кәсіпорындарға қосымша қаржыландыруды қамтамасыз ету мақсатында кредиттік өнімдер ұсынысының көлемдерін өсіру қажет.

Іскерлік белсенділікті бағалау

Саланың бизнес-циклының ағымдағы фазасын айқындауға, іскерлік белсенділіктің және өндірістің өсу немесе төмендеу ұзақтығын белгілеуге, сұраныс деңгейінің өндіріс пен сатылымдар деңгейіне әсерін айқындауға мүмкіндік береді.

Сатылған өнімнің өтімділігін бағалау және рентабельділігін бағалау және талдау

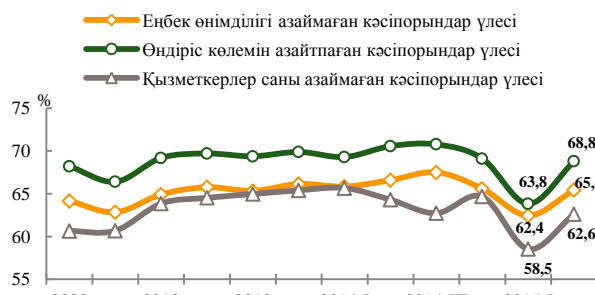
Қандай да бір сала кәсіпорындарының сатылған өнімінің өтімділігі мен рентабельділігі кәсіпорындардың өзінің міндеттемелері бойынша, оның ішінде банктен алған кредиттеріне қызмет көрсету қабілетін көрсетеді. Сонымен бірге, өтімділіктің аса жоғары көрсеткіші айналым активтерінің тиімсіз пайдаланылатынын және жаңадан қаражат тартудың қажеті жоқ екенін куәландырады.

Айналым қаражатының айналымдылығы коэффициентінің серпіні

Айналым қаражатының айналымдылығының ұлғаюы немесе төмендеуі кәсіпорынның айналым қаражатын толықтыру қажеттігін көрсетеді: айналымдылығы

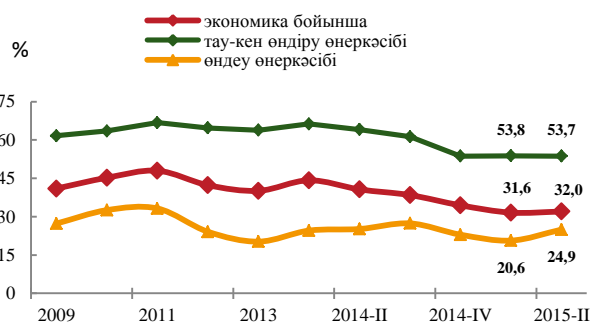
ұлғайған кезде шикізат қорларын ұлғайту және шикізатты сатып алған кезде ұлғайған шығыстарды жабу үшін кәсіпорынға қосымша қаржыландыру көздері қажет болады.

Сурет 11 - Өндіріс тиімділігінің көрсеткіштері

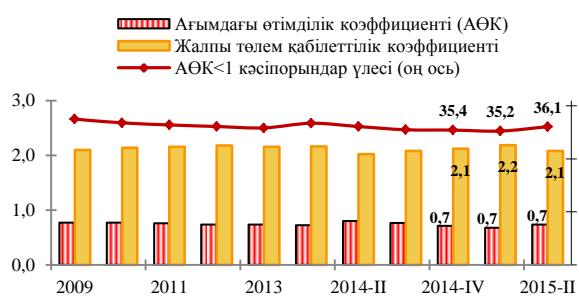
Дереккөзі: Экономиканың нақты секторындағы экономикалық жағдайдың өзгерісі (2015 ж. II тоқсан) [3]

Сурет 12 - Сатылым рентабельдігі %

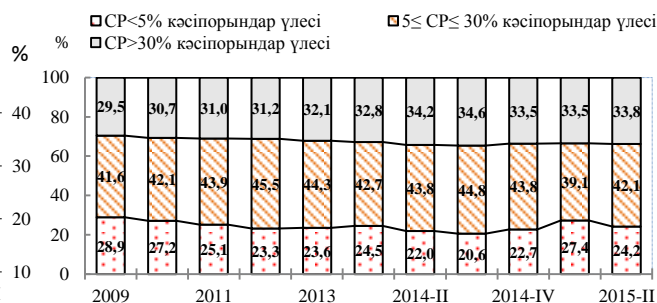
конъюнктураның, инвестициялық ахуалдың және қаржы-

Сурет 13 - Кәсіпорындардың өтімділігі мен төлем қабілеттігінің көрсеткіштері

Дереккөзі: Экономиканың нақты секторындағы экономикалық жағдайдың өзгерісі (2015 ж. II тоқсан) [3]

Сурет 14 - Кәсіпорындардың сатылым рентабельдігі бойынша жіктелуді

конъюнктураның, инвестициялық ахуалдың және қаржы-

Банктің кредит саясаты стратегия мен тактиканы қамтитынын атап өткен жөн. Жоғарыда баяндалғандарды ескере отырып, ҚРҰБ экономиканың нақты секторының кәсіпорындарына жүргізген пікіртерімнің нәтижелерін банктің қысқамерзімді кредиттік тактикасын айқындау үшін пайдалануға болады және ол кредит саясатының икемділігін арттыруға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жапония Банкінің ресми сайты (электрондық ресурс: <http://www.boj.or.jp>);
2. Markiteconomics ресми сайты (электрондық ресурс: <http://www.markiteconomics.com>);
3. ҚР Ұлттық Банкі. Экономиканың нақты секторындағы экономикалық конъюнктураның, инвестициялық ахуалдың және қаржы-экономикалық жағдайдың өзгерісі (2015 ж. II тоқсан) (электрондық ресурс: <http://www.nationalbank.kz>).

Экономиканың нақты секторының мониторинг нәтижелері бойынша экономиканың нақты секторының дамуы мен проблемалары

Ахметова Ф.С. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Орталық филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман-экономисі №

Қазақстан Республикасының экономикасы егемендік алғаннан бері бірқатар күрделі құрылымдық өзгерістерге ұшырады, соның нәтижесінде макроэкономикалық көрсеткіштердің өсуіне және Қазақстанның 50 бәсекелес елдерінің қатарына кіруіне әкеп соқты. Экономиканың дамуының жетістіктері экономиканың нақты секторындағы жағымды жағдай бір-бірімен тығыз астасып жатады, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі оның жай-күйі жөніндегі ақпаратты 2000 жылдан бастап жүзеге асырылатын тоқсан сайынғы экономиканың нақты секторының мониторингі шеңберінде алуда.

Он бес жыл бойы жүргізіліп жатқан экономиканың нақты секторының мониторингі кәсіпорындар мониторингісін дамыту концепциясына сәйкес жүргізілді. Ол, тұтастай алғанда, экономиканың нақты секторындағы жағдайды жедел және дәл көрсетуге ғана емес, сондай-ақ, ақша-кредит саясатының нақты міндеттерін шешуді қамтамасыз ететін, мысалы: нақты сектор жағынан күтілетін инфляцияны, кредиттік тәуекелмен байланысты жекелеген жақтарын барынша бағалауға бағытталған сауалнамалар көрсеткішінің құрамын жетілдіруді қоса алғанда, дүркін-дүркін жаңартылды [1].

Кәсіпорындарда пікіртерім жүргізудің 2015 жылдың 2-тоқсанындағы қорытындысы бойынша кәсіпорындардың инвестициялық белсенділігін, іскерлік белсенділігін, дайын өнімнің және өндірісте қолданылатын шикізаттар мен материалдар бағаларының және сұранымның өзгеруін қоса алғанда, нақты сектордағы жағдайды талдап шығайық.

2015 жылғы 2-тоқсанда жүргізілген пікіртерімге елорданың 157 ірі, орта және кіші кәсіпорыны қатысты [2].

1- кесте

Астана қаласы экономика салаларының мониторингке қатысатын кәсіпорындар саны

Көрсеткіш атауы	2012 жыл	2013 жыл	2014 жыл	2015 жылғы 2-тоқсан
Мониторингке қатысатын кәсіпорындар саны, оның ішінде:	124	136	146	157
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	5	5	4	4
Кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу	2	3	4	4
Өңдеу өнеркәсібі	13	17	19	23
Электрмен жабдықтау, газ беру және ауаны баптау	3	4	4	5
Сумен жабдықтау, кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылау	1	1	1	1
Құрылыс	25	24	23	26
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және	27	32	39	40

мотоциклдерді жөндеу				
Көлік және қоймаға қою	13	13	14	14
Өмір сүру және тамақтану бойынша қызметтер	9	9	9	10
Ақпарат және байланыс	4	6	6	5
Жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар	15	15	16	17
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	4	3	5	6
Экономика бойынша үлкен және орташа кәсіпорындар	797	384	605	630

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Орталық филиалының (Астана қаласы) стандартталған талдау есебі

Салыстырмалы аз ғана мерзімде мониторингте қатысушылар санының 26,6%-ға ұлғаюы филиал қызметінің нәтиже бергеніне, сонымен бірге Ұлттық Банк қызметіне сенімінің артуына, алынған ақпаратқа деген қызығушылықтарының артуына және кәсіпорындардың осы жобаның маңыздылығын түсінуіне дәлел болады.

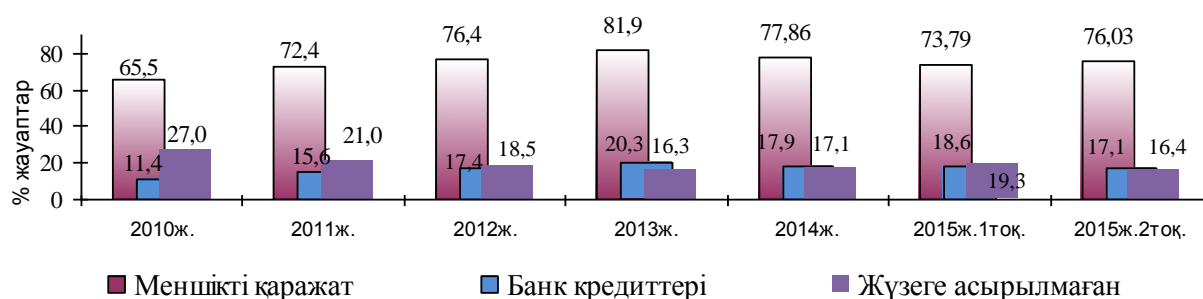
Мониторингке қатысушылар кәсіпорындар санының көбеюімен қатар осы кәсіпорындардың өнімді (жұмыстарды, қызмет көрсетулерді) сатудан алынған табыстары молайды, бұл өткен жылдың ұқсас тоқсанымен салыстырғанда 2015 жылдың 2-тоқсанында 1 133,2 млрд. теңге болып, 83,8%-ға өсті.

Алайда, кәсіпорындардың пікіртерім нәтижелері көрсеткендей, өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 2015 жылғы 2-тоқсанда елдорданың нақты секторында жағымсыз процестер де байқалды. Кәсіпорындардың инвестициялық белсенділігі біршама төмендеді: айналым қаражатын өз қаражатына қаржыландыратын кәсіпорындардың үлесі өсті, ал банктердің кредиттерін қаржыландыру ретінде пайдаланған кәсіпорындардың үлесі азайды (1-суретті қараңыз).

Алайда, төмендеу себебінің бірі – екінші деңгейдегі банктердің экономиканы кредитеттеу шарттарын қатайту болды. Кредиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы 2014 жылмен салыстырғанда 11,9%-дан 12,3%-ға дейін көтерілді [3].

1- сурет

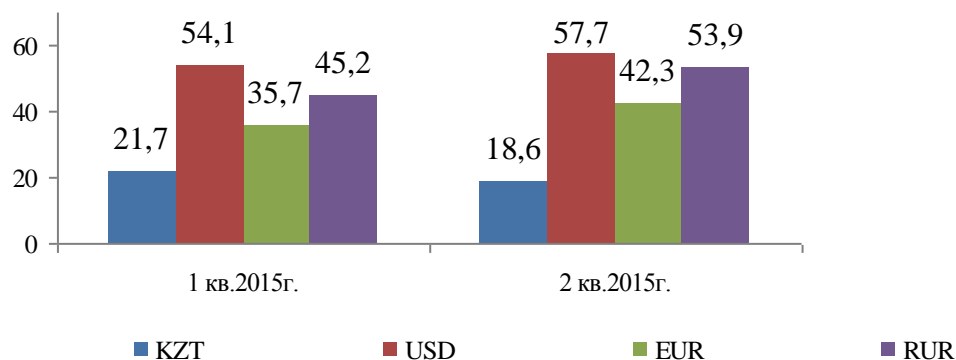
Айналым қаражатын қаржыландыру көздерін бағалау

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі («Экономиканың нақты секторының мониторингі» ААШЖ)

Ағымдағы тоқсанда шетелдік кәсіпорындармен есеп айырысу үшін АҚШ долларын, Ресей рублін және еуроны (2-суретті қараңыз) пайдаланған кәсіпорындар үлесі ұлғайды.

Шетелдік серіктестермен есеп айырысу валютасын пайдалануы (%-бен)

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі («Экономиканың нақты секторының мониторингі» ААШЖ)

Сонымен бірге, көршілес елдердің импорт өнімдері бағаларының төмендеуі отандық кәсіпорындардың дайын өніміне деген сұранысқа кері әсерін тигізді, бұған - диффузиялық индекс (ДИ) 47,4%-ды құрағаны дәлел. Бұл көрсеткіш 2014 жылмен салыстырғанда 4 пайыздық тармаққа төмен, алайда 2015 жылғы 3-тоқсанда кәсіпорындар сенімді және сұранымның ұлғаюын болжайды, бұл диффузиялық индекс динамикасынан көрінеді (57,1%-ды құрады) 3-суретті қараңыз.

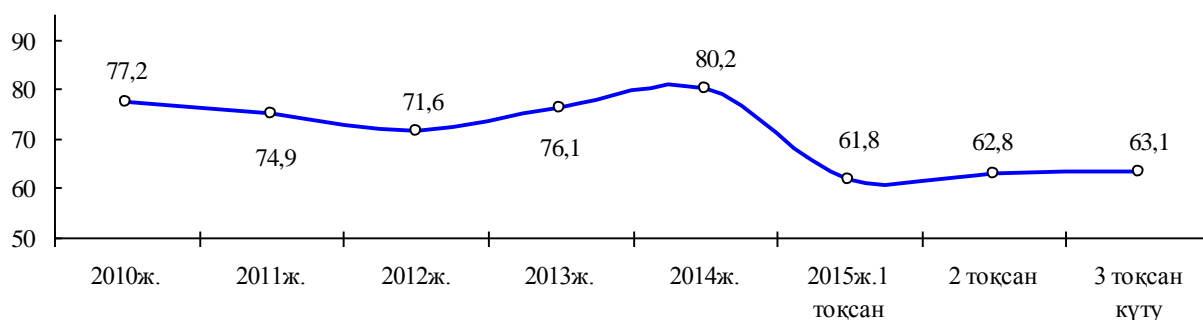
Кәсіпорындарының дайын өнімге сұранымының өзгеруінің диффузиялық индексі

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі («Экономиканың нақты секторының мониторингі» ААШЖ)

Сондай-ақ, мониторингке қатысушы елорда кәсіпорындары өндірісте қолданылатын шикізат пен материалдар бағаларының өсуі жалғасқанын атап өтеді. Бағалардың бұл көрсеткіш бойынша өзгеруінің диффузиялық индексі 2015 жылдың 1-тоқсанынымен салыстырғанда 62,8-ге өсті, бұған қоса өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда айтарлықтай төмендеді. Келесі тоқсанда кәсіпорындар шикізат пен материалдар бағаларының өсуі қарқын алатынын күтуде, оны шетелдік валюта бағамының ауытқуымен түсіндіреді (4-суретті қараңыз).

Шикізат пен материалдардың бағасының өзгеруінің диффузиялық индексі

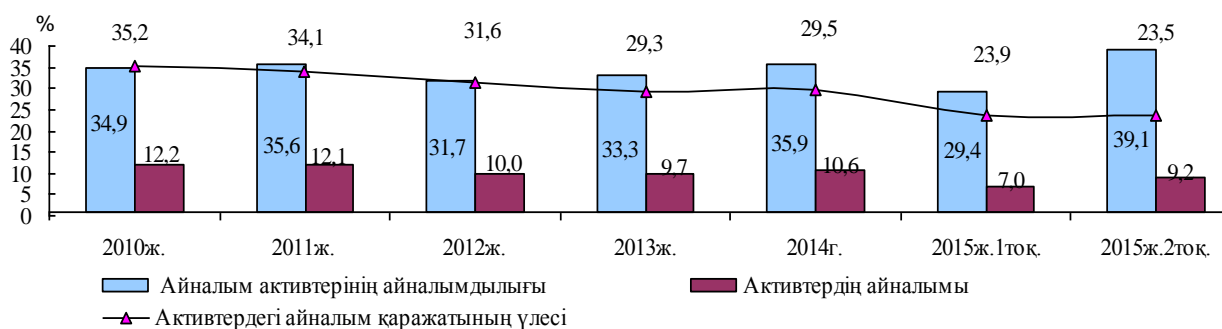
—○— Экономикада шикізат пен материалдардың бағасының өзгеруінің ДИ

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі («Экономиканың нақты секторының мониторингі» ААШЖ)

Жоғарыда санамалап келтірілген жағымсыз процесстерге қарамастан, кәсіпорындардың іскерлік белсенділігі 39,1%-ға артты, бұл 2015 жылдың өткен тоқсанмен салыстырғанда және өткен жылдың ұқсас тоқсанымен салыстырғанда жоғары болып тұр (5-суретті қараңыз).

5-сурет

Іскерлік белсенділіктің бағалауы

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі («Экономиканың нақты секторының мониторингі» ААШЖ)

2015 жылдың 2-тоқсанында кәсіпорындарға жүргізілген мониторинг қорытындылары бойынша қалыптасқан ахуалды талдау экономикадағы жекелеген жағымды жағдайға қарамастан кәсіпорындардың нақты секторының түйінді проблемасы – айналым қаражатының жетіспеуі болып келеді, бұл айтарлықтай дәрежеде өз қызметіне қаржыландыру көзі іздеу проблемасымен байланысты болады. Сондай-ақ, дайын өнімге сұранымның және бағаларының өсуімен байланысты проблемалар кәсіпорындар қызметіне де жағымсыз әсерін тигізді. Осы ахуалдан шығудың жолы – «Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасын іске асыру болып табылады, бұл мемлекеттің Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына «Жаңа онжылдық – Жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» жолдауын және Қазақстанның 2020 жылға стратегиялық даму жоспарын іске асыру үшін әзірленген.

«Бизнестің жол картасы 2020» – бұл мемлекеттік гранттар мен қарыз беру, кредит бойынша төлем пайызын төмендету, кредиттерге кепілдік беру және Қазақстан Республикасында шағын және орташа бизнесті қолдау және дамыту үшін кәсіпкерлерді оқытуға бағытталған Бағдарламасы [4].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Директорлар Кеңесінің 2013 жылғы 24 сәуірдегі №130 қаулысымен бекітілген «2013-2017 жылдарға арналған экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингін дамыту концепциясы»;
2. 2015 жылдың 2 тоқсанындағы Астана қаласының әлеуметтік – экономикалық дамуы баяндамасы;
3. ҚР Ұлттық Банкінің Орталық филиалының Статистикалық бюллетень;
4. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2011 жылдың 28 қарашадағы Қазақстан халқына жолдауы «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері».

Электрондық сандық қолтаңбаны қолданудың маңыздылығы

Токкожиева А.М. – "Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі" РММ Атырау филиалының компьютер жүйелерін пайдалану бөлімінің басшысы.

Ақпараттық технологиялар арқасында қазіргі кезде әр түрлі қызметтерді электронды түрде алуға болады. Электрондық қызметтерді алудағы маңызды кезеңдердің бірі болып электрондық сандық қолтаңба табылады. Ол электронды түрде алынатын құжаттарды сәйкестендіру және заңды маңыздылығын растау құралы ретінде қолданылады. Электрондық сандық қолтаңбаны қолдана отырып, үйден шықпай-ақ декларация тапсыруға, балабақшаға жазылуға, өз салықтарыңыз бен берекшестеріңізді тексеруге болады.

Ақпарат тасушы ретінде құжат кез келген шаруашылық жүргізуші тұлғаның ажырамас бөлігі болып табылады. Істің сәтті жүруі үшін қолда бар ақпаратты сақтаудың, сондай-ақ уақытында пайдаланудың маңызы зор. Ұйымдастырылған құжат алмасу жүйесі құжаттың жоғалуына жол берілмеуі және олардың мезгілінде жеткізілуі үшін қажет, бұл көптеген мүмкіншіліктерді жіберіп алмауға жеткізеді.

Заманауи әлемде электрондық құжаттарға үлкен артықшылық беріледі. Қағаз тасымалдаушыға қарағанда оларды бұлдіріп алу, жоғалту мүмкін емес. Құжаттарды дайындауға, іздеуге, өңдеуге және жөнелтуге аз уақыт жұмсалады. Сонымен бірге электрондық құжаттың орындалуын, яғни жұмыс нәтижесін бақылау оңайырақ.

Электрондық құжат компьютерлік технология көмегімен құрылады және ондағы ақпарат электронды-сандық түрде берілген. Электрондық құжат сақталатын ақпарат тасушылар компьютерлік техника көмегімен өңделеді және оларды телекоммуникациялық байланыс арналары арқылы жіберуге болады.

Тиісінше рәсімделіп, қолтаңба және мөр арқылы расталмайынша қағаз құжаттың заңды күші болмайтыны сияқты, электрондық құжат та оған электрондық сандық қолтаңба қойылғаннан кейін ғана заңды күшке ие болады.

Электрондық сандық қолтаңба электрондық құжаттың атрибуты және қол қоюшы тұлғаның өзі қойған қолының толыққанды аналогы болып табылады. Құжатқа электрондық сандық қолтаңба қою қағаз құжатқа қойылатын дағдылы мөр мен қолтаңбаны алмастырады.

Электрондық сандық қолтаңбамен расталған электронды құжаттарды жасақтауда және қолдануда туындайтын қарым-қатынастар, сондай-ақ құқықтық қарым-қатынас қатысушыларының азаматтық-құқықтық мәмілелелер жасауды қоса алғандағы электрондық құжаттар айналымының саласында туындайтын құқықтары мен міндеттері 2003 жылдың 7 қаңтарындағы №370-II "Электрондық құжат пен электрондық сандық қолтаңба туралы" Қазақстан Республикасының Заңымен (одан әрі - Заң) реттеледі.

Электрондық сандық қолтаңба (одан әрі - ЭСҚ) Заңмен ақпараттық және техникалық құралдардың бірігуімен жасалған және электрондық құжаттың дұрыстығын, оның тиесілігін және мазмұнының өзгермейтіндігін растайтын электрондық цифрлық нышандар терімі ретінде анықталады.

Қол қоюшы тұлғаның өзі қойған қолы бар қағаз тасымалдаушыдағы құжатты факс арқылы немесе электрондық почта арқылы оның сканерленген көшірмесін жолдағанда, құжат мәтіні мен қолтаңба арасындағы байланысты анықтау мүмкін емес. Өйткені құжатты сканерлегеннен кейін графикалық бейнелермен жұмыс жасау бағдарламасының көмегімен оған басқа құжаттағы қолтаңбаны қоюға немесе факсқа жіберерде желімдеп қоюға болады ғой. ЭСҚ көмегімен қолтаңба қойылған құжатты қағаз тасымалдаушысыз байланыс арналары арқылы жолдауға болады, және бұл ретте құжаттың түпнұсқалылығын анықтау мүмкіндігі сақталады.

Электрондық құжат пен оның электрондық сандық қолтаңбасы әр түрлі тасымалдауышта жазылуы мүмкін, алайда ЭСҚ тексеруші заманауи құралдар берілген

электрондық сандық қолтаңбаның берілген электрондық құжатқа сәйкестігін анықтап бере алады.

Электрондық сандық қолтаңба ақпараттың криптографиялық қорғау құралдарының көмегімен ақпараттың қалпына келтірілуі нәтижесінде қалыптасады және кілттік қолтаңба сертификатының иесін сәйкестендіруге мүмкіндік береді, сондай-ақ электрондық құжаттағы ақпараттың бұрмалануының жоқтығын белгілеуді қолжетімді етеді.

Құжат алмасуға қатысатын ЭСҚ қолданушыларының әрқайсысы үшін бірегей криптографиялық кілттердің жұбы қалыптасады: ашық және жабық.

Ашық кілт – бұл кез келген тұлғаға қол жетімді және электрондық құжаттағы ЭСҚ түпнұсқалығын растауға бағытталған электрондық цифрлық нышандар реттілігі [1].

Тіркеу куәлігінің иесіне ғана мәлім және ЭСҚ құралдарын пайдалана отырып электрондық сандық қолтаңба жасақтауға арналған электрондық сандық нышандар реттілігі жабық кілт болып табылады [1].

Электрондық сандық қолтаңбаның жабық кілттері заң жүзінде оларға ие тұлғалардың меншігі болып саналады. Тұлғада әр түрлі ақпараттық жүйе үшін бірнеше ЭСҚ жабық кілттері болуы мүмкін. Электрондық сандық қолтаңбаның жабық кілттері сол кілттердің иесінің келісімінсіз басқа тұлғаларға берілмейді [1].

Бұл кілттердің әрқайсысы бір-бірінен шығып жасақталмайды. Ашық кілт барлық пайдаланушыларға жолданады, ал жабық кілт құпия ұсталады. Шешуші элемент болып жабық (құпия) кілт табылады. Оның көмегімен электрондық құжатқа шифр салынады және электрондық сандық қолтаңба қалыптасады. Құпия кілт пайдаланушыға бөлек тасымалдауышта беріледі. ЭСҚ түпнұсқалығын тексеру үшін ашық кілт қолданады. Ашық кілттің телнұсқасы Қазақстан Республикасының Ұлттық Куәландыру Орталығында (ҚР ҰКО) сақталады. Куәландыру Орталығы бұрмалану мен қолдан жасау әрекеттерін болдырмау мақсатында ашық кілттердің тіркелуін және мұқият сақталуын қамтамасыз етеді. Ашық кілт тек жабық кілтпен ғана жұптаса жұмыс жасайды. Абонентке хабарлама жіберу кезінде оның ашық кілті қолданылады, ал алушы оны өзінің жабық кілтінің көмегімен ашады. Жабық кілтке бөтен тұлғалардың рұқсаты жоқ болуы себебінен алушыдан басқа ешкім хабарламаны аша алмайды. Бұдан басқа, тіпті хабарлама жіберушінің өзі де оны аша алмайды. Осындай хаттама арқасында ақпарат жолдаудың сенімді арналарын қолдану қажеттілігінсіз ақпараттық қауіпсіздік қамтамасыз етіледі.

Әрбір нақты пайдаланушыға нақты ашық кілт тиесілі болу қажет. Ашық кілттің керекті пайдаланушыға тиесілі екеніне сенімділікті қамтамасыз ету мақсатында ашық кілттер сертификатына негізделген механизм ойластырылды. Ашық кілттер сертификаты ашық кілт пен жабық кілт пайдаланушысының арасындағы сенімді байланыс механизмін қамтамасыз етеді.

Сертификат – бұл сертификат иесі мен оның ашық кілті жөніндегі ақпараты бар деректер блогы. Ол Куәландыру Орталықтарымен беріледі де, тіркеу және авторизациялау Орталығының электрондық сандық қолтаңбасымен куәландырылады.

Мемлекеттік порталдармен берілген сертификаттардың әрекет ету мерзімі 1 жыл. Бұндай сертификаттар онлайн қызметтерді алу кезінде электрондық қолтаңба функциясын атқара отырып, оның иесі туралы құпия ақпаратты сақтайды. Сол себепті қауіпсіздік мақсатында ЭСҚ әрекет ету мерзімі жыл сайын ұзартып тұру қажет. Осылайша сертификаттардың жоғалмағаны және бөтен кісі емес, өз иесінің қолында екені расталады. Электрондық-сандық қолтаңбаның әрекет ету мерзімін ұзарту үшін жаңа қолтаңба алу процедурасын қайта өту қажет: онлайн өтінім беріп, Халыққа Қызмет Көрсету Орталығына (ХҚКО) хабарласу қажет. Бірақ егер алдын ала қамданып, бұрынғы электрондық сандық қолтаңбаның мерзімін ұзартатын болса, онда ХҚКО бармай, барлық іс-әрекетті ҚР ҰКО сайты www.pki.gov.kz арқылы өткізуге болады [2].

Электрондық сандық қолтаңба кез келген шаруашылық жүргізуші тұлғаның жұмыс барысын оңтайландыруға жағдай туғызады, электрондық есеп берулердің растығын куәлайды, электрондық сатып алуларға, тендерлерге, т.б. қатысуға мүмкіндік береді.

ЭСҚ қолдана отырып, жолданатын құжаттың тұтастығын бақылауға болады. Құжатқа сәл ғана өзгерістер енгізілсе, қолтаңба жарамсыз болып қалады. Бұл шарт құжатты жасандылықтан қорғайды.

Электрондық сандық қолтаңба қойылған құжатты алғанда немесе ұсынғанда қолтаңба иесі мен құжаттың түпнұсқалылығын оңай айыруға болады, себебі дұрыс қолтаңбаны тек иесіне белгілі жабық кілтті біле отырып жасақтауға болатындықтан, қолтаңба иесі құжаттағы өз қолтаңбасынан бас тарта алмайды. Сондай-ақ жабық кілтке ие бола отырып, ол өзінің қолтаңба иесі екенін дәлелдей алады.

ЭСҚ қойылған электронды құжатты алушы тұлға электронды құжаттың қол қоюшы тұлғаның жабық кілтіне сәйкес келетін ашық кілтпен қойылғанын және электрондық сандық қолтаңба қойылғанан кейін бастапқы деректерге өзгерістер енгізілгенін анықтай алады. Тексерудің дұрыс қорытындысы электрондық қолтаңбаның түпнұсқалылығының дәлелі болады.

Электрондық сандық қолтаңбаны қолдан жасау мүмкін емес. Электрондық сандық қолтаңбаның криптографиясын бұзуға қабілетті құралдар әзірге жасалған жоқ. Сонымен бірге электрондық сандық қолтаңбаның қосымша қорғанышын Куәландырушы Орталықтың ашық кілт сертификаты қамтамасыз етеді.

Электрондық сандық қолтаңбаның криптографияның күрделі математикалық және бағдарламалық құралдарымен жасақталатынына қарамастан, оны қолдану оңай әрі кез келген адамға қолжетімді. Бұл үшін ерекше білімнің, дағды мен ептіліктің қажеті жоқ. Бастапқы компьютерлік сауаттылықты игеріп, браузердің не екені, нақты сайтқа қалай кіру екені жөнінде түсінігі болса жеткілікті.

Сандық қолтаңбаны пайдалана отырып, Қазақстан Республикасының азаматтары мемлекеттік мекемелерге әртүрлі анықтама алу үшін, сәйкес қызметтер мен рұқсаттар алуға сұранымдар беру үшін өтінімдер жасай алады және өз өтінімдерінің жағдайын бақылай алады.

Электрондық сандық қолтаңбаны алудың екі әдісі бар:

Бірінші әдіс – ЭСҚ-ны жаңа үлгідегі жеке куәліктің чипіне жазу. Жаңа куәлікте банктік карталардағыдай электронды чип бар. Осы чип жадысының арнайы бөлігіне электрондық сандық қолтаңбаның тіркеу сертификатын жазуға болады. Жеке куәлікке орнатылған кілттерді қауіпсіз сақтауға болады, жабық кілттің көшірмесін жасау мүмкіндігі болмайды. Банктік карта сияқты жеке куәлік жоғалған жағдайда PIN-кодты білмей ЭСҚ құралдарын пайдалану мүмкіндігі болмайды [3].

Жеке куәлікке электрондық қолтаңбаны жазу жеке тұлғалардың артықшылығы болып саналады, заңды тұлғалар бұндай қызметті қолдана алмайды.

Екінші әдіс – ҚР ҰҚО сайтына электрондық сандық қолтаңбаны алуға онлайн-өтінім беру. Бұл ретте сыртқы тасымалдауышта немесе файлдық жүйеде жабық кілт жасақталады. Өтінім сәтті жасалғаннан кейін оны растау үшін тиісті құжаттар пакетін жинап, ХҚКО-на хабарласу қажет.

Электрондық сандық қолтаңба:

- ақпарат алмасудың қауіпсіздігін арттыру есебінен қаржылық шығындар тәуекелін азайтуға;
- құжаттар бойынша есеп берулерді беру мен алмасу үрдісінде құжаттардың жүру уақытын айтарлықтай азайтуға;
- бір электрондық сандық қолтаңбаны электронды саудада, мемлекеттік органдарға есеп берулерде, қаржылық құжаттармен жұмыс жасауда қолдануға;
- құжаттарды жеткізу, есепке алу және сақтау бойынша дайындық шараларын жетілдіруге және арзандатуға;
- құжат айналымның корпоративтік жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Электрондық сандық қолтаңбаны қолданумен байланысты туындайтын қатынастарды реттеу үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде Заңға сәйкес

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің электрондық құжат айналымының шағын жүйесінде электрондық сандық қолтаңбаны пайдалану ережесі дайындалып, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Директорлар Кеңесінің 2005 жылдың 29 маусымындағы №169 қаулысымен бекітілді.

Электрондық сандық қолтаңба құралдары электрондық құжат айналымының шағын жүйесінде құжатқа қолтаңба қоюмен байланысты «Қол қою», «Бұрыштама қою», «Келісу», «Пікірін айтып бұрыштама қою» сияқты іс қағаздарын жүргізу операцияларын орындау үшін пайдаланылады [4]. Ұлттық Банктің құжаттарын қарау, келісу және қол қою кезінде ЭСҚ қолдану Ұлттық Банк құзыретіндегі мәселелерді шешуде және Ұлттық Банк алдында тұрған тапсырмаларды іске асыруда жеделділікке жағдай жасайды.

ЭСҚ құралдары филиал басшылығының, бөлім басшыларының, бас мамандардың, басшы хатшысының және іс қағаздарын жүргізу бойынша аға инспектордың дербес компьютерлеріне орнатылған.

Пайдаланушының ЭСҚ-мен жұмыс жасау технологиясын сақтауы оның электрондық құжаттардың растығын, түпнұсқалығын дәлелдеу үшін дұрыс қолданылуын қамтамасыз етеді. Құжаттардың түпнұсқалылығы өз кезегінде электронды сандық қолтаңбаның түпнұсқалылығымен расталады. Электрондық құжат айналым жүйесінің «Іс қағаздарын жүргізу» автоматтандырылған жұмыс орнында орнатылған арнайы функция қолтаңба кілттерінің сертификатын тексеруге мүмкіндік береді. Жарамсыз сертификаттар анықталған жағдайда жүйе сәйкес хабарлама береді. Бұл жағдайда құжат кейінгі өңделуге және жұмыста қолдануға қабылданбайды.

Кілттік ақпарат ақпараттың сыртқы тасымалдағыштарында және пайдаланушының дербес компьютерінде болуы мүмкін. Әр пайдаланушы кілттік ақпараттың сақталуы және конфиденциалдылығы үшін дербес жауапты болады.

Кілті бар файлдардың тиімдірек сақталуын USB-токен немесе смарт-карта қамтамасыз ете алады.

Аталған жинақтаушылардың артықшылықтары мынадай:

- бұзудан сақтаудың жоғарғы дәрежесі;
- соққыға төзімді қабы;
- бірнеше кілттерді сақтау мүмкіндігі;
- компьютерлік бағдарламалық қамтамасыз етулердің барлық түрлерімен үйлесімділігі;
- қорғаныштың жоғарғы дәрежесінің құпиясы [5].

Технологиясы бойынша USB-токен және смарт-карта – бірдей құрылғы. USB-токен, қарапайым флэш-тасымалдаушы сияқты, компьютермен жұмыс жасауға ыңғайлы, ал смарт-карта үшін арнайы оқитын сәйкестендіргіш қажет. Берілген құрылғылар да күрделі алгоритмдік кодтау көмегімен электрондық сандық қолтаңбаның сақталуын қамтамасыз етеді. Бұндай түрдегі құрылғылармен кілттерді жасақтау дербес жүргізіледі, ал өмірлік жадыдағы файлдар көмегімен олардың түгелділігі қамтамасыз етіледі. Осылайша электрондық қолтаңбаға тек иесінің рұқсаты ғана бар, себебі зиянкес үшін маңызды файлдарды көшіру және ұрлау мүмкін болмайды [5].

Өрлеу бір орында тұрмайды. Бұқаралық ақпарат құралдарының хабарлауынша 2015 жылы қазақстандықтар электрондық сандық қолтаңбаны SIM-картадан қолдана алатын болады. SIM-картаға орнатылған ЭСҚ қызметтерді ұялы телефонның үлгісіне тәуелсіз алуға мүмкіндік береді, тек SIM-картаны ауыстыру қажет болады [6].

Электрондық сандық қолтаңба – уақыттың жаңа талаптарымен бірге қадам басуды қалағандар үшін тиімді шешім. Электрондық сандық қолтаңба қойылған құжат бірнеше секундта белгіленген жеріне жетеді. Электрондық құжат алмасудың барлық қатысушылары олардың арасындағы қашықтыққа қарамастан, тең мүмкіншілікті алады. Жаңа технологиялардың арқасында 21 ғасырда шектеулер жойылады [7].

Электрондық сандық қолтаңба пайдаланумен ойлау ауысады, "электрондық түрде жобаны әзірлеу, одан соң оны қол қою үшін қағазға шығару және қол қойылған

құжаттарды қарау үшін жолдау және кейін оны компьютерге электронды түрге көшіру» келмеске кетеді.

Ұлттық Банк өз қызметінде алдыңғы қатарлы жаңа технологияларды, оның ішінде электрондық сандық қолтаңбаларды енгізуге белсенді қатысады. Олар «Е-лицензиялау» Мемлекеттік деректер қоры» ақпараттық жүйесінде, Ұлттық Банктің өз ішіндегі электрондық құжат айналымның шағын жүйелерінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарымен құжат алмасуда толыққанды қолданылады. 2015 жылдың 1 қарашасынан бастап Атырау облысы бойынша Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі Комитеті Басқармасының жоспарына сәйкес филиалда тексерулерді Сотқа дейінгі тексерулердің бірыңғай реестрінде электронды тіркеуге көшу жоспарлануда, бұнда тағы да тексеру тағайындау жөніндегі актілерге қол қою үшін электрондық сандық қолтаңбаны пайдалану жүзеге асырылатын болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 7 қаңтардағы №370-ІІ «Электрондық құжат пен электрондық сандық қолтаңба туралы» Заңы;
2. www.pki.gov.kz;
3. www.egov.kz;
4. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі директорлар кеңесінің 2005 жылғы 29 маусымдағы №169 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің электрондық құжат айналым шағын жүйесінде электрондық сандық қолтаңбаны пайдалану Ережесі;
5. www.aist5.ru;
6. www.zakon.kz;
7. www.kk.wikipedia.org.

Экономикалық саясат саласындағы өзгеріп жатқан талаптарға жауап ретінде сыртқы экономикалық статистиканы жетілдіру

Жұмабекова А.Ж. – Төлем балансы, валюталық реттеу және статистика департаментінің бас маман-экономисі.

Сыртқы сектор статистикасы елдің жаһандану үдерістеріне, әлемдік саудаға, халықаралық экономикалық қатынастарға тартылу дәрежесін талдау үшін ақпараттың маңызды көзі болып табылады, сондай-ақ елдің төлемқабілеттілігін айқындауға арналған құралдардың бірі болып табылады.

Қоғамды, мемлекетті және халықаралық ұйымдарды сапалы статистикалық ақпаратпен қамтамасыз ету – Қазақстан Республикасын 2020 жылға дейін дамытудың стратегиялық жоспарының стратегиялық мақсаттарының бірі болып табылады.

Қазіргі уақытта макроэкономикалық статистиканы жетілдіру мәселелері ел бойынша талдау мен зерттеулерді дайындау кезінде халықаралық ұйымдардың және даму институттарының, шетелдік инвесторлардың және халықаралық рейтинглік агенттіктердің тарапынан ғана емес, сондай-ақ сыртқы сектор статистикасы маңызды құрамдастарының бірі болып табылатын статистикалық ақпаратты соңғы пайдаланушылардың тарапынан да жиі ерекше назарда болуда.

Елдің сыртқы экономикалық қызметінің шоттары осы елдің резиденттері мен бейрезиденттері арасындағы экономикалық қатынастардың жиынтық мәнін білдіреді және мынадай компоненттерден: төлем балансынан, халықаралық инвестициялық позициядан және қаржы активтері мен міндеттемелеріндегі басқа өзгерістердің шотынан тұрады.

Төлем балансы мемлекеттік маңызы бар ақпараттық ресурстардың қатарына кіреді, оны әзірлеу Төлем балансы және халықаралық инвестициялық позиция жөніндегі нұсқауда (ХВҚ, 2009 жыл, 6-басылым) (бұдан әрі – ТБН6) және әдіснамалық сипаттағы басқа нұсқауларда, халықаралық ұйымдардың оқулықтары мен анықтамалықтарында қамтылатын Халықаралық Валюта Қорының (бұдан әрі – ХВҚ) әдістемелік ұсынымдарының негізінде жүзеге асырылады.

Деректердің халықаралық салыстырмалылығын жақсарту, макроэкономикалық статистиканың басқа бөлімдерімен байланыстарды көрсету және келісушілік деңгейін арттыру, мамандандырылған нұсқаулар мен жіктеу жүйелерінің ережелерін есепке алу және сонымен бірге халықаралық инвестициялық позицияға және баланстық тәсілді тиісінше дамытуға назарды күшейту 2003 жылы Халықаралық Валюта Қорының нұсқауын дайындауды бастауға маңызды себептердің бірі болды. Төлем балансы және халықаралық инвестициялық позиция жөніндегі нұсқау басқа әлемге қатысты елдің операциялары мен позициялары бойынша статистикалық деректерді қалыптастырудың тұжырымдамалық негізін білдіреді, ол әр түрлі – ең ұсақ және ең төмен дамыған елдерден ең экономикалық жағынан дамыған және күрделі елдерге қатысты қолданылуы мүмкін [1].

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес төлем балансы, халықаралық инвестициялық позиция және сыртқы борыш жөніндегі статистикалық ақпаратты қалыптастыру және тарату Ұлттық Банктің негізгі функцияларына жатады. Ұлттық Банк 1997 жылдан бастап Қазақстанның төлем балансын ресми жасаушы болып табылады.

Қазіргі уақытта сыртқы экономикалық статистиканы жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі берілетін ақпараттың сапасын жақсарту болып табылады.

Осыған байланысты статистикалық әдіснама мен құралдарды жетілдіру, пайдаланушыларды статистикалық ақпаратпен қамтамасыз етуді жақсарту, сондай-ақ ақпараттық жүйелерді ендіру мен дамыту сияқты аса маңызды міндеттерді бөлуге болады (1-сурет).

1-сурет

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

1. Статистикалық әдіснама мен құралдарды жетілдіру.

Жаһандану үдерісінен туындаған өзгерістер, сондай-ақ экономикалық және валюталық одақтардың туындау, трансшекаралық өндірістің және құрылымы бойынша күрделі халықаралық компаниялардың, сондай-ақ еңбек ресурстарының халықаралық миграциясының өсуіне байланысты туындайтын проблемалардың, қаржы нарықтарындағы жаңалықтардың таралу жағдайларында статистикалық әдіснама мен статистикалық құралдарды жетілдіру қажеттілігі туындайды.

Мәселен, резиденттер мен бейрезиденттер арасындағы барлық экономикалық операциялардың ұсынылуын РПБб Төлем балансы және халықаралық инвестициялық позиция жөніндегі нұсқауға және басқа халықаралық ұйымдардың талаптарына сәйкес келтіру мақсатында Ұлттық Банк Сыртқы экономикалық қызмет шоттарын қалыптастыру (сыртқы сектор статистикасы) әдістемесін әзірледі, оны қолдану төлем балансын жасау сенімділігін және оны бағалауды арттырды.

Ведомстволық бақылаулардың статистикалық нысандарын, оның ішінде «Бейрезиденттерге қойылатын қаржылық талаптар және олардың алдындағы міндеттемелер туралы есеп» 1-ТБ мен «Бейрезиденттермен халықаралық операциялар туралы есеп» 10-ТБ-ны қайта қарау, сондай-ақ тауарларды экспорттау мен импорттау кезінде тасымалдауға және сақтандыруға арналған шығыстар туралы кәсіпорындарды бақылау сауалнамасының күшін жою төлем балансын қалыптастыруды, халықаралық инвестициялық позицияны және Қазақстан Республикасының сыртқы борышын бағалауды және оларды талдауды жетілдіру бағыттарының біріне айналды.

Төлем балансының статистикасын жетілдіру және оның халықаралық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында, Ұлттық Банк Төлем балансында жіктелмеген жеке тұлғалардың қолма-қол шетел валютасымен операциялары көлемдерінің өзгерістерін бағалау әдістемесін дайындады, ол төлем балансының баптарында ескерілмеген жеке тұлғалардың қолма-қол шетел валютасымен операцияларының көлемдерін бағалау жолымен төлем балансының «Таза қателер мен қалдырып кетулер» бабының мөлшерін қысқартуға бағытталған.

Қызметін Қазақстан Республикасының аумағында жүзеге асыратын бейрезидент-занды тұлғалардың филиалдары мен өкілдіктерінің валюталық операцияларына мониторинг жасауды жүзеге асыру және валюталық мониторинг объектілерінің валюталық операциялары бойынша ақпараттық дерекқорды қалыптастыру үшін Ұлттық Банк 2016 жылы «Өз қызметін Қазақстан Республикасының аумағында жүзеге асыратын шетелдік заңды тұлғалар филиалдарының сыртқы активтері мен міндеттемелері туралы есеп» деген жаңа статистикалық бақылауды ендіруді жоспарлап отыр.

Осылайша, сенімді әрі өзекті деректерді тиімді қалыптастыру және тарату үшін сыртқы сектор статистикасы бөлігінде статистикалық әдіснама мен құралдарды жетілдіру бойынша кешенді жұмысты жалғастыру, сондай-ақ Қазақстан Республикасының сыртқы

сектор статистикасының жаңа халықаралық стандарттарға толық сәйкес келуін қамтамасыз ету қажет.

2. Пайдаланушыларды статистикалық ақпаратпен қамтамасыз етуді жақсарту.

Пайдаланушыларды статистикалық ақпаратпен қамтамасыз етудің негізгі жолдарының бірі деректерді интернет-ресурсқа орналастыру болып табылады. Мәселен, ресми статистика сапасын бағалаудың халықаралық қағидаттарына сәйкес статистикалық деректердің сапасы мынадай критерийлер: өзектілік, нақтылық, уақтылылық және дәлдік, қолжетімділік пен айқындық, салыстырмалылық, өзара байланыстылық бойынша бағаланады. Бұл ретте Ұлттық Банк жүргізетін статистикалық ақпараттың уақтылы және дәл, сондай-ақ қолжетімді болуына жету тәсілдерінің бірі оларды Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің интернет-ресурсына орналастыру болып табылады.

Пайдаланушылардың Ұлттық Банктің интернет-ресурсына кіру саны интернет-ресурста орналастырылатын статистикалық және өзге де ақпаратқа сұраныстың және оның таралуын сипаттайтын көрсеткіш болып табылады. Мәселен, 2014 жылы Ұлттық Банктің интернет-ресурсына кіру саны – 13,9 млн. болса, 2013 жылы бұл көрсеткіш 10 млн. болған еді [2, 3]. Кірулер санының 3,9 млн. немесе 39%-ға асуы ақпаратты Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын бақылау мен қадағалау комитетінің интернет-ресурсынан (www.afn.kz) және Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитетінің арнайы бөлімінен Ұлттық Банктің интернет-ресурсына көшірумен негізделді.

Жалпы алғанда, бұл көрсеткіш статистикалық ақпаратты пайдаланушылардың ресми статистика деректеріне деген қызығушылығының артқаны туралы куәландырады.

Сапа сенімді қамтамасыз етеді де, осылайша статистикалық жұмыстың іргетасы болып табылады [4].

Пайдаланушылардың Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі қалыптастыратын және Ұлттық Банктің интернет-ресурсында жариялайтын статистикалық ақпараттың сапасы туралы пікірлерін зерттеу мақсатында сауалнама жүргізілді, оның шеңберінде статистиканы пайдаланушылар сенім деңгейін, қанағаттанушылық дәрежесін бағалады, сондай-ақ өз ұсыныстары мен өтініштерін білдірді. Респонденттерден жауап алу Ұлттық Банктің www.nationalbank.kz интернет-ресурсында орналастырылған сауалнаманы толтыру жолымен жүргізілді.

Сауалнама жүргізудің мақсатын қысқаша түсіндірумен «Ақша-кредит статистикасы мен сыртқы сектор статистикасы» сауалнамасы Ұлттық Банктің статистикалық ақпаратын пайдаланушылар үшін әзірленіп, дайындалды және онда пайдаланушылардың санатын айқындаудан бастап орналастырылған материалдарды жетілдіру бойынша ескертулермен және ұсыныстармен аяқтағанда, 8 жалпы сұрақ қамтылды.

Сұрақтардың бірі ақша-кредит статистикасы мен сыртқы сектор статистикасының деректеріне деген сенімнің деңгейін бағалау болды. Мәселен, сенімнің деңгейі туралы сұраққа жауаптардың нұсқалары ретінде мынадай нұсқалар ұсынылды: 1) толығымен сенемін; 2) ішінара сенемін; 3) сенбеймін; 4) жауап беруге қиналамын. Осыған орай мынадай нәтижелер алынды: 1) толығымен сенемін – 58%; 2) ішінара сенемін – 33%; 3) сенбеймін – 6% және 4) жауап беруге қиналамын – 3%. Ресми статистиканың деректеріне деген сенімнің деңгейін анықтау үшін 100% «толығымен сенемін» деп жауап берген және 50% «ішінара сенемін» деп жауап берген есеппен сұралған респонденттердің саны жинақталды. Пайдаланушылардан жауап алу нәтижелерінің қорытындылары жарияланатын статистикалық ақпаратты жетілдіру үшін пайдаланылды. Осылайша, сауалнама жүргізу нәтижелері бойынша сұралған респонденттердің жалпы санынан 75%-дық деңгей статистикалық ақпаратты пайдаланушылардың Ұлттық Банк қалыптастыратын ресми статистиканың деректеріне деген сенім туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланушыларға кестелер, ресми басылымдар түрінде немесе басқа түрде ұсынылатын жиынтық статистикалық ақпарат Ұлттық Банк қызметі бағыттарының бірінің

негізгі нәтижесі мен түпкілікті өнімі болғандықтан, сыртқы сектор статистикасы саласында да, сондай-ақ ақша-кредит статистикасы саласында да статистикалық қызметті одан әрі дамыту үшін тиімді үйлестіруді және пайдаланушылармен кері байланысты қамтамасыз ете отырып, пайдаланушыларды статистикалық ақпаратпен қамтамасыз етуді жақсарту жұмысын жалғастыру қажет.

3. Ақпараттық жүйелерді әзірлеу, ендіру мен дамыту.

Жаһандану мен қаржылық және технологиялық инновацияларды дамытуға байланысты экономикалық өзгерістерді ескерсек, ақпараттық жүйелерді дамытудың, оның ішінде онлайн режимде деректер жинауға арналған автоматтандырылған ақпараттық жүйелерді дамытудың маңызы зор.

2015-2020 жылдардағы кезеңге арналған Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде ақпараттық технологияларды дамыту стратегиясын іске асыру жалпы алғанда Ұлттық Банк қызметінің тиімді және шұғыл болуын арттыруға, дамудың сапалық тұрғыда жаңа деңгейіне өтуге мүмкіндік береді [5].

Қазіргі уақытта Ұлттық Банкке есептілікті онлайн режимде ұсыну үшін Ұлттық Банктің веб-порталы жұмыс істейді. Портал Ұлттық Банктің онлайн режимінде қаржы және қаржылық емес ұйымдармен өзара әрекет етуге арналған және сыртқы пайдаланушылардың Ұлттық Банкке есептілікті электрондық түрде ұсынуына және оларға берілген құқықтар шегінде Ұлттық Банктің ішкі автоматтандырылған ақпараттық шағын жүйелерімен онлайн режимде өзара әрекет етуіне мүмкіндік береді [6].

Мәселен, сыртқы сектор статистикасы бойынша электрондық түрде ұсыну (Ұлттық Банктің порталы арқылы) 10 статистикалық нысан бойынша жүзеге асырылады. Соның салдарынан респонденттерде есептерді төлем балансы бойынша және валюталық заңнама шеңберінде қағаз тасымалдағышта ұсыну қажеттілігі болмайды.

Осылайша, сыртқы экономикалық статистиканы жетілдіру мақсатында, Ұлттық Банк қалған статистикалық нысандарды электрондық түрде ұсыну мүмкіндіктерін жетілдіру бойынша жұмысты, сондай-ақ сыртқы ортамен өзара әрекет ету үшін заманауи ИТ-шешімдерді пайдалану есебінен сыртқы ортамен де (мысалы, электрондық үкімет шеңберінде деректер алмасу, қаржылық қызметтерді тұтынушылармен өзара әрекет ету және т.б.), сондай-ақ Ұлттық Банктің ішінде де өзара әрекет ету тиімділігін арттыру бөлігінде ақпараттық технологияларды одан әрі жетілдіруді жалғастыруда.

Статистикалық ақпаратты пайдаланушылар санының өсуі интернет-ресурста орналастырылатын деректердің көлемі мен сапасына қойылатын бірқатар талаптарды туындатады [7]. Бұл ретте сапа ретінде статистикалық ақпараттың объективтілігі мен дәйектілігі ғана емес, сонымен қатар статистикалық деректерді сипаттайтын метадеректердің болуы да түсініледі. Жұртшылық үшін ақпаратты интернет арқылы тарату статистикалық ақпаратты дұрыс түсіндірмеуді немесе дұрыс пайдаланбауды болдырмау, сондай-ақ деректерді кәсіби пайдалану талаптарына бейімдеу үшін статистикалық деректердің түсіндірмелерін және сипаттамаларын талап етеді. Осыны ескерсек, статистикалық деректерді Ұлттық Банктің интернет-ресурсы арқылы таратудың деректер таратудың басқа нысандары алдында артықшылығы бар.

Сыртқы сектор статистикасы бойынша деректерді тарату ХВҚ деректерін арнайы тарату стандарттарына сәйкес (ДАТС) жүзеге асырылады. ДАТС шеңберіндегі деректер халықаралық деңгейде салыстырмалы болады және әлеуетті инвесторлар үшін ерекше қызығушылықты білдіреді, сондай-ақ үкімет мемлекеттің экономикалық саясатын әзірлеу және әртүрлі салалық стратегиялар мен бағдарламаларды дайындау кезінде пайдаланады.

Жалпы алғанда, Ұлттық Банк қалыптастыратын сыртқы сектор бойынша статистикалық ақпараттың қолданбалы сипаты бар, оның практикалық қолданылуы өсуде, үлкен академиялық қызығушылық тудыруда, бұл ретте бүкіл ақпарат пайдаланушыларға олар үшін ыңғайлы болатын кез келген уақытта қолжетімді [8].

Осылайша, сыртқы экономикалық статистика макроэкономикалық статистиканың ажырамас бөлігі болып табылады және оның рөлі Қазақстан Республикасы ЕАЭО пен ДСҰ-ға кіру жағдайларында тіпті артады. Сыртқы экономикалық қызмет шоттары елдің сыртқы экономикалық қатынастарын

талдаудың, оның ішінде сыртқы экономикалық қызмет, бағам саясаты, резервтерді басқару және сыртқы осалдық көрсеткіштерінің интегралданған негізін құрайды.

Экономикалық саясат саласындағы өзгеріп жатқан талаптар жағдайларында Ұлттық Банк сыртқы экономикалық статистика саласында ұсынылатын деректердің сапасын қамтамасыз ету бойынша мақсатты жұмыс жүргізуде.

Әдебиеттер тізімі:

1. Төлем балансы және халықаралық инвестициялық позиция жөніндегі нұсқау, алтыншы басылым (ТБН6), ХВҚ, 2009 жыл;
2. Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі Басшысының 2014 жылғы 15 желтоқсандағы № 01-38.67 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2014-2018 жылдарға арналған стратегиялық жоспары;
3. Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі Басшысының 2014 жылғы 15 желтоқсандағы № 01-38.67 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2014-2018 жылдарға арналған стратегиялық жоспарын іске асыру туралы есеп;
4. Төлем балансының статистикасы деректерінің сапасын бағалау негіздері. ХВҚ, 2003 жыл;
5. 2015-2020 жылдардағы кезеңге арналған Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде ақпараттық технологияларды дамыту стратегиясы;
6. ҚРҰБ веб-порталы автоматтандырылған ақпараттық шағын жүйесі. Пайдаланушыға нұсқау. Төлем балансы бойынша есептілік субъектілері пайдаланушыға нұсқау;
7. ҚР статистика агенттігінің Төрағасы 03.09.2004 ж. бекіткен статистикалық деректер WEB сайтының дизайны бойынша әдістемелік ұсынымдар (Қазақстан Республикасының статистикалық органдары үшін) – Алматы, 2004 жыл;
8. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің www.nationalbank.kz ресми интернет-ресурсы.

Қолма-қол ақша үшін оңтайлы номиналды қатарды айқындаудың теориялық мәселелері

Кенжеғалиев І.М. — Қолма-қол ақша айналысы департаменті Банкноттар мен монеталар дизайны және сараптамасы басқармасы бастығының орынбасары.

Қолма-қол ақша адамдардың көпшілігі күнде өзімен бірге алып жүретін аздаған заттың бірі. Қолма-қол ақша айналысы әрбір эмитенттің алдына аз номиналды ақша белгісінің көмегімен халықтың барынша көп қажеттілігін қанағаттандыруға болады деген сұрақ қояды. Бұл мақалада қолма-қол ақша үшін оңтайлы номиналды қатарды айқындаудың негізгі тәсілдері қарастырылады.

Тұтастай алғанда ақпараттық технологиялардың және атап айтқанда төлем жүйелері нарығының қарқынды дамуына қарамастан, қолма-қол ақша әлемнің көптеген елдерінде маңызды қаржы құралы болып қалуда. Сонымен қатар Құрама Штаттары [1], Еуропалық одақ [2] болсын немесе Қытай [3] болсын әлемнің ірі экономикаларында айналыстағы қолма-қол ақша айналысы көрсеткіштері (сандық жағынан да, сомасы жағынан да) соңғы онжылдықта тұрақты түрде ұлғаюда. Қолма-қол ақшаның қоғамдық қатынастардағы айтарлықтай рөлін (оның ішінде психологиялық) ескерсек, болашақта одан толық бас тартуға болмас. Осылайша, қолма-қол ақша айналысын ұйымдастыру мәселесі өзінің өзектілігін сақтайтын болады.

Қолма-қол ақша айналысын қайткенде жақсы ұйымдастыруға болады деген мәселе әрбір эмитентті мазалайды. Бұл мәселе кешенді және бір-біріне қайшы келмейтін және, ақыр соңында, бірыңғай қисынды қатар құрайтын бірнеше бағыт бойынша іс-қимылдар орындауды болжайды. Орталық банк қанша қолма-қол ақшасын ол шығаратындығын, ақшада қандай номиналдар болуы керек, банкноттар мен монеталар арасындағы шек қандай болуға тиіс, жоғары номиналдың мәні неге тең болады және тағы да басқаларын шешуге тиіс. Мұның барлығы эмитент алдындағы көптеген міндеттердің азғантай бөлігі ғана, себебі теориялық міндеттерден басқа ақша белгілерін дайындауды ұйымдастырудан (банкноттарды басып шығару және монеталарды соғу) бастап ескілерін (тозған немесе ақаулы) кәдеге жаратуға дейінгі практикалық міндеттер бар.

Қолма-қол ақша айналысы саласында 1970 жылдардың соңында доктор Л. Пэйн (Dr. L. Payne) әзірлеген D-Metric моделі белгілі. Модель әлемнің көптеген елдеріндегі қолма-қол ақша айналысының эмпирикалық зерттеулері негізінде құрылған. Жұмыс барысында әлемнің көптеген елдеріне тән номиналдарды қалыптастырудағы жалпы үрдістер анықталды. D шамасы модельдегі негізгі ауыспалы болып табылады, ол халықтың жан басына шаққандағы бір күнгі жалақысын (немесе кірісін) көрсетеді. Номиналдардың мәндері D шамасының негізінде алынады. Мәселен, модель негізіндегі ең жоғары (жоғары) номинал 5D-ға тең болады; басқа сөзбен айтқанда елдегі ең ірі банкнот 5 күндегі орташа алынған жалақыға (немесе кіріске) тең болуға тиіс. Монеталардың ең төменгі (төменгі) номиналы D/5000 арақатынасымен айқындалады. Тұтастай алғанда, D-Metric моделіне сәйкес банкноттар мен монеталар төмендегідей етіп бөлінеді:

- Монеталар: D/5000, D/2000, D/1000, D/500, D/200, D/100;
- Банкноттардан монеталарға ауыспалы өту аймағы: D/50, D/20;
- Банкноттар: D/10, D/5, D/2, D, 2D, 5D.

Көріп отырғандай, модельге сәйкес түрлі 14 номиналға дейін алуға болады, алайда іс жүзінде елдердің көпшілігі олардың азын ғана пайдаланады.

Даму және басқару жоғары мектебінің (Таиланд) зерттеушісі Пат Паттанарангсун (Pat Pattanarangsun) 2011 жылы қолма-қол ақша айналысының кешенді түрдегі зерттеуін жариялады. Бұл жұмыста қазіргі әдебиетке кеңінен талдау жасалған, оның негізінде оңтайлы номиналды қатарды айқындау міндеті 4 шағын міндетке бөлінді: ең төменгі номиналды, жоғары номиналды, банкноттар мен монеталар арасындағы шекті, сондай-ақ номиналдар арасындағы интервалды айқындау.

Сонымен қатар номиналды қатардың мөлшерін (түрлік банкноттар мен монеталардың санын) айқындау алдыңғы тәртібімен байланысты болмаса да, бөлек бір

міндет болып табылады. Шығарылатын ақша белгілері «жиынтығының» шамадан тыс көп болуы өндірістік шығасыларды айтарлықтай ұлғайтып қана қоймай, халықты қолма-қол ақшаны ажыратуы тұрғысынан шатастырады. Мысал ретінде номиналы 200 еуро болатын банкнотты алуға болады: ЕО тұрғындарының көпшілігі оның салыстырмалы түрде сирек қолданылуына байланысты мұндай банкноттың бар екендігін де білмейді. Бұл мұндай банкноттың күнделікті төлемдер үшін өте «үлкен», ЕО орталық банктерінің клиенттері жиі алатын, номиналы 500 еуро болатын одан да ірі банкноттың болуына байланысты жинақтау құралы ретінде оның «жеткіліксіз» болуымен байланысты.

Бұдан әрі оңтайлы номиналды қатарды айқындаудың 4 шағын міндеті қарастырылатын болады, оларды шешу барлығын жинақтағанда номиналды қатарға қойылатын талаптарды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Ең төменгі номинал. Төменгі номиналдағы ақша белгілері қолма-қол ақша айналысында ұсақтау құралымының функциясын атқарады. Олардың ақша айналымындағы айналыста болу жылдамдығы одан жоғары номиналдардың осындай көрсеткішінен асып кетеді, себебі көптеген жағдайларда төменгі номиналдар рөлін монеталар атқарады, бұл олардың банкноттармен салыстырғанда төзімділігімен және ұзаққа шыдайтындығымен байланысты. Бұл шағын міндеттің маңыздылығы көбіне қоғамға тиімсіз ақша белгісін пайдаланғаны үшін төлеу қажет болатын бағасының жоғары болуына байланысты. Мысалы, номиналы 1 пенни болатын монетаны соғу (2012 жылы тоқтатылды) Канадаға жыл сайын 150 млн. долларға түскен [4]. Сонымен қатар бұл проблема төмен номиналды банкноттарға да қатысты. Мәселен, АҚШ Есеп палатасының деректеріне сәйкес бір долларлық банкнотты соған тең монетаға ауыстыру федералдық үкіметтің келесі 30 жыл бойы жылына 318 млн. АҚШ долларын үнемдеуіне мүмкіндік берген болар еді [5].

Әлемнің көптеген елдері, оның ішінде экономикасы даму үстіндегі елдер төмен номиналды айналыстан алу процесін бастан өткізді. Жаңа Зеландия номиналы 1 және 2 цент болатын монеталарды шығаруды 1987 жылдан бастап тоқтатты, 3 жылдан кейін оны Австралия да [6] істеді. Норвегия, Ұлыбритания және Швеция сияқты елдер де бұрын ең төменгі номиналды монеталарынан құтылды. Финляндия мен Нидерландта бағаны жақын 5 еуроцентке дейін (қолма-қол ақшамен ақы төлеген кезде) дөңгелектейді [7]. Еуропа комиссиясының деректері бойынша 2002 жылдан бері номиналы 1 және 2 еуроцент болатын монеталарды соғу 1,4 миллиард еуро [8] мөлшерінде шығын әкелген.

АҚШ-та номиналы 1 цент (пенни) болатын монетаны айналыстан алуға қатысты пікірталас жүріп жатқанын атап өткен жөн. Пенниді алу туралы екі бөлек заң жобасы (1989 [9] және 2001 жылдары [10]) АҚШ Конгресінің қарауына енгізілді, бірақ қабылданған жоқ. Объективті экономикалық қорытындыларға (жағымсыз сенъораж) қарамастан АҚШ-тың Монета сарайы бұл монеталарды дайындауын жалғастыруда. Құрама Штаттардың мысалы қалыптасқан нәрселерді сақтауда халықтың қаншалықты консервативті екендігін көрсетеді. Пенниді айналымнан алып тастауды көптеген азаматтар АҚШ символдарының біріне қол сұғушылық деп қабылданады.

Ең төменгі номиналды айналымнан алу халықтың инфляцияға қатысты қауіпін тудырады, себебі мұндай жағдайларда мемлекеттер бағаны ең жақын белгіленген мөлшерге дейін дөңгелектеуді қолданады. Жаңа Зеландия мен Канада мысалы халықтың босқа қауіптенгенін көрсетеді. АҚШ-та пенниді айналыстан алуға қарсы шығушылардың негізгі дәйектерінің бірі елде 9 цифрына аяқталатын бағаны көрсетудің қабылдануы болып табылады. Сонымен қатар бұл дәйектеме белгіленген бағалардың түпкілікті болып табылмайтындығын ескермейді, себебі оларға сату салығы (тауар бағасының 4-7%-ы) кірмейді. Сонымен қатар, бірнеше тауар сатып алған кезде түпкілікті сомасы неғұрлым тең бөлінетін болады.

Жоғары номинал. Жоғары мәндегі номиналдар басқаларына қарағанда айналыста ұзағырақ болады, себебі олар айналысқа сирек қатысады және халық оларды мұқият пайдаланады. Олар көбіне төлем құралы болғаннан гөрі жинақтау құралы болып табылады. Осыған байланысты номиналдар банкнот түрінде дайындалады (номиналдық құнымен салыстырғанда дайындау құны төмен). Барлық аспектілердің ішінде жоғары

номиналды айқындау күрделірек мәселе болып табылады, себебі экономикалық тұстары іс жүзінде мұндай жағдайда басым болып саналмайды (егер инфляция деңгейі төмен деңгейде болса). Мұндай ахуал әлемнің көптеген орталық банктеріне тән.

Түрлі эмитенттерде бұл міндетті шешудің түрлі тәсілдері бар. Швейцарияның Ұлттық банкі қолданыстағы жоғары номинал айналымдағы ақша массасының жартысынан асып кеткен кезде жаңа номинал шығаруға негіз болатын бағыт ұстанады. Бұл ретте қазіргі уақытта номиналы 1000 франк болатын (Швейцариядағы жоғары номинал) банкнот айналымдағы ақша массасының 50%-нан асып кеткенімен жаңа банкнот шығаруды жоспарлап отырған жоқ. Ресей Федерациясында жоғары номинал (5000 рубль) айналыстағы ақшаның жалпы сомасының 70%-н құрайды [11], алайда жақын болашақта номиналдық қатар құрылымында өзгерістер күтілмейді [12].

Сонымен бірге бірқатар елдерде қоғам жалған ақша жасаушылар мен қылмыстық құрылымдар үшін тартымды болуына байланысты өте ірі номиналдарды шығаруды қолдайды. Мұндай ахуал, мысалы, номиналы 500 еуро, 1000 швейцар франкі, 10000 Сингапур доллары (соңысы номиналы 10000 Бруней долларының банкнотымен қатар өзінің номиналдық құнына сәйкес әлемдегі ең қымбат, 2015 жылғы қыркүйектегі жағдай бойынша 7000 АҚШ долларына тең болатын айналыстағы банкнот болып табылады) банкноттарымен қалыптасып отыр. Полицияның және юстиция министрлігінің сұратуы бойынша Канадада 2000 жылы номиналы 1000 доллар болатын банкнот айналыстан шығарылды [13]. Бірқатар елдерде (АҚШ, Ұлыбритания және басқалары) халықтың төлем жасаудың қолма-қол ақшасыз тәсілдеріне көшуін ынталандыру мақсатында жаңа жоғары номиналды енгізу жасанды түрде кідірітіліп отыр.

Монеталардан банкноттарға өтудің ауыспалы аймағы. D-Metric моделіне сәйкес ауыспалы аймағы (D/20 және D/50 мәндерінің арасы) банкнот номиналы монетаға ауыстырылатын сәтті көрсетеді. Банкнот номиналынан монетаға өту номиналдың сатып алу мүмкіндігінің жоғалуымен және, соның салдарынан, оның айналыста болу және тозу жылдамдығының жылдамдауымен байланысты. 1 және 2 Жаңа Зеландия доллары, 1 және 2 Австралия доллары, сондай-ақ 100 Қазақстан теңгесі осындай өтудің мысалы болып табылады. Көптеген жағдайларда мұндай өзгерістер эмитенттің жаңа ақша белгілерін шығаруға шығыстарын қысқарту мақсатында қажет.

Номиналдар арасындағы интервалдар. Қазіргі кезде ғылыми еңбектердің авторлары арасында, тіпті қатаң теориялық модельдер шеңберінде де номиналдық қатардың қайсысы «оңтайлы» болып табылатындығы туралы ортақ пікір жоқтың қасы. Көбінесе, осы «оңтайлылық» түсінігі аталған тақырыптағы негізгі еңбектердің әрқайсысында әртүрлі болжамдарда құрылатынына байланысты орын алады. Жалпы алғанда, қолма-қол ақшаны пайдалана отырып операцияларды жүргізу кезінде ақша белгілерінің орташа санын барынша азайтуға мүмкіндік беретін осындай номиналдық қатар оңтайлы болып саналады.

Америкалық зерттеуші Адриан Чегл (Adrian Tschoegl) номиналдардың шамасын айқындау үшін қолдануға болатын қарапайым қағиданы атап өтеді: әрбір келесі номинал оған дейін алынған барлық номиналдардың сомасынан көп болуы тиіс [14]. Қазақстан теңгесінің номиналдық қатары аталған қағидаға сәйкес келеді: мысалы, номиналы 10000 теңге болатын банкноттың алдындағы барлық номиналдардың сомасы 8888 теңгеге тең.

1–2–5 және 1–2½–5 жүйелері әлемдегі басым жүйелердің бірі болып табылады. Бірінші жүйенің мысалы ретінде Қазақстан теңгесін алуға болады: айналыста 1-2-5, 10-20-50, 100-200-500 теңге және тағы басқа номиналдар қолданылады. Нидерланд гульденін (Нидерландта 2002 жылы еуро енгізілгенге дейін қолданылды) екінші жүйенің мысалы ретінде келтіруге болады: 10-25-50 гульден банкноттары, сондай-ақ 1, 2½ және 5 гульден номиналдарындағы монеталар қолданыста болды. Номиналдық қатарды сипаттауға ыңғайлы болу үшін әрбір номинал алдыңғыға қарағанда қанша есе көп екендігін білу үшін жинақтаған кезде номиналдық қатардағы көбейткіштердің орташа мәні ұғымы пайдаланылады, содан кейін бұл сома жұп санына бөлінеді (номиналдық қатар минус бір, өйткені төменгі номиналдың алдында ешқандай сан жоқ). Қазақстан Республикасы үшін

номиналдық қатардағы көбейткіштердің орташа мәні $2,17: (2+2,5+2+2+2,5+2+2+2,5+2+2+2,5+2)/12$ тең.

Жарияланған еңбектердің көпшілігінде кір тастарының жиынтығы туралы Башенің есебімен оңтайлы номиналдық қатарды айқындау проблемаларының ұқсастығы аталып көрсетіледі. Осы математикалық есептің мәні қолыңа Фемида таразысын алып, 1-ден 40 кг дейінгі кез келген жүкті таразылауға қажетті кір тасының (әрқайсысының салмағы бүтін килограмм санына тең) ең аз санын табу болып табылады. Бұл тапсырманың қосымша талаптарына байланысты екі шешімі бар. Егер кір тастарын таразының бір басына салсақ (басқа жағында әрқашан жүк орналасады), онда тапсырманың шешуі 6 кір тасы болады: 1, 2, 4, 8, 16 және 32 кг. Егер кір тастарын таразының екі басына да орналастыратын болсақ, онда барлығы 4 кір тасын ғана орналастыруға болады: 1, 3, 9 және 27 кг. Жауаптардан көріп отырғандай, бірінші жағдайда шешуі 2 ($2^0, 2^1, 2^2, 2^3 \dots$) негіздемесі бар жүйе болып табылады, екінші жағдайда негіздемесі 3 ($3^0, 3^1, 3^2, 3^3$) санына тең. Қолма-қол ақша айналысымен ұқсастығы бірінші нұсқада төлемі тек қалдық ақшасыз әзірленетіндігі, ал екінші жағдайда қалдық ақша қалатындығы болып табылады. Осы ұқсастықта кір тастары номиналдық қатардың рөлін атқарады: 6 ақша белгісі бірінші нұсқа үшін және 4 ақша белгісі екінші нұсқа үшін қажет болып табылады. Осылайша, есеп ішінде аздаған вариацияға ғана (қалдық ақша алу немесе алмау мүмкіндігі) жол беріп, біз әртүрлі негіздемелері бар жүйелерді (тиісінше 3 және 2) пайдалана отырып, мүлдем екі түрлі жауап алдық.

Номиналдарды бөлу тақырыбындағы құжаттандырылған еңбектердің бірі француз авторы Жан-Клод Хэнчтің (Jean-Claude Hentsch) мақаласы болып табылады, сол мақаласында ол мысалдардың шектеулі санын пайдалана отырып, номиналдарды бөлудің «тығыздығы» жоғары болған сайын транзакция үшін ақша белгілерінің аздаған саны талап етіледі деген шешімге келеді [15]. Басқа сөзбен айтсақ, ақша белгілері номиналдық қатарда бір-біріне жақын болған сайын, операцияны жасау үшін олардың орташа алғанда аздаған саны ғана қажет болады. Италиялық зерттеушілер Эдуардо Каяниелло, Гаetano Скарпетта және Джиованна Симончелли (Eduardo Caianiello, Gaetano Scarpetta, Giovanna Simoncelli) осы бағытты дамытты (нақты ақысы бар модельдер үшін) және «модульдік» жүйелер едәуір тиімділікке ие деген шешімге келді [16]. Авторлар терминологиясында жүйенің негізі «модуль» деп аталады; әрбір келесі номинал алдыңғысынан X есе көп, бұл ретте X константа болып табылады. Сонымен қоса, олар айырбасқа қатысатын ақша белгілерінің орташа саны номиналдар арасындағы интервалдардың мөлшеріне тікелей теңбе-тең деген Хэнч тұжырымын растады [6]. Жоғарыда айтылғандарды жинақтасақ, $X=2$ негізі («модуль») бар жүйе қалдық ақшасы жоқ операцияларды жасаған кезде ең жақсы жүйе болып табылады ($X=1$ кездейсоқ себептер бойынша сәйкес келмейтін жағдай, өйткені бұл жағдайда номиналдық қатар тек бір номиналдан ғана тұратын еді).

Сонымен қатар, бірқатар зерттеушілер 3 негіздемесі бар номиналдық жүйе қолма-қол ақша айналысы үшін барынша қолайлы болып табылатындығы туралы тұжырымдаманы қолдайды. 3 негіздемесі бар жүйені тек АҚШ-тың авторлары ғана қолдағанына қарамастан, 2 негіздемесі бар жүйені негізінен еуропалық зерттеушілер қолданатынын атап өткен жөн. Америкалық зерттеуші Л. Телсер (L. Telser) ақша айналысының тиімділігі мен Баше есебінің арасында тікелей ұқсастықты көрсетеді [17]. Таразының екі басындағы кір тастарын таразылаған кезде әртүрлі кір тастарының алынған саны аздау болса, транзакциядағы қалдықты алған кезде 1–3–9... номиналдық қатары да жақсырақ болады. АҚШ долларының (бұл ретте осы күндері де қолданылып жүрген 50 цент пен 2 доллар номиналдары жақша сыртына шығарылған болатын) және фунт стерлингтің (1971 жылы ондық нысанға келтірілгенге дейін) номиналдық қатарлары дәлел ретінде келтіріледі. Бірінші жағдайда көбейткіштің орташа мәні 3-ке, екінші жағдайда 2,72-ге тең, осының негізінде автор өзінің гипотезасын, жалпы алғанда, дәлелденген деп санайды.

Америкалық зерттеуші Марк Уин (Mark Wynne) өз жұмысында 156 елдің ақша жүйелеріне жүргізілген талдауға сілтеме жасай отырып, Телсердің тұжырымын қолдайды, олардың арасында ортаңғы көбейткіштердің орташа арифметикалық көрсеткіші 3-ке тең

[18]. Сонымен қатар, аталған еңбекте көрсеткіштердің жеке-жеке бөлініп орналастырылғаны көрінеді: көбейткіштер тиянақты орташа мәннің жанына біркелкі орналаспайды; шамамен 2,2 және 2,7 болып көрінетін ең жоғарғы шектері, сондай-ақ жалпы қалыптасқан көрініске әсер ететін соңғы мәндердің жеткілікті саны бар. Автор іс жүзінде 156 елдің ішінен (1997 жылы) тек 5 ел ғана: Албания, Багам Аралдары, Куба, Ресей және Румыния тең номиналдарға ие болғанын немесе 3-ке бөлінгенін көрсетеді.

Бельгиялық зерттеуші Лео Ван Хоув (Leo Van Hove) есептің бір ерекшелігі үшін Баше есебін ұқсатпай шешудің оңтайлы номиналдық қатарын табу дәлелін келтіреді. Талапқа сәйкес тек бір кір тасын ғана қолдануға рұқсат етіледі: егер таразының бір басына салмағы 4 кг кір тасы қойылған болса, онда осындай кір тасын қайтадан қолдануға болмайды. Ал іс жүзінде бір номиналды бірнеше рет пайдалануға болады. Сондай-ақ, Хоув пен бельгиялық зерттеуші Бруно Хейнделс (Bruno Heyndels) Крамер әдісін пайдалана отырып, есеп айырысуға қалдық ақшаның алынуына немесе алынбауына байланысты 2 негіздемесі бар жүйе барынша тиімді екендігін математикалық жолмен есептеп шығарды [21].

Іс жүзінде екі теориялық жүйелердің бірде-біреуі толық шамада іске асырыла алмайды, өйткені есеп айырысуда екі факторды алған жөн. Біріншіден, адамдар екілік немесе үштік жүйеде емес, ондық жүйеде есептеуге үйреніп қалды, сондықтан кез келген номиналдық қатар, ең алдымен, ойша есептеудің жеңілдігін қамтамасыз етуі тиіс. Екіншіден, негіздеменің аз мәні транзакция жүргізу кезінде ақша белгілерінің орташа санын барынша азайтуға алып келгенмен, номиналдық қатар мөлшерінің ұлғаюына да ықпал етеді. Алайда, номиналдардың саны көп болған сайын оларды айналыста ұстап тұру да қымбатқа түседі. Номиналдардың (әсіресе монеталардың) ең көп санының болуы халыққа төлемдерді жүзеге асырған кезде оларды тез әрі тиімді ажыратуға кедергі келтіруі мүмкін.

Қорыта келгенде, сол экономикалық жүйедегі номиналдардың саны үй қожалықтарын тұтыну деңгейі, пайыздық мөлшерлемелердің көлемі, баға индекстерінің серпіні, банкоматтардың саны, электрондық төлемдер жүйесінің кең таралуы және басқалар сияқты көптеген факторларға тәуелді болып келеді.

Шартты стандарт мынадай: 5-тен бастап 7-ге дейінгі монеталар мен 4-тен бастап 7-ге дейінгі банкноттарды бөліп көрсете отырып шамамен 9-14 номиналдарының болуын айтады. Соңғы онжылдық ішінде бірқатар елдер (Австралия, Жаңа Зеландия, Швеция, Норвегия, Канада) монетасыздандыруға немесе номиналы төмен ақша бірліктерін пайдаланудан бас тартуға байланысты өз номиналдарының санын азайтты. Жапония мен Ұлыбритания сияқты басқа елдер айналыста банкноттардың (екі елде де 4 банкнот бойынша) шектеулі санын сақтап қалуды ұйғарып отыр. Еуроодақ өзгешелік танытқанын атап өткен жөн: айналыста 15 номинал (8 монета мен 7 банкнот) қолданылады. Бірыңғай еуропалық валюта қалыптастыру кезінде басқаларынан бөлек, түрлі ақша жүйелерін келісу қолданылды, оның нәтижесі ЕО мүше мемлекеттер пайдаланған номиналдардың ұлғайған саны болып табылады.

Қолма-қол ақша толық шамада оны пайдаланатын елдердің салт-дәстүрлері мен мәдени ерекшеліктерін көрсетеді. Бұл жаңа номиналдарды (АҚШ доллары) қабылдаудағы кертартпалық және валюталық (еуро) бірлестіктің түрлі қатысушыларының экономикалық даму деңгейіне сәйкес келу үшін номиналдық қатардың қалыпты ауқымын кеңейту және де елде қалыптасқан есеп жүйесін көрсету болып табылады (1971 жылға дейінгі фунт стерлинг, онда бір фунтта 20 шиллинг, ал бір шиллингте 12 пенс болды).

Сонымен қатар, шаралардың метрикалық жүйелерін тарату сияқты галамдық ауқымдағы номиналдарды бөлу де бірегейлендіру процесін бастан өткерді. Бастапқыда бағалы металдарды (алтын, күміс және басқа монеталар) өлшеу шаралары ретінде пайда болып, тиісінше кейінірек ұсақтау үшін ыңғайлы салмағы болса да (20, 12, 4, 3, 2 және соған ұқсас бөлінуі ықтимал жүйелерді бөлу осыған байланысты орын алды), қолма-қол ақша біртіндеп бірыңғай стандартқа келді. Ақпараттық технологиялардың (электрондық әмияндар, микротөлемдер нарығы және тағысын тағылар) ағымдағы

Әдебиеттер тізімі

1. http://www.federalreserve.gov/paymentsystems/coin_data.htm;
2. <https://www.ecb.europa.eu/stats/euro/circulation/html/index.en.html>;
3. http://calendar.hexun.com/englobal462_1.shtml;
4. <http://desjardins.com/ressources/pdf/nf140204-e.pdf?resVer=1391534001000>
5. Sumner, S. (1993). Privatizing the Mint. *Journal of Money, Credit and Banking*, 25(1), p.13.;
6. Pattanarangsun, P. (2011). *The Optimal Currency Denomination Structure: A Case of Thailand*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy (Economics). National Institute of Development Administration;
7. <http://www.dnb.nl/en/payments/euro-banknotes-and-coins/rounding-to-multiples-of-5-cents/>;
8. <https://euobserver.com/economic/120124>;
9. <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c101:H.R.3761.IH>;
10. <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c107:H.R.2528>;
11. http://www.cbr.ru/statistics/sndmvo/str_nal_dm_150401.pdf;
12. <http://www.cbr.ru/IRception/?PrId=dndo>;
13. http://www.bankofcanada.ca/2000/05/bank-canada-stop-issuing-1000-note/?page_moved=1;
14. Tschoegl, A. (2001). The denominations of US coins: a case of institutional evolution. *Journal of Evolutionary Economics*, 11(3), pp.359-384;
15. Hentsch, J. (1973). La Circulation des Coupures qui Constituent une Monnaie. *Journal de la Société de Statistique de Paris*, 144(4), pp.279-293;
16. Caianiello, E., Scarpetta, G. and Simoncelli, G. (1982). A Systemic Study of Monetary Systems. *International Journal of General Systems*, 8(2), pp.81-92;
17. Telser, L. (1995). Optimal denominations for coins and currency. *Economics Letters*, 49(4), pp.425-427;
18. Wynne, M. (1997). More on optimal denominations for coins and currency. *Economics Letters*, 55(2), pp.221-225;
19. Tschoegl, A. (1997). The Optimal Denomination of Currency. *Journal of Money, Credit and Banking*, 29(4), p.546;
20. Hove, L. (2001). Optimal Denominations for Coins and Bank Notes: In Defense of the Principle of Least Effort. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(4), p.1015;
21. Hove, L. and Heyndels, B. (1996). On the optimal spacing of currency denominations. *European Journal of Operational Research*, 90(3), pp.547-552.

Батыс Қазақстан облысының кредит және депозит нарықтарының ағымдағы жағдайы

Габдушев А.Н. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Батыс Қазақстан филиалы экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман – экономисі.

Мақалада Батыс Қазақстан облысының кредит және депозит нарықтарының ағымдағы жағдайына қысқаша шолу жасалды. Ұлттық Банктің статистикалық мәліметтері негізінде аймақ бойынша кредиттер мен депозиттерге талдау жүргізілді, соның ішінде берілген кредиттердің, кредиттер бойынша жалпы және мерзімі өткен берешектердің, содай-ақ заңды және жеке тұлғалардың салымдарының өзгеру динамикасы көрсетілді.

Жалпы елдің, соның ішінде әрбір облыстың экономикасы банк секторы мен экономиканың нақты секторының тиімді өзара іс-қимылына байланысты. Кредиттеу нарығы сондай өзара іс-қимыл тәсілдерінің бірі болып табылады.

1) Батыс Қазақстан облысының кредит нарығына шолу

Облыстың кредит нарығының соңғы 3 жылдағы және 2015 жылдың 8 айындағы жағдайына талдау жүргізгенде банк филиалдары тарапынан кредит берудің өсу үрдісін көруге болады. 2015 жылғы 1 қаңтарда кредиттердің көлемі 2013 жылдың басымен салыстырғанда 34,1%-ға көбейіп, 187,8 млрд. теңге құрады. 2015 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша кредиттердің жалпы көлемі 190,8 млрд. теңгеге дейін көбейді, бұл 2015 жылдың басымен салыстырғанда 2,9 млрд.теңгеге немесе 1,6%-ға көп (1 Кесте).

1 Кесте

Кредиттер бойынша жалпы берешектің динамикасы, млн. теңге

	01.01.2013 жылға	01.01.2014 жылға	01.01.2015 жылға	01.09.2015 жылға
Жалпы берешектің көлемі, барлығы	140101,0	168044,3	187835,7	190819,2
<i>соның ішінде:</i>				
- қысқа мерзімді	24714,9	28523,2	30626,5	27482,9
- ұзақ мерзімді	115386,1	139521,1	157209,2	163336,3
- заңды тұлғалардың	65329,8	73952,5	79969,2	81716,0
- жеке тұлғалардың	74771,2	94091,8	107866,5	109103,2
- ұлттық валютада	128971,6	157629,8	173136,7	168797,2
- шетел валютасында	11129,4	10414,5	14699,0	22022,0

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Батыс Қазақстан филиалының статистикалық бюллетендері

Ұзақ мерзімді кредиттер өсу үрдісін сақтап келеді және 2015 жылдың 1 қыркүйегіне 163,3 млрд. теңге немесе кредиттердің жалпы көлемінің 85,6%-ын құрады (2015 жылдың 1 қаңтарында 157,2 млрд. теңге немесе 83,7% құраған болатын). Сонымен қатар, қысқа мерзімді кредиттердің көлемі 2015 жылдың 8 айында 10,3%-ға, 27,5 млрд. теңгеге дейін азайды.

Ұлттық Банк 2015 жылдың шілдесінде жүргізген «Кредиттік нарық параметрлерінің жағдайы және болжамы» атаулы банктерді зерттеудің негізінде банктердің, несиелер портфелін жақсарту мақсатында қарыздарды қайта құрылымдауды

және кепілге қойылған мүлікті өз меншігіне алуды әлі де жалғастырып келетіндері анықталды. Банктер қиындық тудыртқан кредиттерді қайта құрылымдау бағдарламалары шеңберінде қатал шектеулерді ұстанып келеді, мысалы, кредитті төлеу мерзімі бойынша жеңілдіктерді негізінен қаржылық жағдайын дұрыстап алады деп үміттенуге болатын қарыз алушыларға береді. Мәселен, заңды тұлғалардың ақша ағыны, өнімнің қайта айналымдылығы секілді көрсеткіштеріне баға берілсе, жеке тұлғалардың табыс көздері, жұмыспен қамтылуының және жұмыс берушісінің қаржылық жағдайының тұрақты болуы бағаланады [2].

Ел экономикасы жағдайының тұрақсыз болғанына қарамастан облыстың кредит нарығына жүргізілген талдау заңды және жеке тұлғалардың кредиттер көлемінің аз да болса да өсуін көрсетеді. Сонымен 2015 жылдың 1 қыркүйегіндегі жағдай бойынша заңды тұлғалар кредиттерінің көлемі 2015 жылдың басымен салыстырғанда 2,2%-ға көбейіп 81,7 млрд. теңге құрады (кредиттердің жалпы көлеміндегі үлесі 42,8%-ды құрады), жеке тұлғалардың кредиттері 1,1%-ға артты (109,1 млрд. теңге).

Ұлттық Банк Басқармасының 2015 жылғы сәуірдегі қаулысымен мақұлданған «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі ақша-кредит саясаты» атты құжатта «ақша және валюта нарықтарында қалыптасқан ахуал экономика субъектілеріне кредиттік қаражатты беру жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін төмендетеді. Банктер негізінен осы бағдарламаларды жүзеге асырушылар болып табылады. Алайда қазіргі кезде олар резервтерін шетел валютасында сақтауды жөн көреді және теңгемен кредиттеуден бас тартады. Тұтастай алғанда, бұл инфляциялық таргеттеу режиміне сәйкес келетін ақша-несие саясатын іске асыру тиімділігін арттыру мақсатында мемлекеттік экономикалық саясатты қайта қарау қажеттілігіне себепші болады» [1] деп көрсетілген болатын. Бұл кейбір көлемде облыс бойынша кредит беру деректерімен дәлелденеді. 2015 жылдың қаңтары мен тамызы аралығында теңгемен берілген кредиттердің көлемі 92 млрд. теңге құрады, бұл 2014 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 22,8%-ға аз, ал 2015 жылдың сол кезеңінде шетел валютасында берілген кредиттер бойынша 2,4 есе өсуді байқауға болады [5], [6].

Кредиттік нарықтың негізгі тәуекелдерінің бірі болып мерзімі өткен берешектер көлемінің өсуі табылады. 2015 жылдың 1 қыркүйегіндегі жағдай бойынша мерзімі өткен берешектердің көлемі 11,1 млрд. теңгені құрады, жылдың басымен салыстырғанда мерзімі өткен берешектердің сомасы аз ғана көбейді, сонымен қатар олардың кредиттердің жалпы көлеміндегі үлесі 5,9%-дан 5,8%-ға дейін азайды. Мерзімі өткен берешектердің негізгі бөлігі (88,7%-ы) сомасы 9,8 млрд. теңге құраған ұзақ мерзімді кредиттерден құралды. Ұлттық валютадағы мерзімі өткен берешектердің көлемі 2015 жылғы 1 қыркүйекте 2015 жылдың басымен салыстырғанда 4,5%-ға көбейіп, 8,9 млрд. теңге құрады. Осы кезең ішінде жеке тұлғалардың мерзімі өткен берешектері 13,0%-ға көбейіп, 6,5 млрд. теңге құрады (2 Кесте).

2 Кесте

Кредиттер бойынша мерзімі өткен берешектердің динамикасы, млн. теңге

	01.01.2013 жылға	01.01.2014 жылға	01.01.2015 жылға	01.09.2015 жылға
Мерзімі өткен берешектердің көлемі, барлығы	8229,7	11012,0	11027,6	11085,1
<i>соның ішінде:</i>				
- қысқа мерзімді	1828,3	2085,9	1200,4	1251,1
- ұзақ мерзімді	6401,4	8926,1	9827,2	9834,0
- заңды тұлғалардың	3784,3	5459,4	5299,9	4585,8
- жеке тұлғалардың	4445,4	5552,6	5727,7	6499,3

- ұлттық валютада	6701,8	8758,9	8531,0	8911,7
- шетел валютасында	1527,9	2253,1	2496,6	2173,4

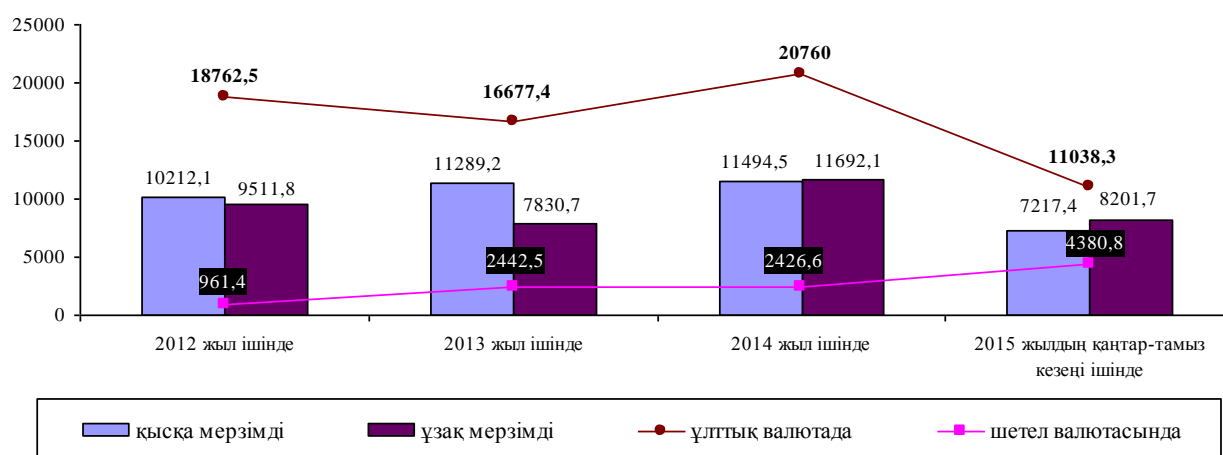
Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Батыс Қазақстан филиалының статистикалық бюллетендері

Облыс экономикасының дамуына шағын кәсіпкерлік субъектілері белгілі үлесін қосады.

Шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін банктер 2015 жылдың қаңтар-тамызында сомасы 15,4 млрд. теңге көлемінде кредиттер берді, бұл 2014 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 45,3 кәсіпкерлік субъектілері көп (2014 жылдың қаңтар-тамызында 10,6 млрд. теңге құраған). Кредиттердің бастам бөлігі өткен жылдардағыдай ұлттық валютада берілген – жалпы көлемнің 71,6%-ы (11 млрд. теңге). 2014 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда ұлттық валютада берілген кредиттердің көлемі 21,2%-ға азайды (2014 жылдың қаңтар-тамызында 14 млрд. теңге құраған). Шетел валютасында берілген кредиттердің көлемі өткен жылдың 8 айымен салыстырғанда 8,5 есе өсті. 2014 жылдың қаңтар-тамызымен салыстырғанда ағымдағы жылдың сегіз айында ұзақ мерзімді кредиттердің көлемі 43,1%-ға 8,2 млрд. теңгеге дейін көбейді (1 Сурет) [5].

1 Сурет

Шағын кәсіпкерлік субъектілеріне берілген кредиттер динамикасы, млн. теңге

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Батыс Қазақстан филиалының статистикалық бюллетендері

2015 жылдың 1 қыркүйегіндегі жағдай бойынша кәсіпкерлік субъектілері кредиттері бойынша берешектің сомасы жылдың басынан бері 11%-ға өсті және 39,4 млрд. теңге құрады (жылдың басында 35,5 млрд. теңге құраған болатын). Кредиттер бойынша берешектің негізгі бөлігін ұзақ мерзімді кредиттер құрайды (35,9 млрд. теңге), сонымен қатар олардың жалпы көлемдегі үлесі 2015 жылдың басымен салыстырғанда 86,3%-дан 91,0%-ға өсті [5], [6].

2015 жылдың 1 қыркүйегінде шағын кәсіпкерлік субъектілері кредиттері бойынша мерзімі өткен берешектердің көлемі 3,3 млрд. теңге құрады, бұл 2015 жылдың басымен салыстырғанда 69,8 млн. теңгеге көп (2015 жылдың 1 қаңтарында - 3,2 млрд. теңге). Мерзімі өткен берешектердің құрылымында ұлттық валютадағы кредиттер бойынша берешектер басым, олардың мерзімі өткен берешектердің жалпы көлеміндегі үлесі 2015 жылдың басымен салыстырғанда 92,7%-дан 93,5%-ға өсті. Жылдың басымен салыстырғанда ұзақ мерзімді кредиттер бойынша мерзімі өткен берешектер көлемінің аз ғана өсуі байқалады [5], [6].

2) Батыс Қазақстан облысының депозит нарығына шолу

Соңғы уақытта сырттан қарыз алу мүмкіндігі біраз шектелгендіктен, банктерді қорландыру көзі ретінде депозиттердің тартымдылығы артты. Банктер өзінің ресурстік базасын көбейту үшін, клиенттерді тарту мақсатында жаңа депозиттік бағдарламалар енгізіп және әртүрлі қосымша қызметтер ұсына отырып өзара қатаң бәсекелестік жағдайында белсенді жұмыс жүргізуде.

3 кесте

Депозиттердің динамикасы, млн. теңге

	01.01.2013 жылға	01.01.2014 жылға	01.01.2015 жылға	01.09.2015 жылға
Депозиттердің көлемі, барлығы	67327,6	80837,5	87687,0	114841,3
<i>оның ішінде:</i>				
- заңды тұлғалардың	7014,4	7907,6	8266,9	21710,9
- жеке тұлғалардың	60313,2	72929,9	79420,1	93130,4
- ұлттық валютада	47237,6	51018,5	38231,8	41187,2
- шетел валютасында	20090,0	29819,0	49455,2	73654,1

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Батыс Қазақстан филиалының статистикалық бюллетендері

Жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың депозиттерінің көлемінің тұрақты өсу үрдісі жылдан жылға сақталуда. 2015 жылдың 1 қыркүйегіндегі депозиттердің көлемі 2013 жылдың 1 қаңтарындағы деректермен салыстырғанда 70,6%-ға өсті, ал 2015 жылдың басымен салыстырғанда 31%-ға (3 кесте).

2015 жылдың сегіз айында ұлттық валютада тартылған депозиттердің сомасы 53,2 млрд. теңгені құрады. Бұл 2014 жылдың ұқсас кезеңіндегі көрсеткіштен 46,4%-ға аз (99,2 млрд. теңге). 2015 жылдың қаңтар-тамыз айларында шетел валютасында тартылған депозиттердің сомасы, 2014 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда (33,4 млрд. теңге) 59,4%-ға өсе отырып, 53,2 млрд. теңгені құрады. Жалпылай алғанда 2015 жылдың қаңтар-тамыз айларында тартылған депозиттердің сомасы 2014 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 19,7%-ға азайып 106,4 млрд. теңгені құрады [5], [6].

Халықтың қоры ішкі инвестицияның негізгі көзі болып табылады. Халықтың салымдары бүкіл облыс депозит базасының жалпы көлемінің 81,1%-ын құрайды. Олардың көлемі жылдың басына қарағанда 17,3%-ға өсті.

Заңды тұлғалардың салымдарының жыл сайынғы өсу қарқыны күрт өзгермеген алдыңғы жылдарға қарағанда, ағымдағы жылдың сегіз айында олардың көлемінің айтарлықтай көбейгені байқалады (в 2,6 есе).

Егер 2012 және 2013 жылдары депозиттердің құрылымында ұттық валютадағы салымдар басым болса, 2014 жылдан бастап шетел валютасындағы салымдардың үлесі басым. Егер 2013 жылдың 1-ші қаңтарына шетел валютасындағы салымдардың үлес салмағы 29,8%-ды құраса, 2015 жылдың 1-ші қыркүйегіндегі жағдай бойынша ол 64,1%-ға дейін көтерілді.

4 кесте

Салымдардың құрылымы, млн. теңге

	01.01.2013 жылға	01.01.2014 жылға	01.01.2015 жылға	01.09.2015 жылға
Ұлттық валютада, барлығы	47237,6	51018,5	38231,8	41187,2

- талап ету салымдары	458,9	348,7	284,5	140,2
- шартты салымдар	131,5	167,1	273,0	280,7
- мерзімдік салымдар	46647,2	50502,7	37674,3	40766,2
Шетел валютасын, барлығы	20090,0	29819,0	49455,2	73654,1
- талап ету салымдары	117,4	14,4	37,0	220,1
- шартты салымдар	19,2	23,4	215,2	290,5
- мерзімдік салымдар	19953,4	29781,2	49203,0	73143,5

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Батыс Қазақстан филиалының статистикалық бюллетендері

Халықтың салымдарының басым бөлігі табыстылығы жағынан тиімді мерзімдік салымдарда орналастырылған 99,2% немесе 113,9 млрд. теңге (4 кесте).

Мерзімдік салымдардың жалпы көлемінде шетел валютасындағы салымдар басымды (64,2%). Олардың өсу қарқынының жылдамдағаны байқалады. Егер 2012 жылмен салыстырғанда 2013 жылы 49,3%-ға, 2013 жылмен салыстырғанда 2014 жылы 65,2%-ға өссе, ағымдағы жылдың 8 айында шетел валютасындағы мерзімдік салымдар 48,7%-ға өсті.

Батыс Қазақстан облысының кредит және депозит нарықтарының ағымдағы жағдайына жүргізілген талдаудың қорытындылары бойынша келесі тұжырымдар жасауға болады. Жалпы алғанда 2015 жылдың сегіз айында аймақтың кредит және депозит нарықтарының тұрақты дамуының үрдісі сақталуда. Бұл корпоративтік сектор мен халықты кредит ресурстарымен қамтамасыз етуге байланысты. Депозит базасының өсуі халықтың банк секторына сенімділігінің сақталуын куәлайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі ақша-кредит саясаты» 2015 жылғы 24 сәуірдегі № 67 қаулысы;

2. Екінші деңгейдегі банктерді зерттеу Қазақстан Республикасы бойынша «Кредит нарығының жағдайы және параметрлерінің болжамы», 2015 жылғы шілде (дерек көзі: <http://nationalbank.kz/?docid=1548&switch=russian>);

3. «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» Республикалық мемлекеттік мекемесі Батыс Қазақстан филиалының 2012 жылдың желтоқсан айындағы №12 статистикалық бюллетені;

4. «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» Республикалық мемлекеттік мекемесі Батыс Қазақстан филиалының 2013 жылдың желтоқсан айындағы №12 статистикалық бюллетені;

5. «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» Республикалық мемлекеттік мекемесі Батыс Қазақстан филиалының 2014 жылдың желтоқсан айындағы №12 статистикалық бюллетені;

6. «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» Республикалық мемлекеттік мекемесі Батыс Қазақстан филиалының 2015 жылдың тамыз айындағы №08 статистикалық бюллетені.

Қарағанды облысы бойынша шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүзеге асыру жолындағы уәкілетті ұйымдардың қызметі

*Чеботарева Н.Н – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ
Қарағанды филиалының валюталық операцияларды бақылау бөлімінің бастығы.*

Валюталық нарықтың қатысушыларының жеке тұлғалармен жүзеге асыратын өзекті операцияларының бірі айырбастау операциялары болып табылады. Айырбастау операциялары бұл қолма-қол шетел валюталарын сатып алу, сату және айырбастау бойынша операциялар. Валюталық нарықтың қатысушыларының бірі болып республиканың заңнамасына сәйкес құрылған және Ұлттық Банктің лицензиясының негізінде айырбастау операцияларын жүзеге асыратын уәкілетті ұйымдар болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы валютаны айырбастау нарығы Қазақстан Республикасының заңымен берілген лицензияға немесе құқыққа сәйкес шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға құқығы бар уәкілетті банктер және уәкілетті ұйымдар сияқты субъектілерден ұсынылған.

«Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы № 57-III Заңына сәйкес Ұлттық Банк валюталық реттеудің және бақылаудың негізгі органы бола отырып, уәкілетті ұйымдарды лицензиялаудың тәртібі мен талаптарын, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру бойынша қызметіне талап қоюды, уәкілетті ұйымдарға арналған біліктілік талаптарын қоса отырып, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру қағидаларын белгілейді, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру бойынша қызметін жүзеге асыруға лицензиялар береді және уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункті (айырбастау пункттері) көрсетілген лицензияға қосымша (қосымшалар) береді, сондай-ақ уәкілетті ұйымдардың қызметін бақылайды. [1]

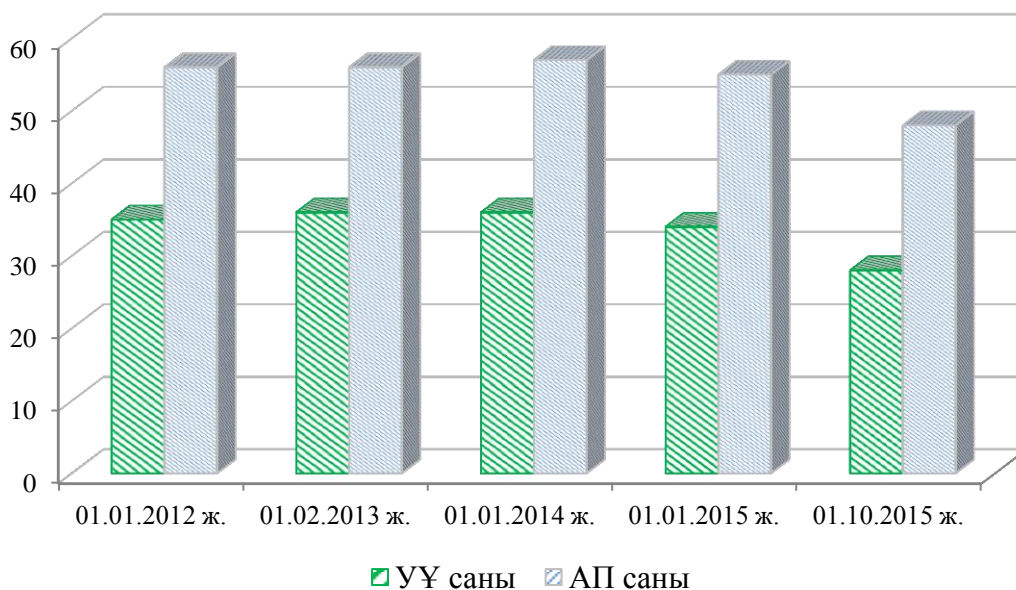
Қарағанды облысында қазіргі уақытта айырбастау пункттерінің жетерліктей тармақталған желісі жұмыс істейді. Яғни, облыста 244 айырбастау пункттері жұмыс істейді, оның ішінде 184-і екінші деңгейдегі банк филиалдары, 48-і уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттері, 12-сі «Қазпочта» АҚ айырбастау пункттері, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға берілген лицензиясы негізінде жұмыс істейтін уәкілетті ұйымдардың саны – 28.

Уәкілетті ұйымдардың және олардың айырбастау пункттерінің негізгі бөлігі Қарағанды қаласында орналасқан (уәкілетті ұйымдардың жалпы санынан 66% және айырбастау пункттерінің жалпы санынан 60% тиісінше).

Сонымен қатар, Теміртау қаласында көптеген уәкілетті ұйымдар жұмыс істейді (21% және 25%). Жезқазған қаласында төрт айырбастау пункті бар 1 уәкілетті ұйым, Балқаш қаласында бір айырбастау пункті бар 1 уәкілетті ұйым, Қарағанды облысының Топар кентінде -2 айырбастау пункті бар.

Уәкілетті ұйымдардың және олардың айырбастау пункттерінің санының төмендеу беталысы байқалуда. (1 Сурет).

Қарағанды облысындағы уәкілетті ұйымдардың және олардың айырбастау пункттерінің саны туралы мәлімет

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Уәкілетті ұйымдардың жарғылық капиталдарының мөлшері «Қызметінің айрықша түрі қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру болып табылатын заңды тұлғалардың жарғылық капиталының ең аз мөлшері туралы» Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2009 жылғы 16 шілдедегі № 63 қаулысының талаптарына сәйкес қалыптастырылады.

Яғни, облыстардың әкімшілік орталықтарында, сондай-ақ Астана және Алматы қалаларында орналасқан уәкілетті ұйымдар үшін жарғылық капиталдың мөлшері қазіргі уақытта 5 млн. теңгені құрайды, басқа қалаларда және елді мекендерде орналасқан уәкілетті ұйымдар үшін жарғылық капиталдың мөлшері 3 млн. теңгені құрайды. Жарғылық капиталдың мөлшері айырбастау пункттерінің санын есепке ала отырып қалыптастырылады.

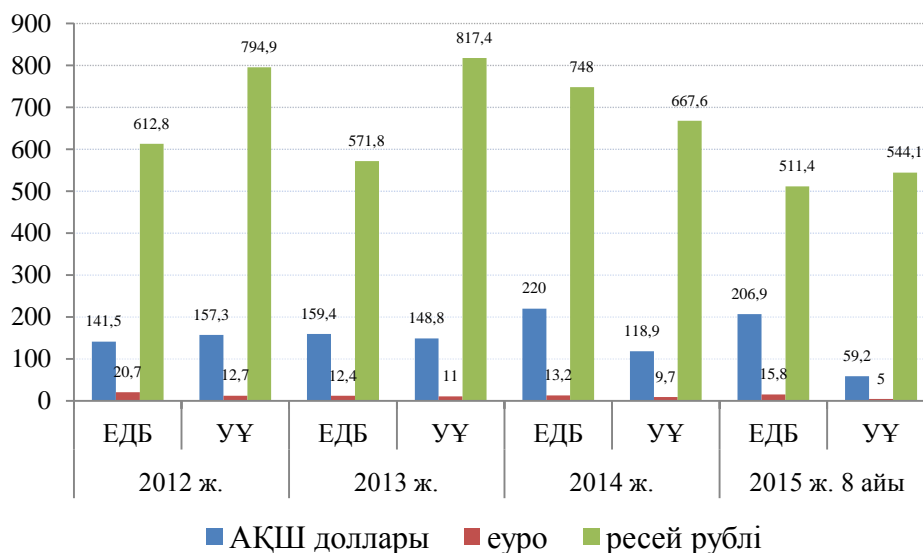
Облысағы уәкілетті ұйымдардың жарғылық капиталдарының мөлшері орташа есеппен алғанда 7,2 млн.теңгені құрайды. Облыстағы уәкілетті ұйымдардың нақты қалыптастырылған жарғылық капиталдарының мөлшері 3,0 млн.теңгеден бастап 16,0 млн. теңгеге дейін құрайды.

Облыстағы 6 уәкілетті ұйымның жарғылық капиталының мөлшері 10,0 млн.теңгеден асады.

Облыстағы уәкілетті ұйымдар негізінен шетел валютасының үш түрімен ғана операцияларды жүргізеді, атап айтқанда АҚШ доллары, еуро, ресей рублі. Соңғы уақытта жекелеген уәкілетті ұйымдар айырбастау операцияларын қытайдың юанімен жүргізуді бастаған, тек облыстағы бір уәкілетті ұйым айырбастау операцияларын шетел валютасының 12 түрімен жүзеге асырады.

Жалпы алғанда қолма-қол шетел валютасын сату және сатып алу көлемі бойынша Қарағанды облысы республика бойынша 3-4 орынға ие (2 және 3 Сурет).

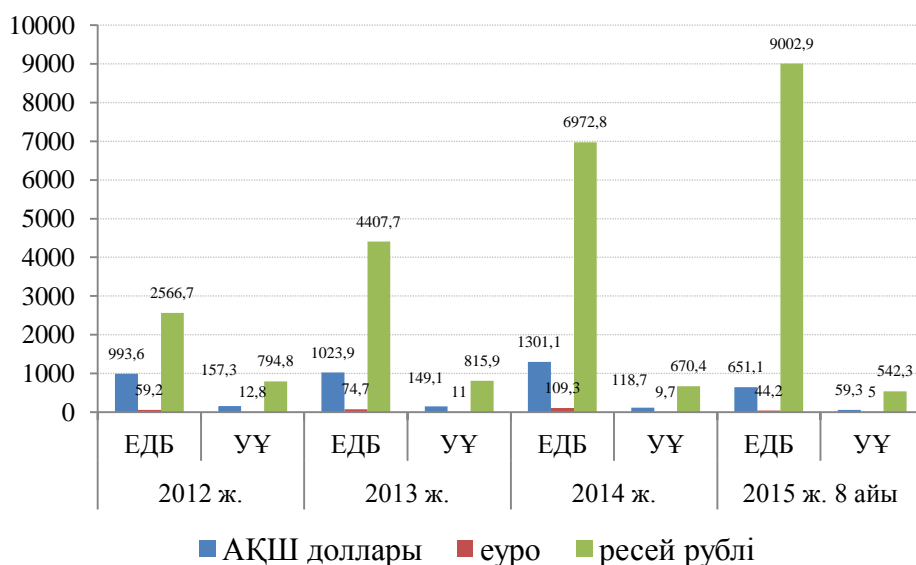
Қолма-қол шетел валютасын сатып алу көлемі (млн.бірлік)

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі (Жеке тұлғалардың айырбастау пункттері арқылы жүргізетін айырбастау операцияларының көлемі бойынша банк филиалдарының және уәкілетті ұйымдардың есебі).

3 Сурет

Қолма-қол шетел валютасын сату көлемі (млн.бірлік)

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі (Жеке тұлғалардың айырбастау пункттері арқылы жүргізетін айырбастау операцияларының көлемі бойынша банк филиалдарының және уәкілетті ұйымдардың есебі).

2012 жылдан бастап 2015 жылдың тамыз аралығындағы кезеңде (жылдар бойынша бөлгенде) сатып алынған және сатылған қолма-қол шетел валютасының айналымын талдай отырып, төмендегі қорытындыны шығаруға болады.

Егер қолма-қол шетел валютасын сату бойынша көлемді алып қарасақ, жалпы алғанда уәкілетті банктердің және уәкілетті ұйымдардың сатып алу көлемі тең немесе кейбір көрсеткіштер бойынша уәкілетті ұйымдардың көлемі уәкілетті банктердің көлеміне қарағанда жоғары екендігі көрінеді.

Ал валюталарды сату туралы деректерді қараған кезде басқа көрініс байқалады. Яғни, мысалы 2015 жылғы сегіз айда екінші деңгейдегі банктердің филиалдары бойынша

АҚШ долларын сату көлемі 651,0 млн. АҚШ долларын құраса (жалпы көлемнен 91,6%), уәкілетті ұйымдар бойынша - 59,3 млн. АҚШ долларын құрайды(8,4%) [2].

Еуроны сату бойынша банк филиалдары бойынша 44,2 млн. еуроны құраса (89%), уәкілетті ұйымдар бойынша сату- 5,0 млн. еуроны құрайды (11%) [2].

Ресей рублін сату бойынша банк филиалдары бойынша 9002,9 млн. ресей рублін құраса (94%), уәкілетті ұйымдар бойынша -542,3 млн. ресей рублін құрайды (6%) [2].

Әрине, уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерінің кешкі уақытта, демалыс және мереке күндері жұмыс істеулері халық үшін қолайлы, алайда сатудың негізгі көлемі уәкілетті банктердің айырбастау пункттері арқылы өтеді.

Берілген өкілеттіктерге сәйкес қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға берілген лицензияларды заңды тұлғаларға Ұлттық Банктің аумақтық филиалдары береді.

Осы мезетте қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға лицензияларды екі тәсілмен алуға болады, атап айтқанда: қағаз тасымалдаушысы арқылы тікелей Ұлттық Банктің тиісті аумақтық филиалына немесе «электрондық үкімет» веб-порталына жүгіну арқылы, атап айтқанда: «Е-Лицензиялау» мемлекеттік деректер қоры ақпараттық жүйесі арқылы (<https://elicense.kz>) [3]. Көрсетілген портал арқылы өтініш беру кезінде электрондық цифрлік қолдың болуы талап етіледі.

«Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Қазақстан Республикасының № 202-V ҚРЗ Заңына сәйкес рұқсат беру рәсімдерін жүзеге асыру 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап рұқсаттар мен хабарламалардың мемлекеттік ақпараттық жүйесі пайдаланыла отырып, электрондық нысанда ғана жүргізілетіндігін атап өту қажет [4].

Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға лицензияларды, заңды күшіндегі лицензияларға қосымшаларды «Е-Лицензиялау» МДҚ АЖ арқылы электрондық үлгіде алу айқын артықшылықтарды иемденген, алайда әзірге уәкілетті ұйымдар аумақтық филиалға қағаз тасымалдаушысында жүгінуді артық көріп отыр.

Филиал осы бағытта белгілі бір түсіндіру жұмысын жүргізеді. Уәкілетті ұйымдарға жазбаша түсіндірулер жіберіліп, жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында ақпараттар жарияланды. 2015 жылдың қыркүйек айында филиал «Ұлттық ақпараттық технологиялар» АҚ жергілікті бөлімшесінің қызметкерімен бірлесіп «Е-Лицензиялау» Мемлекеттік деректер қоры АЖ жұмыс істеу бөлігінде уәкілетті ұйымдардың өкілдеріне оқу ұйымдастырып өткізді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі ресми сайтта (www.nationalbank.kz) рұқсаттардың және хабарламалардың тізілімін орналастырады, сайттан кез келген уақытта шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға берілген лицензиялар және заңды күшіндегі лицензияға қосымшасы туралы ақпаратты қарауға болады [5].

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі уәкілетті ұйымдардың қызметін реттейтін заңнамаға өзгертулер енгізу бойынша үлкен жұмыстарды атқарды.

2015 жылғы наурызда «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының «Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» 2014 жылғы 16 шілдедегі № 144 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының № 46 қаулысы қабылданды (бұдан әрі- Қаулы).

Қаулының негізгі жаңа енгізілімдері банктік айырбастау пункттерімен қоса, уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерінің техникалық жабдықталуына төмендегі талап етулерді арттырудан тұрады:

- айырбастау пунктінде операцияларды электронды түрде жүргізудің есебін жүргізу (тізілімдердің электрондық журналы). Бұрын уәкілетті ұйымдар айырбастау операцияларын қағаз жүзіндегі қолма-қол шетел валютасын сатып алу және сату тізілімі журналында көрсететін;

- күнтізбелік отыз күн ішінде жазбаны және ақпараттың сақталуын қамтамасыз ететін бейнебақылау құралдарының болуы. Бұдан басқа, бейнебақылау айырбастау пункті

кассирінің жұмыс орнын ғана емес, сонымен қатар айырбастау пункті клиентінің тұрған орнын да қамту керек.

Жұмыстан тыс уақытта және демалыс күндері айырбастау пункттеріндегі белгіленген валюта бағамдарын өзгерту мүмкіндіктеріне шектеулер енгізілді. Осылайша, уәкілетті ұйымдар бағамдарды белгілеу туралы өкімді, тек «Қазақстан қор биржасы» АҚ жұмыс күндері ғана, өкімді шығару орны бойынша жергілікті уақыт 8:00 ден 18:00 аралығындағы кезеңде ғана шығаруға құқылы.

Айырбастау пунктінің кассасында қолма-қол ұлттық валюта болмаған жағдайда, айырбастау пунктінде айырбастау операциялары жүргізілетін барлық қолма-қол шетел валютасының түрлеріне арналған сату бағамы ақпараттық стендте орналастырылмайды.

Айырбастау пунктінің кассасында қолма-қол шетел валютасы болмаған жағдайда, ұқсас жағдай қарастырылған. Мұндай жағдайда, ақпараттық стендте қолма-қол шетел валютасының сату бағамы орналастырылмайды. Мұндай талап халықтың хабардар болуына жағдай жасайды.

Сонымен қатар, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүргізу бойынша есебін тапсыру мерзімі қысқартылды. Яғни, Айырбастау пункттері арқылы жүргізілетін шетел валютасының қозғалысы және айырбастау операциялары туралы есебі есеп беру айының 15 күні тапсырылса, енді аталған есеп 7 кешіктірілмей тапсырылу керек.

Қазіргі уақытта уәкілетті ұйымдарда пайдаланылатын бағдарламалық өнімдер Ұлттық Банктің аумақтық филиалдарына тапсырылатын есепті автоматты режимде қалыптастыруға мүмкіндік береді, нәтижесінде қалыптастырылатын есептің сапасы жақсарады.

2015 жылғы 18 маусымда «Бухгалтерлік есеп жүргізуді автоматтандыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2012 жылғы 24 тамыздағы № 272 қаулысына өзгеріс енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының № 123 қаулысы қабылданды, қаулыға сәйкес барлық уәкілетті ұйымдар 2015 жылғы 1 қыркүйекке дейін өз қызметтерін осы қаулыға сәйкес келтірулері керек.

Қаулыда қаралған талаптардағы барлық өзгертулер уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерінің қызметтерінің айқын болуына бағытталған.

2014 жылғы 11 ақпанда Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі теңгенің айырбастау бағамын бұрынғы деңгейде ұстап тұрудан бас тартты. «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің бағамдық саясатының жаңа бағдары туралы» Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының № 19 қаулысы шықты, қаулыға сәйкес бағамдық саясаттың жаңа бағдары екі жаққа ауытқу дәлізімен бір АҚШ доллары үшін 185 теңге деңгейінде мақұлданды, соңында ол +13/-15 теңге ауытқу дәлізімен бір АҚШ доллары үшін 185 теңге деңгейіне дейін өзгертілді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының шешімімен мақұлданған «Қазақстан Республикасының 2020 жалдарға дейінгі Ақша-кредит саясаты» құжатына сәйкес 2015 жылғы сәуірде теңгенің еркін айырбас бағамына көшу инфляциялық таргеттеуді енгізу талабының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Үкіметі және Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі 2015 жылғы 20 тамыздан бастап еркін айырбас бағамының режиміне көшу туралы шешімді қабылдады.

Бұдан басқа, 2014 жылғы 11 ақпанда «Айырбастау пункттері арқылы жүргізілетін операциялар бойынша АҚШ долларын және еуроны теңгеге сатып алу бағамының сату бағамынан ауытқу шектерін белгілеу туралы» Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының № 18 қаулысы қабылданды. Осы қаулыға сәйкес бағамның ауытқу шектері АҚШ доллары үшін – 2 теңгеден, еуро үшін – 3 теңгеден аспауы керек.

Айырбастау пункттері арқылы жүргізілетін операциялар бойынша сатып алу бағамының сату бағамынан ауытқу шектері 2014 жылғы 11 ақпаннан бастап белгіленді және қазіргі уақытқа дейін әлі қолданыста.

Аталған Қаулыларды орындау мақсатында аумақтық филиал төмендегі шараларды жүргізеді.

Аумақтық филиалда қазір де жұмыс істейтін «Жедел желі» іске қосылды, оған облыстың азаматтары туындаған мәселелер, оның ішінде облыстағы айырбастау пункттерінің жұмыс істеуіне қатысты туындаған мәселелер бойынша жүгіне алады.

Тұрақты түрде облыстың валюталық нарығындағы жағдайды мониторингілеу жүргізіледі, оның ішінде облыстың айырбастау пункттерінде белгіленген валюта бағамдарының мониторингі жүргізіледі. Жағдайды көзбен тексеру мақсатында айырбастау пункттеріне көшпелі тексерулер жүргізіледі.

Мониторингінің деректері тұрақты түрде Ұлттық Банктің Орталық аппаратына, жергілікті атқарушы билік органдарына тапсырылып отырылады.

2014 жылғы 11 ақпаннан бастап қазіргі уақытқа дейін аумақтық филиал уәкілетті ұйымның № 18 қаулының талаптарын орындамағандығы туралы бір жағдайды белгіледі, атап айтқанда АҚШ долларының ауытқу шегі бұзылған. Осы бұзушылық, тексеруді жүргізу кезінде тәуекелдерді бағалау жүйесін талдау негізінде тексеруге жататын уәкілетті ұйымдардың тізіміне сәйкес анықталды. Уәкілетті ұйым Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексіне сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартылды.

Облыстағы уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерінің қызметіне қатысты халықтан шағымдар келіп түскен жоқ.

Аумақтық филиалдың халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру мәселелері бойынша (оның ішінде заңды тұлғалардың қатысуымен) өткізіп жатқан көшпелі мәжілістердің шеңберінде түсіндіру материалдары, оның ішінде Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру тәртібі бойынша түсіндіру материалдары ұсынылады, шетел валюталарының айналысқа жарамды немесе айналысқа жарамсыз банкноттарының белгісі, жеке тұлғаның айырбастау пунктіне шағымы болған жағдайдағы іс-әрекеті түсіндіріледі.

Осылайша, Ұлттық Банк валюталық нарықта алысатарлық операцияларды болдырмау үшін уәкілетті ұйымдардың және олардың айырбастау пункттерінің қызметіне қойылатын талап етулерді арттыруға бағытталған жұмысты жүргізеді. Бұл ретте Ұлттық Банктің аумақтық филиалдары, оларға жүктелген міндеттер мен өкілеттіктер шеңберінде уәкілетті ұйымдардың қызметіне тікелей бақылау жүргізуді қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 маусымдағы №57-ІІІ заңы;
2. Ұлттық Банктің Қарағанды филиалына тапсырылған жеке тұлғалардың айырбастау пункттері арқылы жүргізетін айырбастау операцияларының көлемі бойынша банк филиалдарының және уәкілетті ұйымдардың есебі;
3. <https://elicense.kz> ;
4. «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Қазақстан Республикасының № 202-V ҚРЗ заңы (<https://elicense.kz>);
5. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банктің www.nationalbank.kz ресми интернет-ресурсы.

Жамбыл облысында қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша атқарылған жұмыстар туралы

Әзімханов Е.Ж. – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Жамбыл филиалының қаржы ұйымдарын бақылау және қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бөлімінің бастығы.

Қаржы ұйымдарының тұрғындарға – қаржылық қызметтерді тұтынушыларға көрсететін қаржылық қызметтер ауқымының кеңеюіне қарай бұл қызметтерді пайдаланатын тұтынушылардың құқықтарын қорғау қажеттілігі артуда. Себебі, бізде қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Заң жоқ, ал «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңның қаржылық қызметтерді тұтынушыларға қатысы жоқ. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне еліміздің қаржы секторының реттеушісі ретінде қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау жүктелген болатын. Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Жамбыл филиалымен атқарылған жұмыстары туралы бұл мақала, оның өзектілігі мен халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру бойынша жұмысты жалғастыру қажеттілігін көрсетеді.[1]

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Заңына өзгерістер енгізілгеннен кейін Ұлттық Банктің филиалдарында қаржылық қызметтер мен микроқаржы ұйымдары көрсететін қызметтері мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын жаңадан қаржы ұйымдарын бақылау және қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бөлімдері құрылды. Бүгінгі күні ҚРҰБ Жамбыл филиалында (бұдан әрі - Филиал) құрылған бөлім Жамбыл облысы бойынша тұрғындарының қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды, сонымен бірге олардың қаржылық сауаттылығын арттыруды қамтамасыз етеді.

Филиал аталған функцияларды орындау мақсатында қаржылық қызметтерді көрсету мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарайды, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын бұзушылықтарды анықтайды, ҚР Ұлттық Банкінің келісімі бойынша қаржы ұйымдарына шектеулі ықпал ету шараларын қолданады, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша сот отырыстарына маман ретінде қатысады.

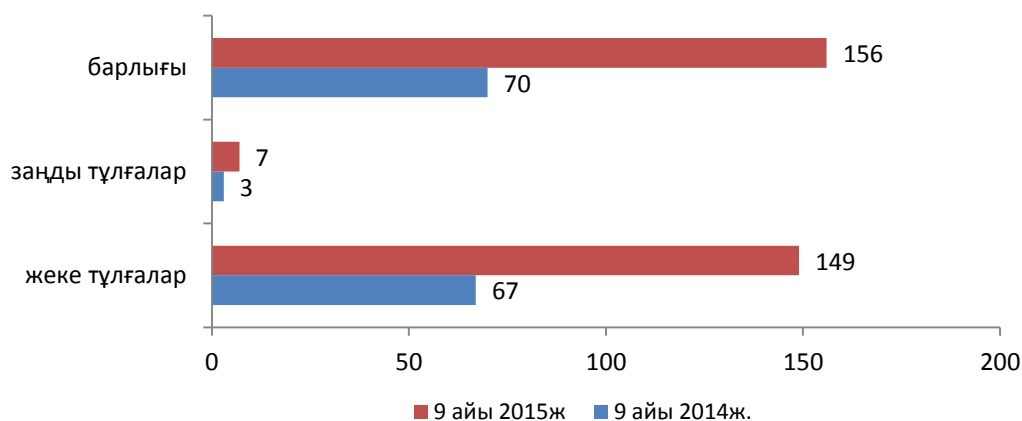
Жұмыстың басты мақсаттарының бірі – тұрғындардың қаржылық сауаттылығын арттыру. Филиалмен бұл мақсатқа қол жеткізу үшін Жамбыл облысының әскери қызметкерлерімен және студенттермен кездесулер өткізілді. Кездесулердің нәтижелері бойынша әскери қызметкерлер мен студенттерге, олардың банктермен жасалған келісімшарттарынан туындайтын құқықтары мен міндеттері туралы түсіндірілді.

Бұқаралық ақпарат құралдары – теледидар, радио, баспа басылымдары және ғаламтор желісі қажетті ақпараттарды тұрғындардың назарына жеткізудің негізгі әдісі болып саналады.

2015 жылғы 1 қазанға Жамбыл облысының аумағында екінші деңгейдегі банктердің 16 филиалы, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың 2 өкілдігі, «Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры» АҚ филиалы (бұдан әрі – БЖЗК) жұмыс істейді.

Қаржы ұйымдары мен қаржы нарығын бақылау және қадағалауды жүзеге асыруға және қаржылық қызметтерді тұтынушылардың заңды мүдделері мен құқықтарын тиісті деңгейде қорғауды қамтамасыз етуге жәрдем көрсету шеңберінде қаржы ұйымдары қызметінің түрлі мәселелеріне қатысты жеке және заңды тұлғалардан филиалға егер 2014 жылдың 9 айында 70 өтініш келіп түскен болса, ал 2015 жылдың тиісті кезеңінде 156 өтініш келіп түскен.

**2014 және 2015 жылдардың 9 айында филиалға түскен өтініштердің
Тұлғалар бойынша құрылымы**

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Жамбыл филиалы.

Барлық келіп түскен өтініштердің санынан: жеке тұлғалардан түскен өтініштер саны 149 немесе оның жалпы санынан 95,5%; заңды тұлғалардан түскен өтініштер саны 7 немесе жалпы санынан 4,4% тиісінше құрады.

2015 жылы (2015 жылдың қаңтар - қыркүйек) түскен өтініштердің саны 2014 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 86 өтінішке артқан [2].

Қаржылық нарық секторлары бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштері келесідей болып бөлінді:

Екінші деңгейдегі банктердің қызметіне қатысты - 139 өтініш немесе жалпы санынан 89%, олар келесідей сұрақтарды қамтыды: кепілде тұрған мүлікке құқық белгілейтін құжаттарды беруден бас тарту; заемшы жәрдемақы және/немесе әлеуметтік төлемдер ретінде алатын қаражатты заңсыз өндіріп алу; заемшының шоттарынан қаражатты акцептісіз есептен шығару; белгіленбеген уақытта телефон қоңырауларымен мазалау; берешекті өтеуге арналған қаражатты сәйкес емес шотқа есептеу; заем бойынша айыппұл санкцияларын заңсыз есептеу; төлем карточкасынан қолма-қол ақшаны алғаны үшін комиссияны негізсіз өндіріп алу; банктік заем шартының талаптарын өзгерту туралы өтінішті қарастыру мерзімдерін сақтамау, кредиттеу талаптарын өзгертуден бас тарту; кредит бюросына дәйексіз деректерді беру; банктік заем шартын жасау тәртібін бұзу; кепілді негізсіз сату; еңбекақысы бойынша карточкасын оқшаулау; қосымша комиссияларды біржақты тәртіпте енгізу; несие берешегінің болмауы туралы анықтаманы беруден бас тарту; несие валютасын ауыстырудан бас тарту, ссудалық шотты жүргізгені үшін банктің комиссия ұстауы, кепілдегі мүлікті сатуға жәрдемдесу.

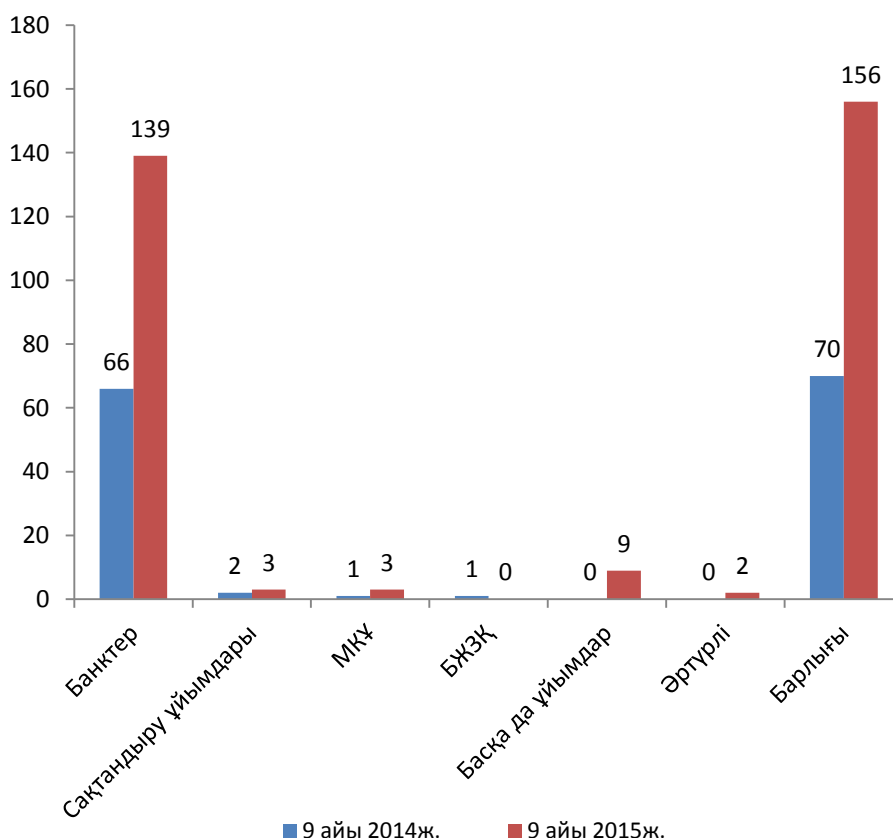
Сақтандыру ұйымдарының қызметіне қатысты – 3 өтініш немесе жалпы санынан 2% олар келесідей сұрақтарды қамтыды: сақтандыру төлемін алмау; сақтандыру ұйымы есептеген шығынды бағалау сомасымен келіспеу; сақтандыру төлемін алу үшін сақтандыру сыйлықақысын аудармау.

Одан басқа, «БТА Ипотека» АҚ арқылы кредиттеу, микрокредиттік ұйымдармен кредиттеу, банк операциялары бойынша түсініктеме беру мәселелері бойынша және т.б. 11 өтініш (7,05%) келіп түсті.

2014 жылдың есепті кезеңімен салыстырғанда екінші деңгейдегі банктердің қызметіне қатысты келіп түскен өтініштердің саны 2 еседен асып отыр (2014 жылдың 9 айында – 66 өтініш, 2015 жылдың 9 айында – 139 өтініш).

2 сурет

**2014 және 2015 жылдардың 9 айында қаржы нарығының
секторлары бойынша филиалмен қарастырылған
өтініштердің құрылымы**

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Жамбыл филиалы.

Сонымен бірге 2015 жылдың есепті кезеңінде 2014 жылмен салыстырғанда сақтандыру ұйымдарының қызметіне қатысты түскен өтініштердің саны 1 өтінішке көбейді [2].

Егер 2014 жылы Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының қызметіне қатысты 1 өтініш түссе, ал 2015 жылдың 9 айында зейнетақы аударымдары мен салымдары сұрақтары бойынша өтініштер келіп түскен жоқ [2].

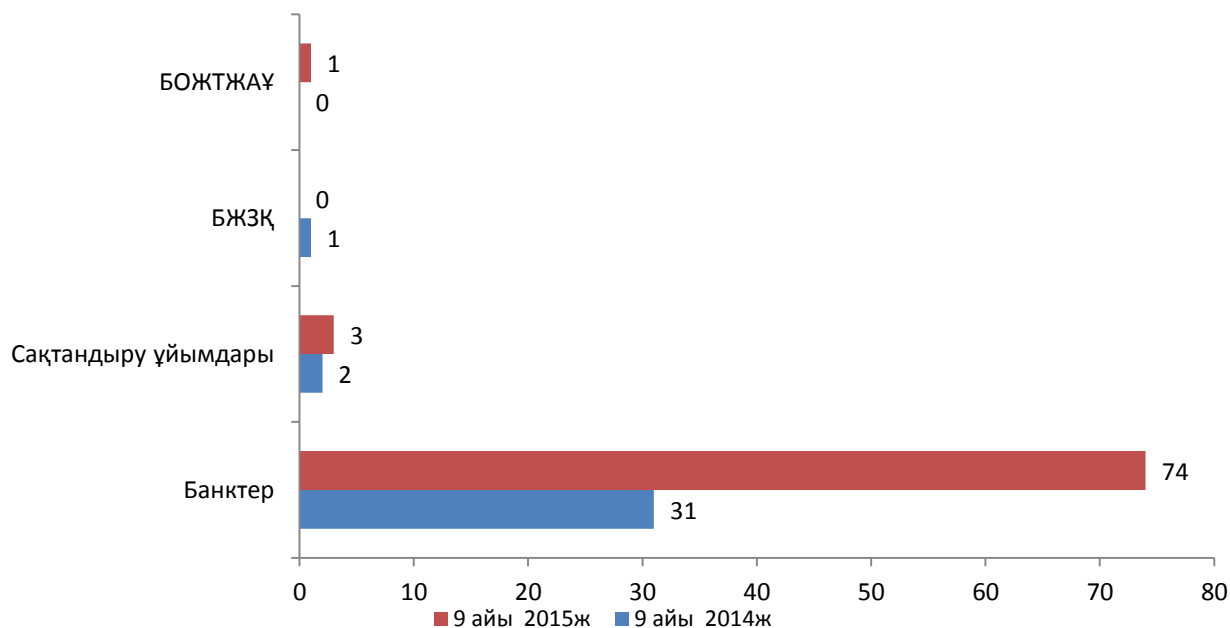
2015 жылдың талдау жасалып отырған кезеңінде келіп түскен өтініштер бойынша 78 құжаттамалық тексерулер жүргізілді, 2014 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда жүргізілген құжаттамалық тексерулердің саны 44 өсті (2014 жылдың қаңтар – қыркүйегінде – 34 құжаттамалық тексеру). Жүргізілген құжаттамалық тексерулердің нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасының заңнамаларының немесе уәкілетті органның нормативтік-құқықтық актілерінің бұрмаланғаны анықталды [2].

Сонымен қатар, филиалмен ипотекалық проблемалық қарызгерлердің өтініштерін қарау бойынша мәселені шешуге жәрдем көрсетіледі, сонымен ағымдағы жылдың есепті кезеңінде қарызгерлердің 16 өтінішін қарастыру нәтижесінде банктермен және де ипотекалық ұйымдармен заемды қайта құрылымдау бойынша талаптар ұсынылды [2].

Қарызгерлер мен банк өкілдерінің арасындағы кездесуді ұйымдастырып және оны өткізу барысында қарызгерлерге, олардың алған заемды қайтару бойынша құқықтары мен міндеттері, сонымен бірге банктік заем шартының талаптары және қалыптасқан проблемалық жағдайды екі тарапқа да бірдей ұтымды шешудің және тығырықтан шығудың мүмкіндіктері мен жолдары түсіндірілді.

3 сурет

2014 және 2015 жылдардың 9 айында жүргізілген құжаттамалық тексерулер қаржылық ұйымдар кесіндісінде

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Жамбыл филиалы.

Есептік кезеңге құжаттамалық тексерістердің нәтижелері бойынша ҚР Ұлттық Банкінің Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау департаментінің келісімімен филиал банктерге 2015 жылы 6 - шектеулі ықпал ету шарасын қолданды, оның ішінде: 3- жазбаша ескерту түрінде, 3 – жазбаша ұйғарым түрінде [2].

2015 жылдың қаңтар – қыркүйегінде қаржы ұйымдарына қатысты қолданылған ықпал ету шаралары 2014 жылдың (қаңтар-қыркүйек – 5) тиісті кезеңімен салыстырғанда 1 ықпал ету шарасына көбейген [2].

Ағымдағы жылы филиал қызметкерлері маман ретінде қарызгерлердің банктерге, тиісінше банктердің қарызгерлерге қатысты талап-арыздары бойынша 6 Сот отырысына қатысты.

Сонымен қатар филиал проблемалық ипотекалық және басқа да қарызгерлер сондай-ақ қаржылық қызметтерді тұтынушылармен екінші деңгейдегі банктер арасында кездесулер ұйымдастыру жұмыстарын да жүргізеді. Ағымдағы жылдың есепті кезеңінде 7 кездесу ұйымдастырылып өткізілді [2].

Жоғарыда аталған кездесулердің нәтижелері бойынша 6 қарызгерге банктермен заемды қайта құрылымдау талаптары ұсынылды.

Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау мақсатында жүргізілген құжаттамалық тексерулер нәтижелері бойынша екінші деңгейдегі банктерге мәлімет ретінде, олар жиі жіберген Қазақстан Республикасы заңнамасын бұзушылықтар бойынша хаттар жіберілді:

- өтініштерді қарау мерзімін сақтау туралы; банктік заем шартында көзделген мерзімде және тәсілмен міндеттемелерді орындау мерзімінің өтуі және шарт бойынша төлемдерді енгізу керектігін хабардар ету қажеттілігі туралы;

- екінші деңгейдегі банктердің ішкі нормативтік құжаттарына сәйкес клиенттерден түскен өтініштерді тіркеу тәртібінің сақталуы; қарызгердің қате кредиттік тарихын түзету;

- клиенттердің өтініштерінің уақтылы қарастырылып, оларға тиісті жауаптар берілмеуі.

Халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру мақсатында филиал қызметкерлері бұқаралық ақпарат құралдарында 62 жарияланым орналастырды, радиоға 3 бағдарлама дайындалды, телефон арқылы түсініктемелер берілді.

Бұқаралық ақпарат құралдарында қаржылық қызметтерді тұтынушыларды қызықтыратын көкейкесті тақырыптар жарияланды:

- заемды алу тәртібі және заемды алумен байланысты тәуекелдер, банктік заем шартын жасау кезіндегі қарызгердің құқықтары туралы;

- әлеуметтік төлемдер мен ақыларды кедергісіз алу мүмкіндіктері және арнайы шот ашудың тәртібі туралы;

- банкке мүлікті кепілдікке берудің тәртіптері туралы,

- сақтандырушылардың құқықтары мен міндеттері туралы;

- пластикалық карточкалардың мүмкіндіктері мен ерекшеліктері туралы;

- банктік омбудсманның қызметі жайында;

- электрондық ақшалар туралы;

- жылдық сыйақы мөлшерлемесі мен тиімді жылдық сыйақы мөлшерлемесінің айырмашылықтары жөнінде;

- кепілдегі мүліктерді сот және соттан тыс сату тәртіптері туралы;

- зейнетақы салымшыларының құқықтары мен мүмкіндіктеріне қатысты БЖЗҚ қызметі туралы;

- ақша элементтерінің қорғаныс белгілері жөнінде;

- Ғаламтор арқылы кредиттеу;

- кредиттік бюролардың қызметі және қарызгерлердің кредиттік тарихының қалыптастырылуы жайында;

- екінші деңгейдегі банктердегі депозиттерді міндетті кепілдендіру туралы;

- жеке тұлғалармен халықаралық ақша аударымдарын жүзеге асыру тәртіптері жөнінде;

- қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүргізудің тәртіптері туралы.

ҚРҰБ Басқармасының 24.04.2015ж. №69 қаулысымен бекітілген Ипотекалық тұрғын-үй заемдарын/ ипотекалық заемдарды қайта қаржыландыру бағдарламасын (бұдан әрі – Бағдарлама) жүзеге асыру мақсатында филиал қызметкерлері жергілікті облыстық теледидарда мемлекеттік және ресми тілдерде Бағдарламаның қайта қаржыландыру талаптарын түсіндірді.

Сонымен бірге, жергілікті баспасөз басылымдарында аталған Бағдарламаның жүзеге асырылатыны және талаптары жөнінде және қарызгерлерге банктерге хабарласу қажеттілігі туралы жарияланды.

Ағымдағы жылдың есепті кезеңінде филиалмен бұқаралық ақпарат құралдарында «Валют-Транзит Банк» АҚ салымшылары үшін өз салымдарын «БанкЦентрКредит» АҚ филиалдары мен бөлімшелерінен алуға болатыны туралы түсіндірме жұмыстары жүргізілді.

Сондай-ақ, әскери қызметкерлермен және студенттермен өткізілген кездесулердің тақырыбы Қазақстан Республикасының кредиттеу бойынша заңнамаларының жекелеген нормаларына, жәрдемақылар мен төлемдерді есептеуге арналған арнайы шотты ашу қажеттілігіне қатысты болды. Мәселен, қаржылық қызметтерді тұтынушыларға, оларды қызықтыратын мәселелер, атап айтқанда ипотекалық кредит берудің ең өзекті мәселелері бойынша негізгі аспектілер жеткізілді.

Филиалда «Қоғамдық қабылдау бөлмесі» жұмыс істейді, мұнда әрбір қаржылық қызметті тұтынушы кеңес алу және қолданыстағы заңнама нормалары бойынша түсінік алу үшін күнделікті келе алады. 2015 жылдың қаңтар-қыркүйегінде 158 жеке тұлға қабылданды. Филиалда Қаржылық сауаттылық кабинеті жұмыс істейді.

Филиал алдағы уақытта қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың тиісті деңгейін қамтамасыз ету және тұрғындардың қаржылық сауаттылығын арттыру мақсатында бұл бағыттағы міндеттерді орындау, сондай-ақ қаржы ұйымдары мен қаржылық қызметтерді тұтынушылардың арасындағы жағдайды реттеу үшін өзара тиімді шешім қабылдау бойынша жұмысты жалғастырады. [2]

Әдебиттер тізімі:

1. ҚР «Қазақстан Республикасындағы банктер және банктік қызмет туралы» Заңы;
2. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Жамбыл филиалының 2015 жылдың 9 айында атқарылған жұмыстары туралы есебі.